

EKONOMICKÝ ČASOPIS | 7 ¹⁹⁶⁷ XV

Z OBSAHU

Vinter Josef, Reprodukce fixního kapitálu a vývoj hospodářského cyklu v USA — Gabrielová Herta, Ekonomická efektívnosť základných výrobných fondov JRD — Kontra Martin, K otázke rozvoja terciárneho sektora v kapitalistických štátoch — Cibulka Josef, K diskusi o vlastnických vzťahoch a k polemice proti novej soustavě řízení našeho hospodářství — Baránik Michal, Poznámky ku knihe Jána Spišiaka Hospodárske právo a vedecké riadenie — Pokorný Dušan, K poznávací povaze makroekonomického modelu (II) — Recenzie — Zprávy

---

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

State	
Vinter Josef, Reprodukce fixního kapitálu a vývoj hospodářského cyklu v USA . . .	589
Gabrielová Herta, Ekonomická efektivnost základných výrobných fondov JRD	607
Kontra Martin, K otázke rozvoja terciárneho sektora v kapitalistických štátoch	621
Diskusia	
Cibulka Josef, K diskusi o vlastnických vzťahoch a k polemice proti nové soustavě řízení našeho hospodářství	639
Baránik Michal, Poznámky ku knihe Jána Spišiaka Hospodárske právo a vedecké riadenie	646
Konzultácie	
Pokorný Dušan, K poznávací povaze makroekonomického modelu (II)	651
Recenzie	
Rosa J., Úspory obyvatelstva a životná úroveň — V. Kanichová	670
Marris R., The Economic Theory of „Managerial Capitalism“ — M. Šestáková	672
Kleer J., Analiza struktur spoločno-ekonomických trzeciego świata — E. Krišková	676
Kornai J., Matematické programovanie v perspektívnom plánovaní — R. Krč .	679
Robinson J., Economics an Awkward Corner — P. Rapoš	682
Zprávy	
Z celoštátneho seminára učiteľov politickej ekonómie (F. Kosorín)	686

Vedúci redaktor Ernest Freistadt

Tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská
zastupuje Andrea Takáčsová

Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferienc, Zdeněk Hába, Štefan Heretik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Jaroslav Němec, Ivan Okáli, Viktor Pavlenda, Pavel Rapoš, Jozef Rosa, Jozef Sojka, Miloš Švantner, Ján Tomčáni, Pavel Turčan

Adresa redakcie, Bratislava, ul. Obrancov mieru 4, tel. 357-61-5
Toto číslo bolo redakčne spracované v apríli 1967

JOSEF VINTER

Reprodukce fixního kapitálu a vývoj hospodářského cyklu v USA

Průběh hospodářského cyklu v USA po druhé světové válce zaznamenal řadu podstatných změn.¹

Konkrétní trvalejší podoba hospodářského cyklu je výslednicí působení celé řady činitelů. Významnou úlohu v utváření cyklického pohybu ekonomiky má reprodukce fixního kapitálu.

Kapitál, jehož součástí fixní kapitál je, reaguje na společensko-ekonomickou atmosféru. Jestli tato v reprodukci fixního kapitálu vyvolává určité nové jevy, a nabudou-li příslušného rozsahu, spolupodílejí se potom na formování celkového cyklického pohybu.

Pohyb kapitálu i jeho fixní součástí je funkcí mnoha faktorů, prosazujících se ve složité vzájemné závislosti. V tomto článku je pozornost věnována vlivu chronického nevyužívání výrobních kapacit na reprodukci fixního kapitálu a cyklus v USA v padesátých a na počátku šedesátých let.

Chronické nevyužívání výrobních kapacit v USA po druhé světové válce

Zhruba v druhé třetině padesátých let se v americké ekonomice lze znovu setkat s jevem, o němž na základě poválečného vývoje bylo možno se domnívat, že patří již pouze do dějin amerického národního hospodářství.

Tímto jevem je zde myšleno tzv. chronické nevyužívání výrobních kapacit. Co do rozměru je nelze jednoduše srovnávat s chronickým nevyužíváním výrobních kapacit v třicátých letech. Tehdy chronické nevyužívání výrobních kapacit bylo průvodním jevem stagnace, kdežto po

¹ V posledních letech někteří marxističtí autoři v souvislosti se změnami, jimiž se vyznačuje kapitalistická ekonomika po druhé světové válce, vyslovují pochybnost, zda dosud běžné používání takových pojmů jako krize, cyklický vývoj ekonomiky — vystihují správně charakter pohybu soudobé kapitalistické ekonomiky v národním i světovém měřítku. Otázka jistě zajímavá, zasluhující pozornost při další analýze problémů poválečného vývoje.

druhé světové válce je uvedený jev z dlouhodobějšího hlediska registrován v podmínkách vzestupného trendu americké ekonomiky. Chronické nevyužívání výrobních kapacit však v USA reálně existuje a dříve či později počalo představovat problém ekonomické a politické závažnosti.

Chronické nevyužívání výrobních kapacit (na rozdíl od nevyužívání výrobních kapacit v letech 1945 a 1946, které mělo jinou povahu), jak již uvedeno, *nebylo naléhavě aktuální záhy po válce*. Spotřebitelská poptávka zvláště po předmětech dlouhodobé spotřeby a bytech byla tehdy velmi vysoká. Také podnikatelé uskutečňovali rozsáhlé výrobní investice, za války značně omezované. Tento vývoj byl sice dočasně narušen krizí 1948—1949, ale následující expanze byla opět podmíněna již uvedenými činiteli.²

Nevyužívání výrobních kapacit v první třetině padesátých let by zřejmě doznalo podstatného rozšíření, kdyby nedošlo ke korejskému konfliktu.

Pokud se hned po skončení druhé světové války přece jen v některých odvětvích objevily nevyužité výrobní kapacity nezávisle na konkrétním průběhu konjunktury, pak šlo o obory, které neobyčejně vzrostly za války, ale svým výrobním určením a rozsahem později neodpovídaly formujícím se potřebám ekonomiky, jež se nacházela ve stadiu rekonverze z ekonomiky válečné na mírovou.

Pro poválečné období včetně zhruba první třetiny padesátých let bylo charakteristické, že výroba měla výrazný předstih před růstem výrobních kapacit. To svědčilo o příznivých podmínkách jejich vytížení. S přibývajícimi léty však směrem ke konci první třetiny padesátých let se tempo růstu vůči růstu výrobních kapacit zmenšovalo. Znamenalo to, že se postupně kumulovaly podmínky pro zhoršené využívání výrobních kapacit, k čemuž vskutku ve značném rozsahu došlo po krizi 1953—1954, a to nezávisle na výkyvech cyklu, což je nutno zdůraznit (tab. 1).

Tabulka 1

Vývoj výrobních kapacit a výroby ve zpracovatelském průmyslu USA (1939 = 100)*

	1946	1948	1950	1951	1952	1953	1954
Kapacity ke konci roku	131	156	175	184	198	217	228
Výroba	158	181	198	216	223	244	226
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	
Kapacity ke konci roku	243	259	273	285	298	312	
Výroba	254	263	263	244	277	286	

* Viz *Strukturnyje izmėnėnija v promyšlenosti SŠA, Anglii i FRG v poslevojennyje gody*, Moskva 1962, 77.

² Viz *Economic Policy in our Time II*, Amsterdam 1964, 1, 15.

Léta 1953—1954 tudíž představovala výrazný předěl ve využívání výrobních kapacit. Toto rozmezí lze dokázat údaji amerických národohospodářů o vývoji koeficientu kapitálové náročnosti (kapitál — produkt).³ Zvýšení uvedeného koeficientu ve sledovaných letech 1953—1957 proti předešlým poválečným létům je nutno objasnit nárůstem nevyužitých výrobních kapacit.

Ve zprávě presidenta USA z ledna 1962 byly uvedeny následující údaje o využití výrobních kapacit v příslušných odvětvích zpracovatelského průmyslu USA v průměru za léta 1954—1961 (prosinec 1950 = 100)⁴:

černá metalurgie	80,9	průmysl celulózy a papíru	92,7
elektrotechnické strojírenství	83,7	průmysl zpracující naftu a koksochemický průmysl	89,7
strojírenství (mimo elektrotechnické)	76,9	potravinářský průmysl	82,3
výroba automobilů	86,5	textilní průmysl	88,3
chemický průmysl	81,7		

Nevyužívání výrobních kapacit, jak vidíme, má velký rozsah a udržuje se na vysoké úrovni i v dalších letech. V roce 1962 využití výrobních kapacit činilo 83 %. Od roku 1963 se rozměr využití výrobních kapacit zvyšoval: z 85 % v roce 1963 na 88 % — 1964 a 90 % — 1965, jak na to bude dále ještě poukázáno.⁵

Ač není účelem tohoto článku zabývat se metodikou výpočtu rozměru výrobních kapacit a jejich využití, lze mít za to, že údaje o rozměrech nevyužívání výrobních kapacit jsou spíše podhodnoceny než zveličeny. Důvodů pro toto tvrzení je několik. Předně způsob získávání podkladových údajů neskýtá záruky přesných informací. Ekonomické oddělení Mc Graw Hill Co. se každým rokem například obrací na společnosti s anketou, v níž mají uvést údaje o přírůstku výrobních kapacit a poskytnout informace o perspektivních investičních zámyslech. Údaje, které podniky dávají k dispozici, nikdo nemůže důsledně prověřit. Závažné je i to, jak monopoly posuzují velikost výrobní kapacity. Rozměr výrobní kapacity je dán největším objemem výroby, který byl dosažen za tzv. nor-

³ Viz D. Creamer, S. P. Dobrovolsky, J. Borenstein, *Capital in Manufacturing and Mining*, N. Y. 1960, ruské vydání, Moskva 1962, str. 193, 194. Pozn.: v tomto případě zhoršení uvedeného koeficientu nevyjadřuje reálné zvýšení kapitálové náročnosti na jednotku výroby, ale orientační vyjádření zhoršení efektivity využití výrobního potenciálu výrobních kapacit.

⁴ Economic Report of the President, January 1962 (Hearings 87, Congress, second session, str. 588).

⁵ President Johnson ve svém poselství Kongresu 20. 1. 1964 byl nucen konstatovat, že výsledky v oblasti výroby a zaměstnanosti jsou nedostatečné. Poukázal na existenci 4 mil. nezaměstnaných, a to, že 13 % výrobních kapacit se nevyužívá, označil jako neudržitelné. Viz BIKI z 23. 1. 1964.

málních produkčních podmínek (tj. počet směn za den, počet pracovních dnů v týdnu, v roce, doba prostožů v důsledku oprav atd.), charakteristických pro několik posledních let. Stanovení rozměrů výrobních kapacit na základě tzv. normálních produkčních podmínek — typických pro posledních několik let — představuje ovlivnění propočtu velikosti kapacit specifickými poměry v ekonomice v příslušném období a vydávání jich za normální, což se může odrazit ve stanovení menšího rozsahu kapacit a pak i v příznivějších údajích o jejich využití.

Zde je namístě připomenout, že námi používané údaje o využívání výrobních kapacit nerozlišují *nečinně výrobní kapacity jako chronicky nevyužívané a nečinné výrobní kapacity jakožto reálné kapacitní rezervy*. Ačkoli chronické nevyužívání výrobních kapacit nelze chápat jako kapacity, které jsou absolutně trvale předurčeny k nečinnosti, jsou z ekonomického hlediska projevem relativně nadbytečně akumulovaného kapitálu v produktivní formě. Táto část fixního kapitálu přestala být kapitálem de facto a je nanejvýš potenciálním.

Chronické nevyužívání výrobních kapacit je následkem ekonomických konfliktů v podmínkách monopolní ekonomiky. Umrtvení části společenského fixního kapitálu je zde důsledkem vědomé reakce ekonomických subjektů — monopolů — na narušení jednoty mezi výrobou a spotřebou. Současně představuje specifický prostředek v jejich úsilí o znovuoobnovení této jednoty na jiné úrovni vzhledem ke konkrétním reprodukčním podmínkám v relativně pro monopoly nejpříjemnější podobě dřívě, než celý vývoj živelně vyústí v případný nový pokles.⁶

Ekonomicky opodstatněná kapacitní rezerva naopak vzniká na základě odhadu perspektivního vývoje poptávky. Nečinnost kapacitní rezervy je předvídaná pouze jako dočasná. Praxe však může vnést zásadní korekci do konečného určení, zda se vskutku jednalo o kapacitní rezervu nebo zda se kapacitní rezerva buď od samého počátku, nebo dodatečně přece jen nepřemění v chronicky nevyužívanou výrobní kapacitu.

K problému rozlišení chronicky nevyužívaných výrobních kapacit od kapacitních rezerv a k některým dalším otázkám s tím souvisejících se ještě později vrátíme. Jak bude ukázáno, z určitého hlediska má význam rozlišovat nečinné výrobní kapacity podle původu a funkce, ale z jiného hlediska je potřebí uvažovat nevyužitě výrobní kapacity jako celek. Potom ovšem pro nás mají také význam údaje, které o tom poskytují příslušnou informaci.

Dodejme ještě, že chronické nevyužívání výrobních kapacit z obecného hlediska nemá nic společného s absolutním nasycením potřeb americké

⁶ Zhodnocení vlivu monopolů na ekonomický cyklus věnoval zajímavou studii J. Iša — viz Ekonomický časopis (1966), č. 1.

třídní společnosti, ale že je jen dalším potvrzením nutnosti hlubokých zásahů do americké ekonomiky, do rozdělovacích procesů, jak to dnes svérázně vyjadřují mnozí i nemarxističtí autoři.⁷

Vliv chronického nevyužívání výrobních kapacit na reprodukci fixního kapitálu a hospodářský cyklus

Vliv necyklického chronického nevyužívání výrobních kapacit na reprodukci fixního kapitálu a cyklus je možno rozlišit jako přímý a nepřímý [zprostředkovaný].

Přímý účinek spočívá již v tom, že části společenského fixního kapitálu je znemožněn ekonomický pohyb, že nemůže vsávat živou práci a podílet se na nadvýrobě zboží s tomu odpovídajícími některými dalšími důsledky.

Nepřímý účinek — je zprostředkován investičním klimatem. Investiční klima je chronickým nevyužíváním části výrobních kapacit ovlivňováno nepříznivě, což se potom opět neobejde bez řady dalších odvozených následků, a to jak pro reprodukci fixního kapitálu, tak v důsledku toho i pro cyklus.

Protože nepřímé účinky nacházejí nakonec projev v účincích přímých, budeme nejprve věnovat pozornost právě nepřímým účinkům chronického nevyužívání výrobních kapacit.

a) Nepřímý vliv chronického nevyužívání výrobních kapacit na reprodukci fixního kapitálu a hospodářský cyklus

Právě tím nemůže ujít naši pozornosti, jak *podstatnější rozsah chronického nevyužívání výrobních kapacit vytváří nepříznivé ovzduší pro investiční aktivitu, a to zvláště pokud jde o rozvojové neboli čisté investice.*⁸

Kapitál za těchto podmínek reaguje na trvalejší nevyužívání výrobních kapacit na jedné straně zvýšenou opatrností při rozhodování o umístění nových investic s cílem předejít neefektivnímu umrtvení části kapitálové hodnoty. To se týká samozřejmě nejen kapitálů, které v příslušných odvětvích již operují, ale i nových kapitálových uchazečů o podnikání. Na druhé straně kapitál na tyto poměry reaguje mimo jiné též zvýšeným

⁷ Z poslední doby viz manifest Speciálního výboru — zabývajícího se problémy tzv. trojí revoluce. Tento výbor sdružuje řadu amerických vědců, publicistů, vedoucích odborářských funkcionářů a podnikatelů. Text manifestu byl uveřejněn v MEMO (1965), č. 4.

⁸ „...monopoly ve snaze udržet vysoké ceny mají tendenci omezovat rozměry výroby a co za tím následuje — též omezit investice.“ D. S o k o l o v, *Dysproporceje produkce kapitalistické*, Varšava 1961, 194.

úsilím o vývoz relativně neumístitelného kapitálu z USA do cizích zemí, což ovšem posléze vyvolalo v americké ekonomice spolu s dalšími okolnostmi řadu nových problémů.

Problém umístitelnosti investic však nespočívá v absolutním nedostatku objektů pro investování kapitálu v USA. Právem poukazuje americký pokrokový ekonom P. A. Baran, že dokonce pro většinu kapitalisticky nejrozvinutějších zemí, včetně USA, existují vnitřní obrovské příležitosti pro investování. Ukazuje, že je možno uvést celou řadu nedávno vypracovaných a technicky uskutečnitelných projektů, jejichž využití ku prospěchu lidí by vyžadovalo investice v rozsahu nikdy nevidaném.⁹

Chronické nevyužívání výrobních kapacit jako projev nadměrně akumulovaného kapitálu v jeho fixní formě má *negativní dlouhodobý vliv na výrobní akumulaci kapitálu*, negativní vliv na tvorbu nového, a tedy i fixního kapitálu.¹⁰ Ve vývoji výrobní akumulace v USA je možno pozorovat zejména po roce 1953 dlouhodobě se prosazující sestupnou tendenci [tab. 2].

Tabulka 2

Podíl výrobní akumulace na národním důchodu USA v (%)^{*}

1945	4,1	1953	9,5
1946	9,1	1954	6,3
1947	9,4	1955	8,2
1948	10,4	1956	9,3
1949	6,9	1957	7,9
1950	9,3	1958	4,9
1951	12,6	1959	7,3
1952	10,2	1960	6,6
		1961	6,5

^{*} Propočít viz V. Kudrnov, G. Špilko, *Tempy i proporcii obščestvennogo proizvodstva v SŠA*, Moskva 1965, 50—54.

Prosazující se tendence poklesu podílu výrobní akumulace na národním důchodu znamená relativní snižování její horní hranice. Uvedený jev se reprodukuje nezávisle na průběhu jednotlivých cyklů s poněkud specifickými účinky pro reprodukci fixního kapitálu a cyklus právě proto, že se nejedná o jev cyklický.

⁹ P. A. Baran, *The Political Economy of Growth*, ruské vydání, Moskva 1960, 130, 132.

¹⁰ Pokles podílu výrobní akumulace na národním důchodu z dlouhodobého hlediska je vyvoláván dalšími okolnostmi. Zde nám jde pouze o konstatování, že chronické nevyužívání výrobních kapacit, jestliže reálně existuje v příslušném období, urychluje zmenšování uvedeného podílu. Z hlediska účinku této skutečnosti na cyklus je však lhostejné, jaké jsou její další příčiny.

Klesající podíl výrobní akumulace na národním důchodu — přes v USA značnou úroveň nevýrobní akumulace — nutně způsobuje *zmenšení schopnosti výrobní akumulace vyvolat výrobu pro výrobu ve větším rozsahu*, a to zatím bez ohledu na ekonomický význam současně existujícího rozsáhlého nevyužitého výrobního aparátu, jak na to ještě dále poukážeme.

Za uvedených okolností výrobní akumulace má nejen menší možnost nárazově vyvolat všeobecné rozšíření výroby, ale také *menší možnost výrazněji se spolupodílet na růstu národního důchodu vedle jiných růstových činitelů*. Tendenci ke zpomalení tempa ekonomického rozvoje v padesátých letech nemohou popřít ani buržoazní autoři.¹¹

Tempa ekonomického rozvoje USA po roce 1954 nejsou tudíž zdržována nedostatkem peněžního kapitálu, ale omezenými možnostmi kapitálového zhodnocení za daných poměrů v zemi. J. Schlesinger k tomuto problému byl nucen přiznat následující: „Kdybychom si přáli, mohli bychom bezpodmínečně urychlit tempa růstu průmyslové výroby. Avšak k jakému účelu by mohly být využity dodatečné výrobní kapacity? Je jasné, že jestli není poptávky, pak to nebude sloužit růstu blahobytu obyvatelstva a bylo by lépe poradit, jak jinak využít naše zdroje.“¹²

Pokud za výše uvedených okolností dojde po krizi k určitému vzednutí investiční vlny, *růst investic a míra akumulace se opět záhy zmenšuje, zastavuje a klesá*.

Uvedené procesy spolupůsobí na *to, že rozmach není tak intenzivní*. Omezují možnost jeho rozvinutí do větší šířky a má poměrně krátkou dobu trvání.¹³ Pak ovšem také nadvýroba má menší rozsah.

Rozmach často nezahrnuje ani všechna výrobní odvětví. Ačkoli některá odvětví v souladu se strukturálními změnami americké ekonomiky se rozvíjejí neobyčejně progresivně, *jsou výrobní potřeby — byť v období rozmachu — snáz kryty existujícím, modernizovaným výrobním aparátem*, aniž by se jeho rozvoj musel díť ve větších skocích. Je příznačné, což ovšem nelze objasnit pouze uvedenými skutečnostmi, že výroba nepodléhá výkyvům v takovém rozsahu jako investice.

To, že pro rozmach nejsou charakteristické kumulativní procesy typu dvacátých let, *působí současně na přiblížení meze, za níž se výroba nemůže plynule dále rozvíjet*, aniž by nedošlo k periodické nadvýrobě a ke krizi, a to přes chronické nevyužívání výrobních zdrojů a přes různé

¹¹ Viz A. H. Hansen, *The Postwar American Economy*, New York 1964, 23.

¹² J. Schlesinger, *The Political Economy of National Security*, N. Y. 1960, 177.

¹³ V hospodářské komisi Kongresu bylo ukázáno, že skutečnou příčinou znepokojení nejsou ani tak poklesy, ale po nich následující období rozmachů, které jsou přerušovány dříve, než dosáhnou poněkud uspokojivé úrovně ekonomického rozvoje. Viz *Ekonomičeskaja gazeta* [1964], č. 3, 29. K tomu dodejme, že řada amerických národohospodářů není však zcela spokojena ani s průběhem mírnějších poklesů.

stimuly spotřeby ze strany amerického státu za jinak nezměněných zásad a praxe jeho ekonomické politiky.

Intenzivnější podlamování kumulativních procesů v období rozmachu mělo též určitý vliv na urychlení nástupu krize, na zkracování délky cyklu.

Za závažné je nutno považovat též změny v reprodukční a technologické struktuře výrobních investic, ke kterým dochází v těsné souvislosti s tím, co bylo řečeno o výrobní akumulaci v podmínkách chronického nevyužívání výrobních kapacit.

Reprodukční struktura investic vyjadřuje podíl investic určených na obnovu stávajícího fixního kapitálu a tzv. čistých investic na celkových hrubých investicích do fixního kapitálu.

V prvních letech po druhé světové válce byl kapitál investován do výstavby nových podniků ve značně větším rozsahu než později. Po krizi 1948—1949 a potom zejména po krizi 1953—1954 byly investice stále více orientovány na obnovu a modernizaci existujícího fixního kapitálu. To se projevilo v reprodukční struktuře investic ve zpracovatelském průmyslu — v růstu podílu investic na obnovu v celkových hrubých investicích.

Změny v reprodukční struktuře investic do fixního kapitálu ve zpracovatelském průmyslu po roce 1953 jsou ukázány v tabulce 3.

Tabulka 3

Reprodukční struktura investic do fixního kapitálu ve zpracovatelském průmyslu (podíl v % na hrubých investicích)*

	Investice na rozšíření fixního kapitálu	Investice na obnovu a modernizaci fixního kapitálu
1953 a)	48	52
1954 b)	43	57
1955	45	55
1955—1957 c)	39	61
1957	54	46
1958	44	56
1959	37	63
1960	35	65
1961	32	68
1962	30	70

* a) b) c): viz *Business Plans for New Plants and Equipment 1954—1957*, N. Y. 1954; tamtéž, *1958—1961*, N. Y. 1958.

Roky 1955—1962 viz *Survey of Current Business* (March 1956; March 1957); *Business Week* (29 April 1959; 30 April 1960; 20. April 1962).

Podobně jako v případě výrobní akumulace i při osvětlování příčin změn v reprodukční struktuře investic platí, že zahrnují celou řadu faktorů. Jejich rozbor však přesahuje rámec tohoto článku. Nás z krátkodobějšího hlediska pouze zajímá, do jaké míry na to má vliv chronické nevyužívání výrobních kapacit, což se někdy nedoceňuje. Při tom platí, pokud jde o účinky poklesu podílu investic na rozšíření výrobních kapacit na cyklus, že je zcela lhostejné, jaké jsou všechny další příčiny. Na druhé straně dočasné narušení dlouhodobě prosazujícího se trendu v reprodukční struktuře investic je možno vysvětlit právě zmírněním nevyužívání výrobních kapacit z určitých důvodů a v konkrétních podmínkách.

Chronické nevyužívání výrobních kapacit je doprovázeno ostrým konkurenčním bojem. *Zostřená konkurence kromě některých dalších vlivů v podmínkách chronického nevyužívání výrobních kapacit a v podmínkách probíhající vědeckotechnické revoluce nutí monopolní kapitál ke zvýšenému úsilí obnovovat existující fixní kapitál, omezovat investice na rozšíření výroby, a to v míře mnohem větší, než by tomu bylo, kdyby neexistovalo chronické nevyužívání výrobních kapacit. Protože uvedená tendence má dlouhodobější charakter, je potom možno také jako dlouhodobější tendenci pozorovat její katalyzátorský vliv na rostoucí podíl fondu obnovy na hrubých investicích v určitých na průběhu cyklu nezávislých obdobích.*¹⁴

Jak existence chronického nevyužívání výrobních kapacit skutečně působí na reprodukční strukturu investic, by vyplynulo, kdybychom věnovali pozornost vývoji reprodukční struktury investic do fixního kapitálu v jednotlivých odvětvích zpracovatelského průmyslu.

V různých odvětvích reprodukční struktura není stejná. Ukázalo by se však, že právě v těch odvětvích, kde existují poměrně velké rozměry nevyužívaných výrobních kapacit, dosahuje podíl investic na obnovu v rámci celkových hrubých investic nejvyšší nebo velmi vysokou úroveň a naopak. Progresivně se rozvíjející odvětví se pochopitelně vyznačují větší vahou investic na rozšíření fixního kapitálu.

Jestliže se z nějakých důvodů podstatněji zlepší využití výrobních kapacit, může podíl investic na rozšíření kapacit po určitou dobu růst, případně nemusí klesat. K tomu později vskutku došlo, když se koncem roku 1965 využití výrobních kapacit přiblížilo 90ti procentnímu vytížení.

Americká ekonomika totiž po hospodářském poklesu 1960—1961 prožívá jedno z nejdelších období konjunkturálního vzestupu. Počtem měsíců svého trvání přesáhla již délku hospodářské expanze z let 1949—1953, která trvala 45 měsíců.¹⁵

¹⁴ Někdy je rostoucí podíl investic na obnovu velmi zjednodušeně vysvětlován pouhým odkazem na provádění urychlené amortizace.

¹⁵ Analýza hybných sil rozvoje americké ekonomiky v tomto zajímavém období by zasluhovala samostatný rozbor.

Kapitál na příznivou konjunkturální situaci v uvedeném období reagoval rostoucími investičními programy na rozšíření fixního kapitálu.¹⁶ Jestli například podíl investic na rozšíření kapacit v celkových hrubých investicích uskutečněných ve zpracovatelském průmyslu činil za léta 1959—1964 pouze 33 %, pak v roce 1965 se zvýšil na 45 % a pro rok 1966 se tento podíl odhaduje okolo 48 %. Podíl investic, které jsou určeny na obnovu a modernizaci, klesl tudíž ze 70 % v roce 1962 na 52 % v roce 1966. To také nalezlo výraz i v růstu podílu investic na národním důchodu. V letech 1958—1961 podíl investic do fixního kapitálu v průmyslu na národním důchodu činil zhruba 9,0—9,3 % a teprve v roce 1965 byl opět dosažen podíl 10,6 %, čímž se dosáhlo úrovně z roku 1957 (10,5 %).

Američtí podnikatelé byli naladěni velmi optimisticky i pro budoucnost. V letech 1967—1969 očekávali další růst poptávky, kterou existující výrobní kapacity údajně neměly být schopny uspokojit. Odhadovalo se, že výrobní aparát se bude dále rozšiřovat a podíl investic na obnovu v celkových hrubých investicích poklesne dokonce až na 50 %.¹⁷

Ovšem poznatky o charakteru současného vývoje ukazují, že optimismus tohoto druhu byl — mírně řečeno — poněkud přehnaný.

Podívejme se nyní, jaký význam mají výše uvedené změny v reprodukční struktuře investic pro vývoj cyklu, změny, které posiluje chronické nevyužívání výrobních kapacit, jestliže jako takové existuje.

Především je možno poukázat na to, že růst investic na obnovu fixního kapitálu v situaci, kdy cyklicky klesají čisté investice, tj. za krize, spolupůsobí na zmírnění následků, jež vyvolává cyklické kolísání výrobní akumulace. Tento jev nesporně působí na ekonomiku stabilizačně. Pohyb hrubých investic se tak stal výslednicí vzestupného pohybu investic určených na obnovu fixního kapitálu a cyklicky klesajících čistých investic pod tlakem narůstajícího hospodářského poklesu. I když je pravděpodobné, že v důsledku uplatňování urychlené amortizace je suma odpisů zvýšena, protože pomocí urychlené amortizace se v odpisech skrývá část nerozděleného zisku, představují odpisy důležitý zdroj financování investic.

Nejde však jen o toto. Konkurence a její eventuální předvídané zostření v soudobých podmínkách vědeckotechnické revoluce si vynucuje nejen odstraňovat morálně opotřeбенý fixní kapitál a nahrazovat jej exempláři odpovídajícími současné technické úrovni, ale vynucuje si též i určitý způsob jeho nahrazování, který musí být adekvátní existujícím ekonomickým poměrům. Pro soudobé ekonomické podmínky je charakteristické,

¹⁶ Někteří američtí autoři ukazují, že v investičních programech větší místo zaujmou investice na rozšíření výrobních kapacit až tehdy, když nevyužití výrobních kapacit nebude vyšší než 10 %, viz C. Edwin, Referativnyj sbornik (1964), č. 8, 159.

¹⁷ Viz BIKI z 4. 6. 1966.

že morálně opotřebený, především činný fixní kapitál je nahrazován poměrně plynule, tj. bez ohledu na průběh cyklu.¹⁸

Každoroční rozsáhlý objem investic, který je určen na obnovu fixního kapitálu, oslabuje možnost pokrizového vzestupu investic. Pokrizová investiční vlna stimulovaná morálním opotřebením fixního kapitálu nemůže proto dosáhnout podstatně větších rozměrů a plodit rozsáhlé kumulativní procesy, jak tomu bylo tehdy, když masová obnova fixního kapitálu byla soustředěna do relativně krátkého období. Obnova fixního kapitálu je nyní výrazně rovnoměrněji rozdělena do jednotlivých let celého hospodářského cyklu. Pak ovšem může být také mnohem snáze zabezpečena kapacitami dodavatelských odvětví, které jsou k dispozici. To je ale velmi důležitá skutečnost, *působící limitujícím způsobem v období rozmachu na rozvoj akumulace kapitálu, a tím i na celkový rozmach.*

V této souvislosti, kdy se zabýváme některými aspekty vlivu změn v reprodukční struktuře fixního kapitálu na cyklus, je potřeba zmínit se ještě o jedné otázce. V podmínkách rozvíjející se vědeckotechnické revoluce obnova fixního kapitálu nemůže spočívat v prostém nahrazení opotřebených exemplářů kapitálu novými. Kapitál usiluje při obnově o maximální využití plodů vědeckotechnické revoluce za účelem snížení nákladů, za účelem dosažení větších zisků. Ostatně obnovou fixního kapitálu kapitalista vždy sledoval cíl nejen vytvořit — obnovit věcné podmínky reprodukce, ale současně ekonomicky — vzhledem k rozvíjející se konkurenci — upevnit svou pozici. Proto obnova fixního kapitálu představovala buď nahrazení spotřebovaného prvku fixního kapitálu stejným exemplářem, jehož cena (a hodnota) však klesla, nebo nákladnějším, který by ale umožnil zvýšit produktivitu živé nebo dosáhnout větších úspor na zvěcnělé práci, či na obou v tom či onom poměru současně.

S rozvojem techniky, technologie, vědy roste výrobní účinnost fixního kapitálu nikoli v přímé závislosti na jeho hodnotě. *Obnova fixního kapitálu stejné hodnoty je doprovázena rychlejším růstem produkční schopnosti výrobního aparátu, což se svým účinkem rovná přírůstku výrobních kapacit* a při jinak nezměněných podmínkách působí jako faktor, který zostruje rozpor mezi výrobním potenciálem a koupěschopnou poptávkou. Zatím co například zůstatková hodnota fixního kapitálu zpracovatelského průmyslu v období 1946—1960 vzrostla v USA zhruba dvakrát, výrobní

¹⁸ „Ekonomická mohutnost monopolů, která silně vzrostla po druhé světové válce, dovoluje jim vytvářet takové rezervy, jež i v případě značného zmenšení odbytu v průběhu krize jim umožňují uskutečnit velké investice s cílem technického zdokonalení výrobního zařízení. Je charakteristické, že za krize 1957—1958 v USA investice na modernizaci podniků zůstaly skoro na předkrizové úrovni.“ I. L. Schmidt, *O některých zvláštnostech poslední krize z nadvýroby*. Sborník Problémy sovremennogo kapitalizma, Moskva 1959, 145.

kapacity se zvětšily 2,4 krát.¹⁹ Konflikt mezi výrobními možnostmi a reálnou koupěschopnou poptávkou je tak zesilován v jisté míře dokonce nezávisle na výrobní akumulaci.

Podobně bychom měli ještě věnovat pozornost rozboru vývoje *technologické struktury investic*. Technologická struktura investic je dána poměrem investic do strojů a zařízení na jedné straně a investic do stavební části fixního kapitálu na straně druhé.

Pro technologickou strukturu je příznačné, že se jako dlouhodobá tendence prosazuje *zvvyšování podílu investic do strojů a zařízení na úkor stavebních investic*. I když vývoj technologické struktury je nutno studovat opět s ohledem na celou řadu okolností²⁰ — platí, že uvedená tendence je posilována důsledky chronického nevyužívání výrobních kapacit v období, kdy chronické nevyužívání výrobních kapacit reálně existuje.

Lze mít oprávněně za to, že tendence k naznačeným změnám v technologické struktuře působily *na oslabení stimulativních účinků stavebně výrobních investic*. V této souvislosti je nutno upozornit na dvě skutečnosti. Za prvé, stavební investice mají silnou schopnost aktivizovat řadu odvětví, s nimiž stavební výroba kooperuje. Význam stavebnictví vyplývá například z vysokého podílu spotřeby různých druhů materiálů produkováných řadou odvětví. Konzumuje asi 20 % vyrobené oceli v zemi, skoro 70 % produkce dřevozpracujícího průmyslu, 25 % vyrobených umělých hmot, 25 % vyrobeného hliníku, více jak 50 % produkce mnoha odvětví těžebního průmyslu.²¹ Zmenšování investic do stavební části má naproti tomu účinky opačné. Pokles podílu stavebních investic na celkovém objemu investic oslabuje stimuly pro rozvoj řady odvětví včetně stavebnictví samého. A za druhé, nelze přehlédnout v USA zajímavý jev, kdy soukromé nevýrobní stavební investice za rozhodující úlohy státní intervence v rámci proticyklické politiky jsou omezovány v období hospodářského vzestupu a naopak podporovány v době hospodářského poklesu. To na jedné straně rovněž oslabuje rozmach, ale právě tak zabezpečuje zmírnění cyklického nevyužívání výrobních kapacit ve stavebnictví a dalších dodavatelských odvětvích za pomoci ještě v amerických podmínkách zpravidla nevýrobních investic státních.

Rostoucí podíl investic do nejaktivnější části fixního kapitálu, který má značně kratší životnost ve srovnání s budovami a kromě toho je vystaven silnému tlaku morálního opotřebování, působí současně *na zrych-*

¹⁹ G. Najděnov, MEMO (1962), č. 12, 107.

²⁰ Viz studie V. F. Čerko, L. P. Nočevkina, *Struktura promyšlených kapitalových investic SŠA i FRG*, Moskva 1963.

²¹ V. Nazarjevskij, MEMO (1965), č. 6, 120.

lení obratu celkového společenského fixního kapitálu a potom v určité míře také na zkracování celkové délky hospodářského cyklu.

Vylíčené procesy, spojené s reprodukcí fixního kapitálu a naznačené důsledky pro vývoj cyklu, ukazují, že se objektivně zmenšila možnost rozvoje výroby pro výrobu. Investice za jinak nezměněných podmínek mají omezenou schopnost vyvolat silný hospodářský růst z důvodů, jak o nich byla výše řeč.

b) Přímý vliv chronického nevyužívání výrobních kapacit na reprodukci fixního kapitálu a hospodářský cyklus

Pokles výroby a nevyužívání výrobních kapacit dosahuje největších rozměrů v době krize. Protože se ale zabýváme nevyužíváním výrobních kapacit jako necyklickým jevem, soustředíme svou pozornost na nevyužívání výrobních kapacit právě v období rozmachu. Ve fázi rozmachu o cyklickém nevyužívání výrobních kapacit totiž nemůže být řeči. Kromě toho rozmach představuje důležitou fázi hospodářského cyklu, a to zejména z hlediska formování podmínek pro přechod od rozmachu k základní fázi cyklu — krizi.

Chceme-li věnovat pozornost přímým účinkům chronického nevyužívání výrobních kapacit na cyklus, budeme se nejprve zabývat národohospodářskou ztrátou, ke které dochází v důsledku omezeného vytížení výrobních kapacit.

Rozsah národohospodářské ztráty je přímo úměrný délce období, po které výrobní kapacity nejsou využívány a intenzitě tohoto jevu. Kratší období může být ve srovnání s delším obdobím kompenzováno intenzivnějším nevyužíváním výrobních zdrojů a opačně.

O rozměrech národohospodářské ztráty v důsledku nevyužívání výrobních kapacit ve zpracovatelském průmyslu v jednotlivých letech, a tedy i v příslušných letech hospodářského vzestupu si lze učinit představu podle údajů Mc Grow Hill Co (tab. 4).

Tabulka 4

Úroveň využívání výrobních kapacit ve zpracovatelském průmyslu za období 1954—1965*

1954	84	1960	77
1955	92	1961	83
1956	86	1962	83
1957	78	1963	85
1958	80	1964	88
1959	85	1965	90

* Podle Mc Grow Hill, a to: údaje za roky 1954—1961 viz Věstník statistiky (1965), č. 2, 49; údaje za 1962 viz BIKI, 26. 12. 1963; 1963 a 1964 — BIKI, 22. 6. 1965; 1965 — BIKI, 4. 6. 1966.

Především si všimněme, že v letech, v nichž probíhal hospodářský rozmach (1955, 1956, 1959), se rozměr nevyužívání výrobních kapacit necyklicky zvětšoval (podobnou tendenci je možno pozorovat i v letech krizového poklesu). K obratu dochází teprve v roce 1963 a v dalších letech. V roce 1965, jak již bylo na jiném místě ukázáno, se vytížení výrobních kapacit ve zpracovatelském průmyslu přiblížilo 90 % s tomu odpovídajícími důsledky pro vývoj výrobní akumulace, pro reprodukční a technologickou strukturu investic.

Výše uvedené údaje představují průměrné údaje o vytíženosti kapacit za celý zpracovatelský průmysl. Avšak za průměrnými údaji se skrývá dost rozdílná situace v odvětvích v různých letech. Pro ilustraci si ukažme stav vytíženosti výrobních kapacit ve zpracovatelském průmyslu v odvětvovém průřezu například v roce 1962 (tab. 5).

Tabulka 5

Využití výrobních kapacit v jednotlivých odvětvích zpracovatelského průmyslu v roce 1962 (v %)*

Barevná metalurgie	79	Průmysl celulózy a papíru	89
Všeobecné strojírenství	79	Gumárenský průmysl	95
Elektrotechnické strojírenství	79	Výroba stavebních hmot	74
Automobilní průmysl	88	Zpracování nafty a kokso-chemický průmysl	91
Ostatní dopravní strojírenství	78	Potravinářský průmysl	81
Ostatní kovozpracující odvětví	76	Textilní průmysl	92
Chemický průmysl	78	Ostatní průmysl	87

* Viz BIKI, 26. 12. 1963.

Při podrobnějším rozboru bychom viděli, že rozměr využití výrobních kapacit se mění i ve stejném odvětví, ale v různých letech. Je také zajímavé, že *po druhé světové válce se praxe nevyužívání výrobních kapacit a úsilí o cenovou stabilitu v mnohem větším rozsahu, než tomu bylo dříve, počaly uplatňovat ve spotřebním průmyslu*. To je možno vysvětlit pokračujícím procesem monopolizace v uvedené sféře.²²

Z běžného povrchního hlediska chronické nevyužívání výrobních kapacit — jako produkt konfliktu mezi výrobní potencí americké ekonomiky a koupěschopnou poptávkou — není tak odpudivé a názorné, jako je tomu v případě likvidace nadvýroby zboží pomocí hospodářských krizí. Avšak uváží-li se, že toto necyklické nevyužívání výrobních kapacit existuje dlouhodobě ve značném rozsahu, a to přes rozsáhlé umělé státní zásahy — ukáže se celý problém poněkud v jiném světle.

Pouze za zpracovatelský průmysl například v roce 1962 při 83 % vytí-

²² Situaci v bavlnářském průmyslu z tohoto hlediska líčí E. M. Stelzer ve sborníku *The Structural of American Industry*, ruské vydání pod názvem *Otrasli promyšlenosti SŠA*, Moskva 1963, 545.

žení výrobních kapacit a při ročním objemu výroby 179,3 mld. \$ (value added) lze odhadovat roční ztrátu v důsledku nevyužití výrobních kapacit v rozsahu 38—40 mld. \$ (value added). Významný americký národohospodář Kayserling za předpokladu likvidace nezaměstnanosti a využití výrobních kapacit odhaduje rozdíl mezi potenciálním hrubým národním produktem (GNP) a skutečně vytvořeným v rozsahu 90 mld. \$ jako průměrnou roční ztrátu v důsledku nevyužívání výrobních kapacit USA. Uvedená roční ztráta přesahovala 12 % GNP.²³ To znamená, že bez ohledu na příznivou konjunkturální situaci v tomto období *pouze za sedm let (1960—1966) nebyl vytvořen hrubý národní produkt v hodnotě 630 mld. \$*, což se přibližně rovná ročnímu objemu GNP v USA (1964 GNP činil 631,7 mld. \$).²⁴

Přesto by se mohlo namítnout, že odhad národohospodářské ztráty v důsledku nevyužívání výrobních kapacit je poněkud zveličen. Již dříve bylo ukázáno, že v údajích o nevytížení výrobních kapacit ve zpracovatelském průmyslu jsme nerozlišovali výrobní kapacity, které jsou v nečinnosti proto, že plní reálnou funkci kapacitní rezervy vedle nevyužívání výrobních kapacit z jiných ekonomických příčin. Je pravda, že s ekonomicky opodstatněnou kapacitní rezervou nelze spojovat národohospodářskou ztrátu. Existence ekonomicky opodstatněné kapacitní rezervy v nezbytném rozsahu je nutným předpokladem předejití nebo zmírnění národohospodářských ztrát, ke kterým by došlo následkem opožděného odstranění disproporcí. Monopoly na základě analýzy perspektivního rozvoje poptávky ovšem ze ziskových důvodů dokonce kapacitní rezervu často přímo projektují.²⁵

Z hlediska národního hospodářství jako celku je však otázkou, jaké hledisko pro vymezení ekonomicky opodstatněné rezervy uplatnit. Skutečnost, že kapacitní rezerva je tvořena jednak kapacitami, které byly již jako kapacitní rezervy projektované, a jednak převodem činných kapacit do klidového stavu, může vyvolávat dojem, že dostačujícím kritériem je vůbec již jen to, zda je výrobní kapacita produktivně zapojena či nikoli. Toto hledisko by mohlo být uplatněno nanejvýš pro ekonomické poměry, kde neexistovalo monopolní omezení konkurence. Avšak tam také problém necyklického nevyužívání výrobních kapacit a kapacitních rezerv neměl místa. Jinak je tomu ale v podmínkách monopolní, státně monopolní ekonomiky. Zde, jak již ukázáno, existuje nevyužívání výrobních kapacit nezávisle na průběhu cyklu, přičemž je nelze v celém roz-

²³ Také zpomalení tempa rozvoje americké ekonomiky v padesátých letech nelze vysvětlit pouze krizemi, ke kterým v tomto období došlo.

²⁴ Viz J. Zawadzki, *Nové ekonomické jevy v USA*. Politická ekonomie (1967), č. 2, 167.

²⁵ Viz P. C. Clark, *Studies in the Structure of the American Economy*, W. Leontieff a. o., N. Y. 1953, ruské vydání, Moskva 1958, 276.

sahu jednoduše označit za kapacitní rezervu v ekonomickém slova smyslu. Kdyby tomu tak vskutku bylo, mohli bychom snad oprávněně očekávat, že v obdobích pro ekonomický rozvoj nejprůzračnějších, tj. v obdobích rozmachu — by se kapacitní rezervy měly přeměnit v kapacity činné. Fakta však ukazují, že v USA za celé desetileté období od roku 1955 do 1965 vytiženost výrobních kapacit dosáhla pouze dvakrát nejvyšší úrovně, a to okolo 90 % (v roce 1955 — 92 % a v polovině šedesátých let přibližně 90 %). To znamená, že *i v letech nejvyššího vytižení stejně zůstávalo 8—10 % výrobních kapacit zpracovatelského průmyslu nevyužito*. V tomto případě zřejmě nemůže být řeči o kapacitní rezervě ekonomicky opodstatněné. Ale i kromě toho by bylo dost naivní se domnívat, že využití kapacit pod devadesátiprocentní úroveň je projevem převodu činných kapacit v kapacitní rezervu. Po roce 1955 až do roku 1963 se totiž vytižení výrobních kapacit v letech rozmachu pohybovalo mezi 83 až 86 % (1956 — 86 %, 1959 — 85 %, 1962 — 83 %, 1963 — 85 %). *Dlouhodobé nevyužívání výrobních kapacit po dobu osmi let v rozsahu dalších cca 5—7 % pod 90—92 % lze rovněž ztěži zahrnout do ekonomicky zdůvodněné kapacitní rezervy*.

Nepochybně otázka úrovně ekonomicky opodstatněných kapacitních rezerv by zasluhovala podrobnější rozbor a mělo by to i praktický význam. Nicméně je možno odhadovat, že 10—13 % kapacit vzhledem k jejich chronickému nevyužívání dokonce i v letech rozmachu nelze do ekonomicky opodstatněných kapacitních rezerv zahrnout. Převážná část nevyužitých výrobních kapacit v jednotlivých letech tedy zřejmě *není produktem záměrně dlouhodobé politiky monopolů vytvořit kapacitní rezervu, ale vynucenou reakcí monopolů na stávající ekonomické poměry v zemi*, a to takovou reakcí, která spolu s dalšími opatřeními je pro monopoly možná a přijatelná.

Co zde bylo uvedeno, by v určité míře korigovalo úvahy o rozsahu reálné národohospodářské ztráty v důsledku ladem ležících kapacit vůbec a v období rozmachu zvláště. Avšak snaha o preciznější vyjádření uvedené ztráty vzhledem i k tak velkému rozsahu chronického nevyužívání výrobních kapacit by nás ale nepřivedla dál ani blíž v dalších našich úvahách, a proto se tímto problémem nebudeme zabývat. Kromě toho z určitého hlediska členění nečinných výrobních kapacit na ekonomicky opodstatněné kapacitní rezervy a ostatní nevyužité kapacity — ztrácí význam. Představují-li výrobní kapacity ladem ležící fixní kapitál, *pak rozměry výrobní akumulace jsou ovlivňovány v jisté míře celkovým rozsahem nečinných výrobních kapacit, neboť představují jako celek svého druhu „kapacitní rezervu“*, jež čeká na svůj den, pokud mezi tím nezanikne vůbec.

Nuže, jakým způsobem působí chronické nevyužívání výrobních kapacit přímo na reprodukci fixního kapitálu a na cyklus?

Předně — výroba za konkrétních podmínek monopolní ekonomiky *nesměruje k nadvýrobě v takovém rozsahu, jak by tomu bylo, kdyby monopolní kapitál již průběžně nereagoval na konflikt mezi výrobou a spotřebou*. Poměrně včasná reakce monopolů pomocí omezení výroby způsobuje podvazování sil, jež by ekonomiku hnaly do rozsáhlejší nadvýroby.

Jestliže výroba nevyústuje silou přírodních zákonů v nadvýrobu velkého rozsahu,²⁶ pak současně z jedné strany působí na rychlejší vyčerpání stimulačních sil rozmachu, a tedy i na rychlejší jeho zakončení spolu s příznačnou stagnací výroby před vlastním krizovým poklesem, což současně napomáhá plynulejšímu přechodu ke krizi. Na druhé straně potom ovšem spolupůsobí i na hloubku a délku krize ve směru zmírnění a zkrácení.

Kromě toho je nutno upozornit ještě na další významnou skutečnost. *V poválečném období sanační úloha hospodářských krizí v likvidaci relativně přebytečného fixního kapitálu dále zeslábla*. Monopoly nelikvidují fixní kapitál vyloučený z produktivního využití. Konzervují jej pro případ konjunkturálně příznivých okolností, kdy by mohl být přece jen — i když dočasně — produktivně využit, jak jsme na to již dříve poukázali. V takovém případě uvedení fixního kapitálu do provozu je *poměrně velmi rychlé a právě tak rychle se může podílet na uspokojování náhle vzrostlé poptávky, aniž si přírůstek objemu produkce vyžádá tomu odpovídající dodatečné nové investice*, jež by mohly vyvolat ve větším rozsahu multiplikační procesy s větší zaměstnaností, podstatnější dočasné rozšíření vnitřního trhu. Nevyužitá výrobní kapacita — ať již v sobě zahrnují projektovanou kapacitní rezervu či nikoli — tu představují jakousi rezervu fixního kapitálu, která je použita, je-li to pro monopolní kapitál výhodné.²⁷ Bylo ukázáno, s jakými komplikacemi je to spojeno. Náklady spojené s nevyužíváním výrobních kapacit se snaží monopoly přesunout na společnost. Ne vždy tato operace může a musí být spojena se zvyšováním cen.

Praxe necyklického nevyužívání výrobních kapacit a klesající, stagnující a znovu se vracející výroba směrem k úrovni dříve již dosažené v mnoha odvětvích — spolu vzájemně souvisejí a vřiskují ekonomice určitý ráz. Mají značný podíl na formování průběhu hospodářského cyklu v USA po druhé světové válce.

Jako krize za uvedených podmínek nemůže být kritériem zmírnění nebo zostření ekonomických rozporů, právě tak je velmi problematické zjišťování ohniska nebo těžiště krize, nevezmou-li se v úvahu poměry v prů-

²⁶ Zde abstrahujeme od proticyklické politiky státu. Stát vhodnými zásahy může pomáhat omezovat nejen neúměrný rozsah konjunktury, ale též podněcovat ekonomický život v době krize.

²⁷ Ti buržoazní autoři, kteří se s touto skutečností smířili, vidí v existenci nevyužitých výrobních kapacit protiinflačního činitele z těchto důvodů, jak jsou uvedeny výše.

myslových odvětvích před krizí, zejména rozsah ztrát způsobených nevyužitím výrobních možností. To by však zasluhovalo další samostatný rozbor.

Na závěr již jen krátce ještě k jednomu problému, abychom předešli určitému nedorozumění.

Mohlo by se zdát, že ztráta dynamického charakteru americké ekonomiky je cenou tzv. „modifikace“ cyklického pohybu po druhé světové válce v USA. Ve výše uvedeném smyslu je tomu tak. Z toho by mohl být učiněn závěr, že pomalé tempo hospodářského růstu je tudíž v této souvislosti vyhovující. Problém je ale složitější, ač někteří američtí autoři vehementně obhajovali tento vývod. Později však přece jen převládlo mínění, že nelze být lhostejný k tomu, jakým tempem se bude ekonomika USA rozvíjet, a to z celé řady důvodů. Uveďme aspoň některé nejzávažnější.

Na prvním místě je nutno uvést uznání reálnosti výzvy Sovětského svazu k mírovému soutěžení a uvědomění si důsledků toho, jestli USA mimo jiné v ekonomické soutěži neobstojí. Ekonomická soutěž má mnoho různých aspektů vnitropoliticko-ekonomických, zahraničně politických i vojenských. Například jestli USA nemohou libovolně zvyšovat podíl zbrojních výdajů na národním důchodu, nechtějí-li se smířit s podstatným ohrožením stability ekonomiky země, ale chtějí-li i nadále posilovat svůj vojenský potenciál, pak toho lze dosáhnout pouze tak, že bude zabezpečen příslušný růst národního důchodu. Kromě toho zvýšení tzv. „pomoci“ rozvojovým zemím předpokládá rovněž růst národního důchodu. Překonat dosavadní tempo rozvoje je také nutným předpokladem vytvoření nových pracovních příležitostí ve výrobě i mimo výrobu, tedy řešení problému nezaměstnanosti a bídy v USA. Ovšem to vše je závislé na tom, jak budou řešeny především vnitřní problémy trhu. V posledních letech proto přikládala americká vláda veliký význam v rámci tzv. „nové ekonomické politiky“ redukcí daňového zatížení podnikatelského zisku a příjmů obyvatelstva za účelem vytvoření podmínek pro urychlení hospodářského rozvoje, pro vytvoření příznivějších podmínek pro uskutečňování výrobních investic, pro oživení spotřebního trhu. Problém nízkého tempa hospodářského rozvoje není tudíž za všech okolností žádoucí, ač jeho zrychlení svými důsledky může — nebudou-li přijata včas vhodná opatření — vést k novým ekonomickým komplikacím.

HERTA GABRIELOVÁ

Ekonomická efektívnosť základných výrobných fondov JRD

Medzi aktuálne problémy ekonomiky poľnohospodárstva patria otázky ekonomickej efektívnosti intenzifikačného fondu. Jeho podstatnú časť tvoria základné výrobné fondy. Naliehavo bude tento problém vystupovať i v podmienkach novej sústavy plánovitého riadenia poľnohospodárstva, kde bude treba viac ako doteraz prihliadať na ekonomickú stránku reprodukčného procesu. V tomto článku by sme sa chceli dotknúť niektorých metodologických problémov, ktoré súvisia so zisťovaním ekonomickej efektívnosti základných výrobných fondov vôbec a zvlášť s jej porovnávaním v rozličných prírodných podmienkach. Konkrétne sa chceme zaoberať tromi skupinami problémov:

1. Ako pre účely skúmania efektívnosti základných výrobných fondov čo najsprávnejšie kvantifikovať dodatočný vklad do základných výrobných fondov a jemu zodpovedajúci efekt.

2. Ako pre tieto účely vyčíslovať výsledky hospodárskej činnosti.

3. Ako základné výrobné fondy v poľnohospodárstve členiť z hľadiska ich efektívnosti.

Problematika ekonomickej efektívnosti základných výrobných fondov sa v literatúre často prelína s problematikou efektívnosti investícií. Pokúsime sa preto najprv o ich stručné ohraničenie.

Investície sa definujú ako prostriedky, ktoré sa vynakladajú na reprodukciu základných fondov.¹ No jednako treba vidieť medzi nimi pri skúmaní ich efektívnosti rozdiely kvalitatívne² a kvantitatívne. Nevyhnutnosť presne kvantitatívne rozlišovať sa objavuje najmä v poľnohospodárstve, kde má investičná činnosť prevažne modernizačný charakter a kde sa iba zriedka stretávame s výstavbou úplne nového závodu alebo prevádzky.

¹ H. Kočtúch, *Vecné a metodologické otázky plánovania základných výrobných fondov v ČSSR*. Sborník VŠE, Bratislava 1965.

² H. Kočtúch v citovanom diele pokladá efektívnosť základných fondov za širšiu, obsažnejšiu než efektívnosť investícií. Odôvodňuje to tým, že do efektívnosti základných fondov vchádzajú všetky neinvestičné vplyvy a činitele lepšieho využívania základných fondov oproti projektovaným predpokladom.

Rozdiel, pravda, závisí od toho, či skúmame efektívnosť celého objemu základných fondov, alebo efektívnosť dodatočných vkladov do základných fondov. V prvom prípade základné fondy predstavujú väčší objem výrobných prostriedkov ako investície. V druhom prípade ide o skúmanie častí investícií, t. j. častí, ktoré zväčšujú, teda neobnovujú základné výrobné fondy.

Všetky varianty efektívnosti vkladov majú svoj osobitný význam. Každý variant odráža istú stránku efektívnosti reprodukcie. Ide len o to, aby sa presne rozlišovala vhodnosť použitia toho-ktorého typu.

Vyčísľovanie dodatočných vkladov do základných fondov a ich efektu

Ekonomické javy v poľnohospodárstve sú hromadnými javmi. Prebiehajú vo všetkých poľnohospodárskych podnikoch. Len správnym použitím štatistických metód možno eliminovať vplyv náhodných výkyvov. Zisťovať určité tendencie v efektívnosti základných výrobných fondov predovšetkým v nadpodnikovej oblasti nie je možné inak ako využitím a spracovaním hromadných štatistických podkladov, ktoré tieto javy aspoň zhruba zachycujú.³

Pri skúmaní ekonomickej efektívnosti dodatočných vkladov do základných výrobných fondov môžeme ukazovateľa ich efektívnosti všeobecne konštruovať takto:

$$\frac{\text{prírastok výsledku činnosti podnikov}}{\text{prírastok stavu základných výrobných fondov}} \cdot 4$$

Prvým problémom, s ktorým sa pri takomto zisťovaní efektívnosti dodatočných vkladov stretávame, je problém, ako čo najsprávnejšie kvantifikovať dodatočný vklad a jemu zodpovedajúci efekt. Zásadne môžeme dodatočný vklad zistiť dvojako:

1. ako výsledok časového porovnávania,
2. ako výsledok skupinového (priestorového) porovnávania.

Pri časovom porovnaní za základ považujeme objem základných výrobných fondov na jednotku pôdy v základnom období. Dodatočným vkladom je potom rozdiel medzi objemom základných výrobných fondov na jednotku pôdy v porovnávanom období oproti základnému obdobiu.

Pri skupinovom (priestorovom) porovnaní za dodatočný vklad v urči-

³ ÚKEKŠ spracúva sústavne ročné výkazy JRD na diernych štítkoch v triedení podľa výrobných oblastí a rozmanitých ukazovateľov výsledkov hospodárskej činnosti jednotlivých roľníckych družstiev. Tieto údaje za viac rokov možno veľmi dobre použiť na zisťovanie efektívnosti základných fondov.

⁴ V poľnohospodárstve spravidla na jednotku pôdy hlavne z praktických dôvodov -- výmera pôdy sa v jednotlivých obdobiach a skupinách podnikov mení.

tom skúmanom súbore pokladáme rozdiel vo vybavenosti základnými výrobnými fondmi medzi skupinami podnikov s najväčším a najmenším objemom základných výrobných fondov na jednotku pôdy.

Rozborom sa možno presvedčiť, že ukazovatele efektívnosti základných výrobných fondov sa v poľnohospodárstve pri použití časového a skupinového (priestorového) porovnávania veľmi rozchádzajú. Treba sa pokúsiť na konkrétnych výsledkoch zistiť vhodnosť týchto metód na vyčísľovanie efektívnosti dodatočných vkladov.

A. Pri metóde časového porovnávania vyčísľujeme efektívnosť základných výrobných fondov ako pomer prírastku porovnateľného čistého dôchodku⁵ a prírastku hodnoty základných výrobných fondov (tab. 1).

Tabuľka 1

Efektívnosť dodatočných vkladov do základných výrobných fondov JRD na Slovensku za roky 1960—1964 pri časovom porovnaní

Výrobná oblasť	Prírastok* základných výrobných fondov** na 1 ha poľnohospodárskej pôdy (ZVF)	Prírastok* porovnateľného čistého dôchodku*** na 1 ha poľnohospodárskej pôdy (PČD)	$\frac{\Delta \text{PČD}}{\Delta \text{ZVF}}$	Index ZVF $\frac{1964}{1960}$
Kukuričná	2116	16	0,008	119,5
Repárska	2988	—220	—0,074	167,7
Zemiakárska	3124	—268	—0,086	175,1
Zemiakársko-ovsená	3276	—420	—0,128	226,9
Horská	2660	—304	—0,114	189,1

* Vypočítaný pomocou metódy najmenších štvorcov. Touto metódou vyčísľujeme prírastok určitých hodnôt i v ďalších tabuľkách.

** Budovy, stavby, výrobné stroje a zariadenia, energetické zariadenia, dopravné prostriedky. V údajoch je zahrnuté i malé percento základných fondov nevýrobného charakteru, ktoré sa z evidenčných dôvodov nedajú vylúčiť.

*** Základné výrobné fondy sa vypočítali podľa údajov ÚKLKŠ z ročných výkazov JRD ako rozdiel medzi výslednou produkciou a porovnateľnými vlastnými nákladmi pri normatívnom ocenení pracovnej jednotky 18,46 Kčs.

Výsledky podľa tabuľky 1 sú paradoxné. Tvorba čistého dôchodku (prostriedkov na rozšírenú reprodukciu z vlastných zdrojov) bola v rokoch 1960—1964 nepriaznivá, ba mala priamo protismerný pohyb s rastom základných výrobných fondov. Dodatočné vklady priniesli dodatočný čistý dôchodok iba v kukuričnej oblasti, a to tiež na pomerne nízkej úrovni. (Pri takomto prírastku čistého dôchodku by „doba úhrady“ týchto základných výrobných fondov trvala 132 rokov.) V ostatných oblastiach

⁵ Prírastok hospodárskeho výsledku poľnohospodárskych podnikov možno, pravda, merať i inými ukazovateľmi. Touto otázkou sa budeme zaoberať v ďalšej časti.

o úhrade dodatočných vkladov nemožno ani hovoriť. Každá koruna dodatočného vkladu do základných výrobných fondov tu priniesla 7—13 halierov dodatočnej straty.

Je zaujímavé, že dodatočná strata bola najväčšia práve tam, kde základné výrobné fondy rástli najrýchlejšie. Dalo by sa teda na prvý pohľad usúdiť, že čím je väčší absolútny prírastok fondov, tým je nižšia jeho efektívnosť. Tento jav súvisí predovšetkým s tzv. prvotným vybavením družstevnej poľnohospodárskej veľkovýroby. Veľká väčšina vkladov do základných výrobných fondov slúži v tomto období zámene jedných prvkov spoločenskej práce (ťažného dobytká, malovýrobných, ešte nepotrebovaných kapacít) za iné,⁶ resp. slúži na to, aby sa urobili väčšie zásahy do prírodných podmienok. Od takýchto „dodatočných“ vkladov do základných výrobných fondov, ktoré vlastne nezväčšujú výrobný potenciál poľnohospodárstva, nemožno očakávať ani dodatočný efekt.⁷ V období, keď sa v poľnohospodárstve vytvára tzv. prvotné vybavenie socialistickej veľkovýroby, je teda nevhodné použiť časové porovnávanie na meranie efektívnosti dodatočných vkladov do základných výrobných fondov. Rozdiely v efektívnosti základných výrobných fondov medzi výrobnými oblasťami, pravda, zo značnej časti vznikajú rozdielnou úrodnosťou pôdy, sú dôsledkom existencie diferenciálnej renty II. Ale nemožno tu zanedbať ani vplyv rozdielneho stupňa prvotného vybavenia v jednotlivých výrobných oblastiach.

Nevýhodou tejto metódy ďalej je, že sa výsledky poľnohospodárskej činnosti v jednotlivých rokoch rozlične ovplyvňujú poveternostnými podmienkami. Bude potrebný pomerne dlhý čas na to, aby sa eliminoval tento vplyv. Zdá sa, že aj obdobie 5 rokov na to nestačí. Najmä v takom prípade, keď sa v dôsledku poveternostných podmienok zoskupí na začiatku sledovaného obdobia viac rokov zvlášť priaznivých, resp. nepriaznivých pre poľnohospodárskeho výrobcu a na konci obdobia je to naopak. Tak to bolo i v období, ktoré sme sledovali. Začiatkové roky boli z tohto hľadiska pre poľnohospodárstvo oveľa priaznivejšie ako roky na konci sledovaného obdobia.

Výhodou časového porovnávania na druhej strane je, že eliminuje vplyv rozdielnej úrodnosti pôdy. V jednotlivých skupinách podnikov máme vždy podniky s rovnakou úrodnosťou pôdy vo všetkých rokoch.

B. Pozrime sa teraz na ukazovatele efektívnosti dodatočných vkladov do základných výrobných fondov pri priestorovom porovnávaní. Za základ výpočtu nám slúži triedenie výsledkov ročných výkazov JRD Slovenska

⁶ Bližšie o tom J. Lipták, *O ekonomickej účinnosti investícií v poľnohospodárstve a o fondovej náročnosti poľnohospodárskej výroby*. Politická ekonomie (1966), č. 2.

⁷ Z tohto aspektu sa zdá nesprávne aj príliš zdôrazňovať rýchly rast indexu základných výrobných fondov poľnohospodárstva a tomu nezodpovedajúci vývoj indexu hrubej výroby.

za roky 1961 a 1962 podľa hodnoty základných prostriedkov na 1 ha poľnohospodárskej pôdy (tab. 2).⁸

Tabuľka 2

Efektívnosť dodatočných vkladov do základných výrobných fondov JRD na Slovensku v priemere za roky 1961 a 1962 pri skupinovom (priestorovom) porovnávaní*

Výrobná oblasť	Prírastok základných výrobných fondov na 1 ha poľnohospodárskej pôdy (ZVF)	Prírastok porovnateľného čistého dôchodku na 1 ha poľnohospodárskej pôdy (PČD)	$\frac{\Delta \text{PČD}}{\Delta \text{ZVF}}$	$\frac{\Delta \text{ZVF}}{\Delta \text{PČD}}$
Kukuričná	6500	1264	0,19	5,1
Repárska	6652	960	0,14	6,9
Zemiakárska	6564	668	0,10	9,8
Zemiakársko-ovsená	6676	592	0,09	11,3
Horská	6532	380	0,06	17,2

* Prírastkom je tu rozdiel medzi skupinami podnikov s najväčším (nad 8500 Kčs) a najmenším (do 3000 Kčs) objemom základných prostriedkov. Jednotlivé hodnoty sme najprv vyrovnali pomocou metódy najmenších štvorcov.

Výsledky porovnávania v tabuľke 2 poskytujú iný pohľad na úroveň efektívnosti dodatočných vkladov do základných výrobných fondov ako pri časovom porovnávaní. Dodatočné vklady do základných výrobných fondov v JRD s vyššou vybavenosťou základnými výrobnými fondmi sú, ako vidno z tabuľky 2, vysoko efektívne.⁹ Celý dodatočný čistý dôchodok, pravda, nevzniká prírastkom základných výrobných fondov. Čistý dôchodok je výsledkom dodatočných vkladov do základných výrobných fondov ako aj dodatočných materiálových a pracovných nákladov. Spolu s rastom základných výrobných fondov sa menia i ostatné materiálové náklady. Na Slovensku boli napr. v rokoch 1961 a 1962 porovnateľné vlastné náklady bez odpisov v skupine s najväčším vybavením základnými výrobnými fondmi oproti tým istým vlastným nákladom v najnižšej skupine vyššie o 1852 Kčs. S touto komplikujúcou okolnosťou musíme však rátať

⁸ Hodnota základných prostriedkov na 1 ha sa triedi do 6 skupín:

1. skupina do 3000 Kčs,
2. skupina od 3001 do 5000 Kčs,
3. skupina od 5001 do 7000 Kčs,
4. skupina od 7001 do 8500 Kčs,
5. skupina nad 8500 Kčs.

⁹ Rozdiely v porovnateľnom čistom dôchodku, ktorý pripadá na 1 Kčs základných výrobných fondov, sú medzi jednotlivými, rozlične vybavenými skupinami JRD na Slovensku veľmi veľké. Zatiaľ čo v najlepšie vybavenej skupine JRD prislúcha na každú korunu základných výrobných fondov 0,09 Kčs zisku, v najhoršie vybavenej skupine je až 0,26 Kčs straty. Takáto tendencia je zjavná vo všetkých výrobných oblastiach.

i pri metóde časového porovnávania. Nemožno ju teda považovať za špecifický nedostatok metódy priestorového porovnávania.

Je tu však zložitejší problém. Rozdielna efektívnosť základných výrobných fondov v jednotlivých skupinách je zapríčinená ešte ďalšími dvoma dôležitými faktormi. Družstvá s vyšším vybavením základnými výrobnými fondmi sú spravidla aj družstvami s lepšími prírodnými podmienkami. Dodatočné vklady sú tu aj nositeľmi diferenciálnej renty II. Pomerne vysoká efektívnosť týchto dodatočných vkladov súvisí teda v značnej miere aj s rozdielmi v úrodnosti pôdy, ktoré v rámci každej výrobnjej oblasti jestvujú. Družstvá, v ktorých je vyššia vybavenosť základnými výrobnými fondmi a vyššia úrodnosť pôdy, dávajú spravidla aj vyššie odmeny na jednotku práce. Je tu vyššia hmotná zainteresovanosť a s ňou súvisiaca lepšia organizácia práce, lepšie využitie základných výrobných fondov. Na rozdiely v efektívnosti základných výrobných fondov, resp. na efektívnosť dodatočného vkladu v najlepšie vybavenej skupine JRD majú teda okrem faktu dodatočného vkladu vplyv i ďalšie faktory: rozdielna úrodnosť pôdy a nerovnaká odmena za jednotku práce. Vypočítať vplyv jednotlivých faktorov, eliminovať ho a zistiť tak efektívnosť dodatočného vkladu do základných výrobných fondov by v budúcnosti nemalo byť veľkým problémom, najmä za použitia diernoštitkovej techniky.¹⁰

Zhrneme: Najmä v období budovania materiálo-technickej základne poľnohospodárstva a v kratších časových intervaloch sa metóda časového porovnávania zdá nevhodná na zisťovanie efektívnosti dodatočných vkladov do základných výrobných fondov. Na zistenie efektívnosti vkladov za dlhšie obdobia, resp. po dokončení prvotného vybavovania bude možné túto metódu použiť. Výhodou tohto spôsobu výpočtu je, že sa pri ňom zaobídeme aj bez hlbšieho triedenia podnikov, pretože v tej istej skupine máme spravidla vo všetkých rokoch vždy podniky s rovnakými výrobnými podmienkami. Za súčasných podmienok sa zdá preto metóda priestorového porovnávania vhodnejšou na zisťovanie efektívnosti dodatočných vkladov. Podmienkou jej používania je však vhodné a dôkladnejšie triedenie podnikov.

¹⁰ Družstvá, resp. iné skúmané podniky treba zaradiť do takých skupín, kde všetky faktory okrem jedného budú rovnaké. V jednej skupine budeme mať potom družstvá s rovnakými prírodnými podmienkami, jednakou odmenou na pracovnú jednotku a s rozličnou výškou hodnoty základných výrobných fondov na 1 ha poľnohospodárskej pôdy. Veľké možnosti tu dáva ÚKEKŠ, ktorá každý rok spracúva základné ukazovatele z ročných výkazov JRD na diernych štítkoch. V posledných rokoch sa však z tohto spracovania z neznámych príčin vypustilo triedenie výsledkov hospodárenia JRD podľa hodnoty základných prostriedkov na 1 ha poľnohospodárskej pôdy. Pri zisťovaní efektívnosti základných výrobných fondov sa tak strácajú veľmi cenné údaje.

Vyčísľovanie výsledkov hospodárskej činnosti

Výsledky hospodárskej činnosti poľnohospodárskeho podniku možno v zásade vyčísliť pomocou troch typov ukazovateľov:

1. celková produkcia v niektorej zo svojich foriem,
2. čistá produkcia, resp. hrubý dôchodok,
3. čistý dôchodok.

Každý ukazovateľ vyjadruje inú stránku reprodukčného procesu a má do istej miery pri zisťovaní efektívnosti samostatný význam. Hoci niektoré ukazovatele vystupujú ako tzv. pomocné ukazovatele. Každému typu výsledkov hospodárskej činnosti zodpovedá aj určitý, rozdielny typ ukazovateľa efektívnosti: celkovej produkcii zodpovedá ukazovateľ fondovej účinnosti, hrubému dôchodku dôchodkový a čistému dôchodku rentabilitný typ ukazovateľa ekonomickej efektívnosti. Ďalej sa chceme zaoberať predovšetkým problémami, ktoré vyplývajú z úlohy čo najsprávnejšie určiť, resp. kvantifikovať hospodársky výsledok poľnohospodárskeho podniku v rámci jednotlivých typov týchto ukazovateľov.¹¹ Okrem toho chceme v tejto súvislosti uviesť i niektoré poznámky o vhodnosti jednotlivých typov týchto ukazovateľov na vyjadrenie efektívnosti fondov, resp. o otázke ich významu.

Ad 1. Prvý typ ukazovateľa hospodárskej činnosti (celková produkcia), ktorý sa používa pri ukazovateľoch fondovej účinnosti, možno v poľnohospodárstve vyčísliť tromi spôsobmi. Celkový objem výroby vyčíslujeme ako hrubú, výslednú alebo vlastnú produkciu. Dosiaľ nie je v odbornej literatúre ustálený názor, ktorý z týchto spôsobov je najvhodnejší.

V praxi sa najviac používa hrubá produkcia. Spotrebovaný medziprodukt sa tu do výsledkov výroby započítava duplicitne, čo je na zisťovanie efektívnosti základných výrobných fondov nevhodné. Podiel medziproduktu nie je totiž v jednotlivých JRD pri priestorovom a časovom porovnávaní rovnaký, a tým skresľuje výsledky v neprospech podnikov s väčším podielom rastlinnej výroby na celkovej produkcii.

Tými istými nedostatkami sa v menšej miere vyznačuje aj objem výroby, ktorý sa meria výslednou produkciou. V dôsledku duplicitného zahrnutia nakúpených a spotrebovaných výrobných prostriedkov poľnohospodárskeho charakteru sa výsledky skresľujú hlavne v prospech takých podnikov, ako je napr. podnik špecializovaný na živočíšnu výrobu na báze nakúpených krmív.

Tretím a zdá sa najvhodnejším ukazovateľom, na základe ktorého

¹¹ V JRD je nemálo ťažkostí i s kvantifikáciou stavebných základných výrobných fondov, ktoré sa budujú svojpomocne. Od 1. januára 1965 sa tieto fondy v účtovnej evidencii vedú v skutočných vlastných nákladoch, ktoré JRD vynaložilo na ich vybudovanie. Rovnaký fyzický objem stavebných základných fondov sa teraz v rozličných JRD odlišne oceňuje.

možno hodnotiť fondovú účinnosť, je tzv. vlastná produkcia poľnohospodárskeho podniku. Táto produkcia nezahrnuje spotrebu ani vlastného medziproduktu ani tzv. nakúpeného medziproduktu. Zmeny v štruktúre výroby, kooperácia a špecializácia nemajú na ukazovateľa fondovej účinnosti s vlastnou produkciou skresľujúci vplyv.

Hlavným nedostatkom celej tejto skupiny ukazovateľov fondovej účinnosti na posudzovanie efektívnosti základných výrobných fondov je to, že neberú ohľad na nákladovosť výroby. Ukazovateľa fondovej účinnosti možno preto ako ukazovateľa efektívnosti použiť iba ako hrubo orientujúceho a pomocného ukazovateľa.

Ad 2. Do druhej skupiny ukazovateľov výsledkov poľnohospodárskeho podniku, ktorá zodpovedá dôchodkovým typom ukazovateľov efektívnosti základných výrobných fondov, patria ukazovatele čistej produkcie, resp. hrubého dôchodku poľnohospodárskych podnikov.

Čistá produkcia, resp. hrubý dôchodok poľnohospodárskych podnikov je súčasťou národného dôchodku, je jeho javovou formou. V národohospodárskych proporciách pokladajú mnohí autori práve za najdôležitejšieho a rozhodujúceho ukazovateľa ekonomickej efektívnosti prírastok národného dôchodku k prírastku základných výrobných fondov, resp. k investíciám. Tento „národohospodársky“ typ ukazovateľa ekonomickej efektívnosti vkladov do základných výrobných fondov bolo by teda možno priamo pomocou ukazovateľa čistej produkcie, resp. hrubého dôchodku premietnuť do poľnohospodárstva. No vzniká otázka, či môžeme takto efektívnosť základných výrobných fondov vyjadriť dostatočne v odvetvovom a podnikovom meradle. Rastom základných výrobných fondov nám spravidla rastú materiálové náklady, ktoré by sa na druhej strane mali kompenzovať poklesom pracovných nákladov. Preto čistá produkcia poľnohospodárstva bude klesať tým viac, čím viac spredmetnenej práce a základných výrobných fondov použijeme. Teda čím bude výroba progresívnejšia. Nevýhodou ukazovateľa ekonomickej efektívnosti s čistou produkciou je, že nám tieto súvislosti môže zatieniť. Pomer čistej produkcie k základným výrobným fondom klesá a nedá sa rozoznať, či je to v dôsledku technického pokroku, alebo nehospodárnosti pri tvorbe základných výrobných fondov.¹²

Ad 3. Spoločným nedostatkom všetkých predošlých ukazovateľov celkovej a čistej produkcie poľnohospodárskych podnikov bolo, že nevyjadrovali výsledky hospodárskej činnosti s ohľadom na vlastné náklady (materiálové i pracovné). Tento proces najlepšie charakterizuje čistý

¹² Pokladáme ukazovatele tejto skupiny v podnikovom a odvetvovom priereze za ukazovatele, ktoré iba nejasno a nepriamo vyjadrujú efektívnosť základných výrobných fondov. Preto sa tu ani nezaobráame komplikovanými a rozsiahlymi vnútornými problémami hrubého dôchodku.

dôchodok poľnohospodárskych podnikov. Vo vzťahu ku základným výrobným fondom podáva najsprávnejší obraz jednak o rozličnom efekte základných výrobných fondov v rozmanitých prírodných podmienkach a jednak o tvorbe zdrojov na ich rozšírenú reprodukciu. Na ilustráciu uvádzame v tabuľke 3 rozdielny vývoj ukazovateľa fondovej účinnosti v porovnaní s rentabilitným typom ukazovateľa pri rastúcej vybavenosti jednotných roľníckych družstiev základnými výrobnými fondmi.

Tabuľka 3

Účinnosť základných výrobných fondov JRD na Slovensku v priemere za roky 1961 a 1962 pri skupinovom porovnávaní*

Skupina JRD s vybavenosťou základnými prostriedkami na 1 ha poľnohospodárskej pôdy	Výsledná produkcia	Porovnateľný čistý dôchodok
	pripadajúci na 1 Kčs základných výrobných fondov	
Do 3000 Kčs	0,90	-0,26
Od 3001 Kčs do 5000 Kčs	0,73	-0,07
Od 5001 Kčs do 7000 Kčs	0,66	0,02
Od 7001 Kčs do 8500 Kčs	0,62	0,07
Nad 8500 Kčs	0,59	0,09

* Za základ výpočtu nám slúžia údaje z ročných výkazov JRD Slovenska za roky 1961 a 1962 v triedení podľa hodnoty základných prostriedkov na 1 ha poľnohospodárskej pôdy.

Údaje ukazujú, že keby sme efektívnosť dodatočných vkladov do základných výrobných fondov posudzovali podľa prvého ukazovateľa, postupovali by sme nesprávne. Museli by sme dospieť k záveru, že čím viac fondov má podnik k dispozícii, tým je ich efektívnosť nižšia. Ale skutočnosť je iná. S rastom vybavenosti poľnohospodárskej pôdy základnými fondmi klesá podiel porovnateľných vlastných nákladov na hodnote výslednej produkcie. Porovnateľný čistý dôchodok preto vzrastie v najlepšie vybavenej skupine JRD oproti najhoršie vybavenej o 0,35 Kčs na 1 Kčs základných výrobných fondov. Táto protichodná tendencia v dynamike výslednej produkcie a porovnateľného čistého dôchodku pri rastúcej vybavenosti základnými výrobnými fondmi sa prejavuje aj vo všetkých výrobných oblastiach.

S kvantifikáciou čistého dôchodku vznikajú však určité metodologické ťažkosti. S podnetnou myšlienkou sa v tejto oblasti najnovšie stretávame u P. Ambroša.¹³ Za hlavné kritérium efektívnosti základných výrobných

¹³ P. Ambroš, *K niektorým otázkam ekonomickej efektívnosti základných výrobných fondov v poľnohospodárstve*. Ekonomický časopis [1966], č. 9.

fondov považuje zmenu výšky pracovných a materiálových nákladov „z používania základných prostriedkov“ na jednotku výslednej poľnohospodárskej produkcie, vyrobenej dodatočnými vkladmi do základných výrobných fondov. Na základe týchto úspor konštruuje P. Ambroš aj koeficient efektívnosti ako pomer úspory týchto nákladov ku dodatočným vkladom do základných výrobných fondov a dobu úhrady týchto dodatočných vkladov z úspory nákladov. Tento spôsob je veľmi jednoduchý a pri jednoduchších výpočtoch prípustný. Treba však uvážiť, či tento ukazovateľ je vhodnejší než ukazovateľ pomeru čistého dôchodku ku základným výrobným fondom v každom prípade. Použitím ďalších základných výrobných fondov totiž sa spravidla zmení štruktúra materiálových nákladov (aj okrem materiálových nákladov vyvolaných základnými výrobnými fondmi). Sám autor pripúšťa, že takéhoto ukazovateľa možno použiť iba vtedy, ak nenastane zmena v ostatnej skupine materiálových nákladov.

Pri samom určovaní objemu čistého dôchodku vytvoreného v poľnohospodárstve, najmä v družstevnom sektore, je nateraz veľkým problémom, ako čo najsprávnejšie ohodnotiť pracovné náklady. Inak bude treba tento problém riešiť v podnikovej oblasti a inak v nadpodnikovej, národohospodárskej rovine. V podnikovej oblasti treba podľa nášho názoru vychádzať zo skutočných odmien, resp. z určitého viacročného priemeru skutočných odmien v danom jednotnom roľníckom družstve. Iba tak môže podnik reálne uvažovať o efektívnosti toho-ktorého vkladu v konkrétnych podmienkach podniku. Nám však ide o efektívnosť vkladov, ktorá sa skúma v nadpodnikovej oblasti, o jej porovnateľnosť medzi jednotlivými oblasťami a skupinami podnikov. Keby sme napr. výsledky skúmania efektívnosti brali do úvahy pri rozmiesťovaní do oblastí a počítali by sme so skutočnými odmenami, nastalo by určité skreslenie spoločenských pracovných nákladov, pri ktorých treba všetku prácu rovnakej kvality oceniť rovnako (tab. 4).

Rozličné ocenenie pracovných nákladov nám poskytuje rozdielny pohľad na efektívnosť dodatočného vkladu. Pri ocenení pracovných nákladov skutočnou priemernou odmenou v rámci skupiny (príp. I) je absolútna výška dodatočného čistého dôchodku najnižšia. Väčšia časť dodatočného hrubého dôchodku ide totiž v skupinách JRD, ktoré sú základnými výrobnými fondmi lepšie vybavené, a tým zrejme i lepšie hospodária, na zvýšenie odmeny za pracovné jednotky. Tak sa rozdiely v čistom dôchodku medzi skupinami JRD veľmi znižujú, a tým sa i dodatočný vklad do základných fondov vykazuje ako menej efektívny. Tento spôsob je preto nevhodný pri skúmaní efektívnosti základných výrobných fondov, hoci je najbližšie k skutočnému ohodnoteniu pracovných nákladov. Ohodnotenie pracovných nákladov priemernými oblastne diferencovanými odmenami za pracovné jednotky (príp. II) je taktiež problematické.

Tabuľka 4

Efektívnosť dodatočných vkladov do základných výrobných fondov JRD na Slovensku v priemere za roky 1961 a 1962 pri rozličnom ohodnotení pracovných nákladov

Výrobná oblasť	Pomer prírastku* porovnateľného čistého dôchodku na 1 ha poľnohospodárskej pôdy ku prírastku* základných výrobných fondov na 1 ha poľnohospodárskej pôdy pri ohodnotení pracovných nákladov spôsobom		
	I.	II.	III.**
Kukurická	0,06	0,21	0,19
Repárska	0,07	0,17	0,14
Zemiakárska	0,03	0,12	0,10
Zemiakársko-ovsená	0,04	0,11	0,09
Horská	0,01	0,08	0,06

* Rozdiel medzi skupinami podnikov s najväčším a najmenším objemom základných prostriedkov na 1 ha poľnohospodárskej pôdy.

** Pracovné náklady čiže v našom prípade pracovné jednotky sme pre výpočet čistého dôchodku v jednotlivých prípadoch ohodnotili takto: v I. prípade skutočnou priemernou odmenou príslušnej skupiny JRD, v II. prípade skutočnou priemernou odmenou za celú výrobnú oblasť, teda rovnako vo všetkých skupinách v oblasti, v III. prípade sme pracovné jednotky ocenili rovnako vo všetkých skupinách i výrobných oblastiach; tento variant zodpovedá spôsobu výpočtu, ktorý sa použil v predošlých tabuľkách.

Problém tu úzko súvisí s uznaním alebo neuznaním nutnosti oblastnej preferencie odmien v poľnohospodárstve. Ak by takáto preferencia v poľnohospodárskom družstevnom sektore bola ekonomicky odôvodnená, bolo by opodstatnené aj takéto ohodnotenie pracovných nákladov pri vyčísľovaní čistého dôchodku. Pretože podľa názoru viacerých ekonómov¹⁴ v JRD nejde o to, považujeme za najsprávnejšie jednotné ohodnotenie jednotky práce (prípád III).

Problém je pomerne jasný, keď ide o skupinové porovnávanie. Porovnáваме v rovnakom čase, keď cena práce je vo všetkých porovnávaných skupinách rovnaká. Problém je komplikovanejší, ak použijeme metódu časového porovnávania. Treba vidieť, že spoločenská úroveň odmien sa v časovom vývoji mení — odmeny sa nevyhnutne musia zvyšovať. Túto skutočnosť treba brať do úvahy aj pri vyčísľovaní ekonomickej efektívnosti pomocou časového porovnávania. Ohodnotenie jednotky práce za niekoľko časových období rovnako vysokou normou spôsobuje prudký rast čistého dôchodku, hoci to nezodpovedá konkrétnej situácii. Rozdiely v čistom dôchodku pri jednotnom a skutočnom ohodnotení pracovných nákladov sú veľmi veľké. Napríklad v kukurickej oblasti Slovenska sa dosahuje za roky 1960—1964 pri jednotnom ocenení prírastok čistého

¹⁴ Napríklad V. Bauch, *Pôsobenie zákona rozdeľovania podľa práce pri existencii dvoch foriem socialistického vlastníctva*. Ekonomický časopis (1961), č. 3; L. Klínko, *Ceny a materiálna zainteresovanosť v JRD*, Bratislava 1964.

dôchodku 16 Kčs, avšak pri použití skutočných odmien nastáva pokles o 468 Kčs na 1 ha poľnohospodárskej pôdy (odmeny za pracovné jednotky vzrástli tu za toto obdobie zhruba o 5 Kčs). Jednotné normatívne ohodnotenie jednotky práce bolo by teda treba upraviť tak, aby malo mierne vzostupný trend zodpovedajúci približne rastu miezd v celom národnom hospodárstve.

* * *

Z ukazovateľov výsledkov hospodárskej činnosti poľnohospodárskeho podniku, ktoré sme uviedli v predchádzajúcej časti, sa teda na vyčíslenie efektívnosti základných výrobných fondov ukazujú najvhodnejšími rentabilitné typy a z nich tie, ktoré používajú porovnateľný čistý dôchodok.

Členenie základných výrobných fondov z hľadiska ich ekonomickej efektívnosti

Základné výrobné fondy v poľnohospodárstve sú veľmi rozmanité. O to väčší význam má z hľadiska skúmania efektívnosti základných výrobných fondov ich správne rozčlenenie. Treba povedať, že efektívnosť základných výrobných fondov, ktorá sa skúma v globále, je výslednicou rozličných, dokonca aj protichodných vplyvov rôznych skupín základných fondov na mieru tejto efektívnosti. Jej poznanie slúži nám zväčša iba ako rámcová orientácia a nástroj hrubej kontroly v nadpodnikovom meradle. Pri analytickej práci s celkovým výsledkom vôbec nemôžeme vystačiť s neželateľnou kompenzáciou rozmanitých vplyvov. Dôležité by bolo členenie základných výrobných fondov podľa ekonomických hľadísk: podľa funkcie, ktorú vo výrobnom procese plnia, podľa ich funkcie pri zvyšovaní výroby, produktivity práce a rentability ako i podľa ich miesta v mnohostrannej ekonomike poľnohospodárskeho podniku. Bolo by napr. veľmi potrebné, najmä pri oblastnej analýze ekonomickej efektívnosti, základné výrobné fondy rozčleniť dôsledne na základné fondy slúžiace a) rastlinnej výrobe, b) živočíšnej výrobe a c) ostatným odvetviám (pomocná, vedľajšia a pridružená výroba).

Takéto delenie základných výrobných fondov má z hľadiska skúmania efektívnosti, najmä pri oblastnom posudzovaní vkladov, veľký význam. Ide totiž o to, že efektívnosť základných výrobných fondov v živočíšnej výrobe na rozdiel od rastlinnej výroby je veľmi málo ovplyvnená rôznosťou prírodných podmienok a neexistuje tu spravidla problém sezónneho využívania základných výrobných fondov. Ich rozličná efektívnosť tu môže teda byť, aj pokiaľ ide o rôzne výrobné oblasti, hlavne výsledkom subjektívnych ekonomických činiteľov, a nie objektívnych prírodných činiteľov. Problematika efektívnosti základných výrobných fondov v živo-

čišnej výrobe má podobné znaky ako v priemysle a mala by sa jej priblížiť čo do kritérií i úrovne.

Pokúsili sme sa, pokiaľ nám to, pravda, štatistické údaje dovoľujú, overiť si možnosti hodnotenia efektívnosti dvoch hlavných odvetví poľnohospodárskej výroby v jednotlivých výrobných oblastiach. Za základ porovnávania sme vzhľadom na evidenčné podklady použili ukazovateľa fondovej účinnosti (nie teda rentabilitný typ ukazovateľa efektívnosti) vo forme vzťahu medzi

a) hrubou rastlinnou produkciou a výrobnými strojmi a dopravnými prostriedkami na jednej strane a

b) hrubou živočíšnou produkciou a budovami a stavbami na druhej strane.¹⁵

Tabuľka 5

Fondová účinnosť základných výrobných fondov v rastlinnej a živočíšnej výrobe JRD na Slovensku v priemere za roky 1960—1964 v rôznych výrobných oblastiach

Oblasť	Na 1 Kčs základných výrobných fondov pripadá priemernej hrubej výroby v		Na 1 Kčs prírastku základných výrobných fondov pripadá prírastku hrubej výroby v	
	rastlinnej výroby	živočíšnej výroby	rastlinnej výroby	živočíšnej výroby
Kukuričná	2,53	0,44	1,14	0,25
Repárska	2,14	0,43	0,30	0,16
Zemiakárska	1,63	0,40	0,04	0,10
Zemiakársko-ovsená	1,37	0,40	0,09	0,08
Horská	1,42	0,37	0,24	0,10

Z tabuľky 5 sa natískajú niektoré súvislosti: rozdiely v účinnosti základných výrobných fondov rastlinnej výroby medzi jednotlivými výrobnými oblasťami sú veľmi veľké. Na druhej strane účinnosť priemerných vkladov do základných výrobných fondov živočíšnej výroby je v jednotlivých výrobných oblastiach temer rovnaká. Účinnosť dodatčných vkladov je v tomto odvetví rozdielna,¹⁶ pravda, nie v takej miere ako v rastlinnej výrobe.

Celková rozdielnosť v efektívnosti základných výrobných fondov ako celku v jednotlivých výrobných oblastiach je teda v prevažnej miere vy-

¹⁵ Takéto členenie základných výrobných fondov nie je, pravda, ideálne: budovy a stavby slúžia nielen živočíšnej výrobe, ale i rastlinnej (meliorácie, skleníky, sklady). No predpokladáme, že veľká väčšina slúži živočíšnej výrobe. Dopravné prostriedky slúžia rastlinnej výrobe, živočíšnej výrobe i nepoľnohospodárskym účelom.

¹⁶ Zrejme aj v dôsledku oneskoreného prvotného vybavovania JRD v horších prírodných podmienkach.

volaná rozdielnou účinnosťou vkladov do základných výrobných fondov v odvetviach rastlinnej výroby. To je nakoniec i prirodzené, lebo v tom sa odráža vplyv rozdielnej úrodnosti pôdy, vplyv existencie podmienok diferenciálnej renty. Na reálne zhodnotenie efektívnosti základných výrobných fondov v jednotlivých výrobných oblastiach a skupinách podnikov, ale aj na iné účely, sa preto zdá členenie základných fondov podľa hlavných výrobných odvetví veľmi potrebné.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОСНОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФОНДОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ

Герта Габриэлова

Статья рассматривает некоторые методологические проблемы. В первую очередь это вопрос, как для целей исследования эффективности основных производственных фондов наиболее правильно квантифицировать дополнительные вложения и отвечающие им эффекты. Автор, при этом, исходит из факта, что в период создания материально-технической базы сельского хозяйства служит большая часть дополнительных вложений в основные производственные фонды на первоначальное оснащение социалистического крупного производства.

Как наиболее подходящий показатель на вычисление дополнительного эффекта автор во второй части предлагает использовать сравнительный чистый доход, выгодностью которого является то, что он выражает, в отличие от показателей общей и чистой продукции, результаты хозяйственной деятельности в зависимости от себестоимости.

Последняя часть статьи занимается классификацией основных фондов.

Статья содержит некоторые первоначально обработанные сведения о развитии эффективности основных фондов в кооперативном сельском хозяйстве в Словакии и в его отдельных производственных областях.

MARTIN KONTRA

K otázke rozvoja terciárneho sektora v kapitalistických štátoch

Dôsledky vedeckotechnickej revolúcie sú v hospodárstve vyspelých kapitalistických štátov už dnes pomerne prenikavé. Rast produktivity spoločenskej práce vytvára priaznivé podmienky na rýchle uspokojovanie dopytu po výrobkoch materiálnej výroby a zároveň kladie znížené požiadavky na živú prácu vo výrobnom procese. Súhrnným výrazom toho je aj vývoj štrukturálnych zmien v zamestnanosti v prospech terciárnych činností a ich zvýšené zastúpenie v celkovom ekonomickom živote.

Všeobecne sa konštatuje, že rast zamestnanosti v terciárnej oblasti je prejavom vysokého stupňa ekonomickej úrovne krajiny. Pritom pomerne málo sa skúma rozvoj tejto sféry spoločenskej činnosti vo vzťahu k optimálnemu ekonomickému rastu a k životnej úrovni obyvateľstva. Až v posledných rokoch sa tento problém stal predmetom vážnych úvah v tom zmysle, či proces rozvoja činností terciárnej povahy je v každom prípade v zhode s efektívnym vynakladaním spoločenskej práce a či zabezpečuje primeraný rozvoj životnej úrovne obyvateľstva.

Aktuálnosť tejto otázky aj pre naše podmienky spočíva v tom, že vývoj štrukturálnych zmien zamestnanosti má pomerne všeobecnú platnosť a ich súčasný prejav v ekonomike najvyspelejších štátov vo všeobecnejšej rovine môže byť pozitívnym alebo negatívnym predobrazom našej ekonomiky v najbližších rokoch. No náročnosť získať porovnávajúce štatistické podklady a literatúru o tejto problematike neumožňuje podať jej vyčerpávajúcu analýzu. Preto k niektorým záverom o príčinách a následkoch štrukturálnych zmien zamestnanosti ako jedného z protirečivých javov v kapitalistickom hospodárstve musíme použiť niektoré názory západných ekonómov.

1. O chápaní terciárneho sektora

Úvodom niekoľko všeobecných poznámok o teórii troch sektorov, pretože súčasná ekonomická teória a štatistická prax v kapitalistických štátoch v prevažnej miere spoločenskú činnosť rozdeľuje do troch sektorov: primárneho, sekundárneho a terciárneho. História politickej ekonómie datuje prvé pokusy o rozčlenenie ekonomických činností do troch skupín

už z konca 16. storočia. Za ich pôvodcu označuje francúzskeho národohospodára Bartheléma Laffemasa. K týmto pokusom sa neskoršie vracajú fyziokrati, Adam Smith a niektorí Marxovi súčasníci. No s moderným chápaním teórie troch sektorov sa stretávame až v prvej polovici tohto storočia a s jej aplikovaním v praxi až v posledných rokoch.

Za zakladateľa novodobej teórie troch sektorov sa považuje Allen G. B. Fisher,¹ ktorý pod primárnym sektorom chápe poľnohospodárstvo a baníctvo, pod sekundárnym spracovateľský priemysel a pod terciárnym činnosti poskytujúce služby. U Fishera ide o statický pohľad na klasifikáciu ekonomických činností, bez ohľadu na ich vnútorný progres a faktory, ktoré ho ovplyvňujú. Kritériom tu ostáva vecno-odvetvová príslušnosť výsledkov práce.

Statické členenie ekonomických činností sa neskoršie viac-menej prekonalo a užšie sa spojilo s technickým procesom. Už C. Clark² rozdeľuje ekonomickú činnosť do troch sektorov podľa stupňa spojenia výsledkov práce s vonkajšou prírodou a podľa niektorých technicko-ekonomických vlastností výrobných procesov. Podľa neho typickým znakom primárneho sektora je priame a bezprostredné využitie prírodných zdrojov a okrem niektorých výnimiek pôsobenie zákona o zmenšujúcom sa výnose. Sekundárny sektor nevyužíva priamo prírodné zdroje a vyrába vo veľkom. Pôsobí tu zákon zvyšujúceho výnosu. Výrobky sekundárneho sektora majú povahu tzv. huteľných, prepraviteľných výrobkov. Preto Clark z tejto skupiny vylučuje činnosti, ktoré produkujú tzv. neprepraviteľné výrobky, ako napr. stavby a okrem toho celú remeselnú činnosť, pretože vyrába v malom. Vylúčením celého radu výrobných činností zo sekundárnej sféry dostáva potom terciárny sektor, ktorý je heterogénny nielen čo do odvetvovej štruktúry, ale aj ekonomickej povahy činností. Rozlišujúcim znakom medzi činnosťami zatriedenými do terciárneho a sekundárneho sektora je podľa Clarka rozdielne tempo rastu produktivity práce. V prvom prípade je pomalšie než v druhom.

Nový prvok do teórie troch sektorov vnáša Jean Fourastie, ktorý úplne opúšťa statické hľadisko na klasifikáciu ekonomických činností, ale bezprostredne ju spája s produktivitou práce. Zdôrazňuje, že „by sme sa dopustili veľkého omylu, keby sme pripisovali tejto trojdielnej klasifikácii pevný charakter; produkt alebo služby sa môžu totiž najprv správať nejaký čas ako sekundárny a neskôr ako terciárny sektor; môžu sa však znova správať ako sekundárny sektor atď. To je dané nepravidelným tempom technického pokroku, ktorý sám opäť vyplýva z nepra-

¹ A. G. B. Fisher, *The Clash of Progress and Security*, London 1935; A. G. B. Fisher, *Economic Progress and Social Security*, London 1945; A. G. B. Fisher, *Production Primary, Secondary and Tertiary*, Economic Record, London 1953.

² C. Clark, *The Conditions of Economic Progress*, Macmillan and Co., London 1957.

videlného tempa vedeckých objavov, objavenia rudných zdrojov, spoločenskej organizácie.³ Na charakterizovanie jednotlivých sektorov použil výrobné a spotrebné hľadisko v ich vzájomnej podmienenosti. Primárny sektor sa podľa neho vyznačuje stredným technickým rozvojom a ustáleným dopytom po výrobkoch, sekundárny pomerne najrýchlejším rastom produktivity práce a stále pružným dopytom. V terciárnom sektore výkonnosť práce ostáva konštantná alebo sa len slabo zväčšuje, spotreba je veľmi pružná a veľmi vzdialená od uspokojovania.

Podľa kritérií technického pokroku a elasticnosti spotreby sa snaží konkrétne zatriediť ekonomické činnosti do troch sektorov tak, že do prvého zahrnuje len poľnohospodárstvo, do druhého energetiku, dopravu, ťažbu surovín, stavebníctvo a verejné stavby, dielne a prevádzkárne (spracovateľský priemysel — pozn. MK) a do tretieho obchod, verejné a súkromné služby, bankovníctvo, poisťovníctvo a ubytovanie.⁴

Aj tento stručný náčrt niektorých názorov na rozdelenie spoločenskej činnosti do troch sektorov poukazuje na ich niektoré metodologické nedostatky. Kritériá na formy podnikania v malom a vo veľkom, na tempo rastu produktivity práce, ako aj na stupeň dopytu po určitých druhoch spotrebných výrobkov a služieb a na mieru ich uspokojovania sú v čase a priestore veľmi premenlivé, a preto ich použiteľnosť v porovnávacjej ekonómii je minimálna. Charakteristika troch sektorov na základe dynamických prvkov sa môže podstatne vzdialiť od charakteristiky na základe statických prvkov. Napríklad ani poľnohospodárstvo ani celý rad služieb nie sú imúnne proti rýchlejšiemu rastu produktivity práce, ako ju v nich zaznamenávajú Clark a Fourastie v skúmanom období. Naopak, už dnes rast produktivity práce v poľnohospodárstve presahuje jej priemerné tempá rastu v niektorých priemyselných odvetviach.

Z hľadiska praktického použitia trojsektorovej klasifikácie spoločenských činností sa javí reálnejšie statické hľadisko. Dôležité sú však kritériá ich rozčlenenia a ich jednotný výklad, ktoré musia čo najviac vychádzať z ekonomickej povahy práce.

Zložitosť prijatia teórie troch sektorov do hospodárskej praxe spočíva predovšetkým v povahe činností, ktoré sa zahrnujú do terciárneho sektora. Tak ako sa uvedená teória snaží na jednej strane úplne očistiť poľnohospodárstvo a priemysel od akýchkoľvek „prídružených“ činností, na druhej strane sa do terciárneho sektora zahrnuje všetko, čo nemá bezprostredne výrobný charakter. Hoci celý rad činností nevytvára priamo materiálny výrobok, vystupuje ako podmienka jeho tvorby a tvorí výrobný proces v širšom zmysle. Ich vyňatím z priemyselnej alebo poľnohospodárskej činnosti sa dostávajú do terciárneho sektora bez toho, aby

³ Jean Fourastie, *La productivité*, Presses Universitaires de France 1952, 41.

⁴ Pozri Jean Fourastie, *Le grand espoir du XXème siècle*, Presses Universitaires de France 1948, 64.

strácali svoj výrobný charakter. Preto terciárny sektor vystupuje ako oblasť výrobných a nevýrobných činností.

Terciárny sektor sa často spája s pojmom služieb. Napríklad Clark ho označuje ako sféru služieb v širšom zmysle. Vo veľkom „priemysle služieb“ rozlišuje služby, ktoré slúžia nevýrobnej spotrebe, od služieb, ktoré podporujú výrobný proces. Tým zavádza síce rozlíšenie výrobných a spotrebných služieb, ale nie podľa povahy vlastného procesu ich poskytovania, ale podľa ich spotrebnej účelovosti. Napríklad do výrobných služieb zahrnuje dopravu, maloobchod, ubytovanie v hoteloch pre obchodné účely a pod.

Bez toho, aby sme hovorili o ekonomických kritériách pojmu služieb, ktoré prevládajú v marxistickej ekonomickej literatúre, resp. aby sme polemizovali s názormi na služby, obsiahnutými hoci len v dielach spomínaných troch ekonómov, uvedieme, že v podstate na vzťah medzi pojmiami terciárny sektor a služba existujú tri druhy názorov. Podľa prvého služby sú synonymom terciárneho sektora, podľa druhého služby tvoria len tzv. subsektor terciárneho sektora a podľa tretieho časť činností, ktoré neslúžia súkromným hospodárskym procesom a individuálnym potrebám obyvateľstva (verejné služby — finančná správa, verejná správa, súdnictvo, polícia, hospodárska a sociálna správa a národná obrana), treba zaradiť do tzv. kvartérneho sektora. O rozdielnosti názorov o tom, čo sú služby, svedčí aj porovnanie nomenklatúry činností, ktoré sa zaraďujú do oblasti poskytovania služieb troma francúzskymi centrálnymi štatistickými a výskumnými pracoviskami⁵ a ISIC (Hospodárska a sociálna rada OSN). Len pri šiestich druhoch činností (hygiena, zdravotníctvo, divadlá, služby v domácnostiach, náboženstvo a školstvo) je úplná zhoda, že ide o služby. Zaradenie ostatných činností do služieb závisí od toho, ktoré hľadisko pri klasifikácii prevláda.

Pre naše ďalšie skúmanie je rozhodujúce, že autori teórie troch sektorov bez ohľadu na to, či terciárny sektor stotožňujú s pojmom služieb, alebo mu pripisujú širší význam, členia ho podľa účelovosti použitia výsledkov práce. Tak napr. francúzsky ekonóm J. P. Courtheoux podľa klasifikácie INSEE rozdeľuje celý terciárny sektor do štyroch skupín služieb:⁶

1. služby verejnej povahy (verejná správa a podobné činnosti, národná obrana),

2. služby ekonomického riadenia (služby pre podniky, banky a poisťovníctvo),

⁵ INSEE (Institut National de la Statistique des Études Economiques); SEEF (Service des Études Economiques et Financieres); CREDOC (Centre de Recherche et de Documentation sur la Consommation).

⁶ Pozri J. P. Courtheoux, *La repartition des activités économiques*, CRU, Paris 1966, 141.

3. služby priestorovo-ekonomickej povahy (doprava, zasielateľstvo, energia, obchod, sprostredkovanie),

4. služby osobného určenia (služby poskytované jednotlivcom, divadlá a domáce služby).

Členenie terciárnych činností do určitých podskupín podľa účelovosti použitia výsledkov práce má veľký význam pre teórie o ekonomickom raste a o životnej úrovni. Odhaľuje niektoré rozporné stránky procesu vedeckotechnickej revolúcie, ktoré sa môžu vytvoriť v podmienkach neplánovanej ekonomiky.

2. Vývoj štrukturálnych zmien zamestnanosti

Daná štruktúra zamestnanosti obyvateľstva je prejavom ekonomickej úrovne krajiny. Nie absolútny rast zamestnanosti, ale proces jej štrukturálnych zmien je odrazom ekonomického pokroku. Dvoma veľkými medzníkmi štrukturálnych zmien v zamestnanosti sú priemyselná a vedeckotechnická revolúcia. Ak vychádzame zo všeobecnejšieho členenia spoločenskej činnosti do troch sektorov, môžeme konštatovať, že ide o všeobecnú zákonitosť, ktorá má historickónáslednú povahu. S väčšími alebo menšími modifikáciami ju možno aplikovať na každú krajinu.

Proces štrukturálnych zmien zamestnanosti možno vo všeobecnosti charakterizovať takto: Od prvých začiatkov priemyselnej revolúcie stagnuje rast pracovníkov v oblasti poľnohospodárstva. Neskôršie sa tento proces mení v absolútny pokles, v dôsledku čoho sa prudko znižuje relatívne zastúpenie poľnohospodárstva na celkovej zamestnanosti. Už v prvej fáze vedeckotechnickej revolúcie toto percento klesá pod 10. V počiatkoch priemyselnej revolúcie odliv pracovníkov z poľnohospodárstva a prevažná časť prírastku pracovných síl v dôsledku prirodzenej populácie ide v prospech rozvoja priemyselných činností. Podmieňuje to extenzívny spôsob priemyselnej výroby a vytváranie stále nových odvetví a odborov priemyselnej činnosti. Postupný prechod na intenzívne formy výroby a relatívna nasýtenosť trhu spotrebnými výrobkami vedie v podmienkach rozvinutej priemyselnej revolúcie a v začiatkoch vedeckotechnickej revolúcie v sekundárnom sektore k veľkým vnútrosektorovým štrukturálnym zmenám zamestnanosti medzi tzv. tradičnými a novovznikajúcimi odvetviami⁷ a umožňuje sa deliť o prírastkoch pracovných síl s činnosťami terciárneho sektora.

Názorným príkladom uvedených všeobecných tendencií je aj vývoj za-

⁷ Tak napr. v rokoch 1955—1964 v USA a vo Švédsku odvetvia potravinárskeho, tabakového, textilného, kožárskeho a drevospracujúceho priemyslu zaznamenali pokles pracovných síl. Pritom napr. elektrotechnický priemysel zaznamenal v uvedenom období prírastok pracovných síl v USA 13 % a vo Švédsku až 19 %.

mestnanosti v posledných 100 rokoch v niektorých ekonomicky vyspelých kapitalistických štátoch (tab. 1.)⁸

Tabuľka 1

Vývoj štruktúry zamestnanosti

Štát	Rok sčítania	Primárny sektor (poľnohospodárstvo)	Sekundárny sektor (priemysel)	Terciárny sektor
Francúzsko	1866	51	26	23
	1906	43	30	27
	1936	36	31	33
	1954	28	37	35
	1963	21	39	40
	1985	11	40	49
	(prognóza)			
Anglicko	1871	15	49	36
	1901	9	47	44
	1921	7	49	44
	1951	5	49	46
	1963	4	47	49
	1970	3	47	50
	(prognóza)			
Nemecko*	1882	43	37	20
	1907	35	40	25
	1925	31	42	27
	1939	26	42	32
	1954	23	45	32
	1964	16	48	36
USA	1850			
	1900	65	17	18
	1940	38	27	35
	1950	19	35	46
	1964	13	37	50
	1972	7	34	59
	(prognóza)	5	31	64

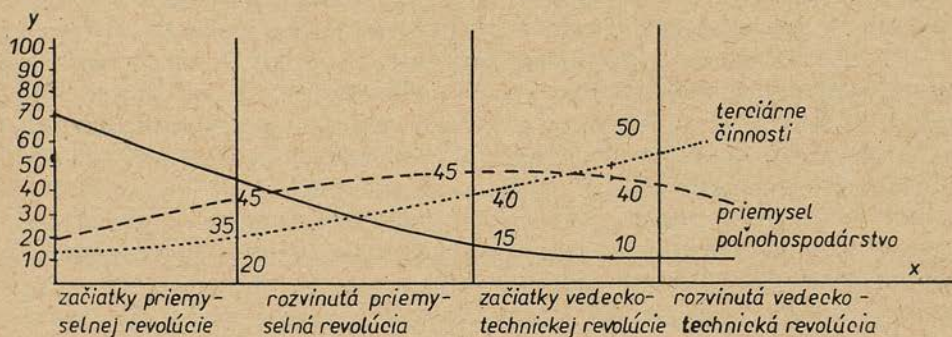
* Prvé štyri roky sčítania vyjadrujú zamestnanosť v celom Nemecku, ostatné len v Nemeckej spolkovej republike.

Štatistický prehľad o vývoji zamestnanosti v uvedených kapitalistických krajinách ukazuje, že sú to práve šesťdesiate roky, keď vrcholí absolútny prírastok počtu pracovníkov v sekundárnom sektore. Vzhľadom na technický progres, v rámci ktorého sa štrukturálne zmeny uskutoč-

⁸ Podľa J. P. Courtheouxa, c. d., 115—116. R. Richta a kol., *Civilizácia na rázcestí*, Bratislava 1966, 215—216.

ňujú, tento kulminačný bod v priemysle sa dosahuje ani nie pri 50 % celkovej zamestnanosti. Prítom na príklade USA možno dokázať, že ak sa industrializačný proces ako aj proces vedeckotechnickej revolúcie realizuje pomerne v rýchlych skokoch a časove v čo najkratšom rozpätí, úmerne tomuto tempu sa zmenšuje potreba pracovných síl pre sekundárny sektor, prítom priemyselná výroba na 1 obyvateľa vysoko prevyšuje priemer v ostatných štátoch. Ak napr. pred rokom 1900 zastúpenie poľnohospodárstva na celkovej zamestnanosti v USA bolo pomerne k ostatným uvádzaným štátom najvyššie, tak už v päťdesiatych rokoch vrcholí absolútny prírastok pracovných síl v priemysle, a to len pri 37 % zastúpení na celkovej zamestnanosti. Zároveň možno povedať, že ak v období naturálneho hospodárstva bolo doménou najvyššej zamestnanosti poľnohospodárstvo, v období rozvinutej vedeckotechnickej revolúcie doménou bude terciárny sektor. Graficky môžeme vývoj zamestnanosti vyjadriť, ak na os x nanesieme jednotlivé etapy ekonomického rozvoja a na os y zamestnanosť v percentách (obr. 1).

Obr. 1.

3. Faktory štrukturálnych zmien zamestnanosti

Je mnoho faktorov, ktoré podmieňujú migračný proces smerom k terciárnej oblasti. Na prvom mieste stojí rast produktivity práce a rozsah spotreby. Majú bezprostredný vplyv na celkový vývoj štruktúry zamestnanosti v každej krajine.

Podľa vývojových tendencií v produktivite práce a spotrebe v rámci jednotlivých sektorov môžeme pozorovať rozdielny vývoj zamestnanosti od poľnohospodárstva až k terciárnym činnostiam. V prvom prípade produktivita práce rastie, ale spotreba čo do svojho rozsahu sa obmedzuje. Preto rozsah zamestnanosti má tendenciu zmenšovať sa. V druhom prípade, ak je rast produktivity práce sprevádzaný aj rastom spotreby, zamestnanosť má tendenciu stabilizovať sa. Táto stabilizácia sa presadzuje

kolísavým spôsobom, pretože aj rovnováha medzi rastom produktivity práce a spotreby sa vyrovnáva len vo väčších časových rozpätiach. V treťom prípade produktivita práce (resp. efektívnosť práce) zaznamenáva pomalší rast než spotreba, a preto možno pozorovať rýchly rast zamestnanosti.

Prudký odliv pracovných síl z poľnohospodárstva vzniká predovšetkým vďaka rastu produktivity práce v tomto odvetví. V celom rade ekonomicky vyspelých krajín bol rast produktivity práce v poľnohospodárstve v posledných desaťročiach v priemere vyšší než v celom národnom hospodárstve. Ak napr. vo Francúzsku v rokoch 1949—1962 dosahoval priemerný ročný prírastok produktivity práce v celohospodárskom priemere 4,4 %, tak v poľnohospodárstve dosahoval až 6,8 %. Za obdobie 1959 až 1965 vzrástla produktivita práce v poľnohospodárstve o 45 %, kým v celom hospodárstve len o 31 %. V USA robil v rokoch 1950—1959 priemerný ročný prírastok produktivity pracovnej hodiny v spracovateľskom priemysle 2,8 %, v poľnohospodárstve až 6,1 %. V rokoch 1960—1964 tento prírastok v prvom prípade stúpol o 0,2 %, v druhom klesol o 0,5 %.

Proces pomerne silného rastu produktivity práce v poľnohospodárstve na jednej strane a industrializačný proces v hospodárstve a celý rad mimoekonomických výhod mestského osídlenia na strane druhej podmienili v mnohých krajinách až prehnanú migráciu poľnohospodárskeho obyvateľstva do miest, kde je koncentrovaný priemysel a prevažná časť činností, ktoré sa zahrnujú do terciárneho sektora.

Oveľa zložitejšie pôsobí rast produktivity práce na vývoj zamestnanosti v oblasti priemyslu. Tu jednotlivé odbory a odvetvia zaznamenávajú rozdielny rast produktivity práce. Pritom v niektorých z nich, vzhľadom na daný rozvoj spoločenských potrieb, rastie zamestnanosť aj pri pomerne prudkom raste produktivity práce, v iných naopak pri obmedzených spoločenských potrebách a danom raste produktivity práce sa vytvárajú tendencie obmedzovať potreby pracovných síl. Všeobecne možno priemyselné odbory z hľadiska rastu produktivity práce rozdeliť na progresívne a regresívne. Medzi regresívne sa zaraďujú tie odbory, ktoré pracujú s tzv. základným materiálom (ťažba a spracovanie uhlia, železa, dreva, skla a kože). Tieto odbory vo vzťahu k odborom, ktoré pracujú so zložitejšími surovinami (chémia, syntetické vlákna, splynovanie a pod.), zaznamenávajú menší prírastok produktivity práce.

Terciárny sektor je oblasťou, ktorá v doterajšom vývoji zaznamenala v priemere najslabší rast produktivity, resp. efektívnosti práce. Možno to vysvetliť predovšetkým objektívnymi príčinami: Veľká časť terciárneho sektora má krátku históriu vývoja a je čo do spoločenskej dôležitosti v ekonomicky zaostalejších krajinách viac-menej zanedbateľná. Vystupuje ako sektor následný. Uplatňovanie technického pokroku je tu vždy

obmedzenejšie než v prvých dvoch sektoroch. No ak berieme do úvahy posledné obdobie vývoja terciárneho sektora a hranice, v rámci ktorých sa môže aj tu nová technika uplatniť, možno pozorovať v celom rade úsekov činností progresívny vývoj. Ak napr. v rokoch 1896—1913 ročný prírastok produktivity, resp. efektívnosti práce v terciárnom sektore vo Francúzsku, okrem obchodu, dosahoval len 0,9 %, tak v rokoch 1928 až 1938 už 2,7 %. V rokoch 1954—1962 napr. doprava a spoje dosiahli až 4,4 % ročného prírastku produktivity práce a obchod 3,9 %. Naproti tomu napr. verejná správa, zdravotníctvo, výchova, obrana a pod. zaznamenávajú stále najnižší rast efektívnosti práce.

Technický pokrok všeobecne spôsobuje, že na jednotku vynakladanej práce sa zmenšuje podiel živej práce. Z hľadiska dlhodobých prognóz v prvej fáze to vyvoláva štrukturálne zmeny v zamestnanosti a neskoršie podmieňuje celkové skracovanie pracovného času na vytváranie životných prostriedkov v danej spoločnosti.

Vývoj spotreby predstavuje zložitejší a menej priamočiary proces ako vývoj produktivity práce. V rámci celkovej spotreby spotreba potravinárskych výrobkov v ekonomicky vyspelých krajinách rastie pomalšie než ostatná spotreba. Kvantitatívna stránka jej vývoja nie je obmedzená ani tak príjmovou úrovňou obyvateľstva, ako skôr prirodzenými potrebami spotrebiteľov. Relatívne obmedzený kvantitatívny rast spotreby potravinárskych výrobkov sa na druhej strane nahradzuje pomerne veľkými kvalitatívnymi zmenami v rámci tejto časti spotreby. Prejavuje sa to v orientácii obyvateľstva na spotrebu tzv. šľachtených výrobkov s vyššou biologickou hodnotou a cenove drahších. A tak pohyb peňažného vyjadrenia tejto časti spotreby nemusí byť totožný s jej objemovým pohybom.

Celkovo možno konštatovať, že na jednej strane rast produktivity práce a na druhej strane obmedzený rozsah spotreby potravinárskych výrobkov sú faktormi, ktoré v ekonomicky vyspelých krajinách podmienili, resp. v najbližšom období podmienili stav zamestnanosti v poľnohospodárstve na optimálne minimum.⁹

Tendencie v spotrebe nepotravinárskych výrobkov (včítane služieb) sú celkom opačné. Pred 15—20 rokmi táto časť spotreby predstavovala len polovicu celkovej spotreby, no dnes v ekonomicky vyspelých krajinách dosahuje až dve tretiny. V rámci tejto časti spotreby možno pozorovať veľmi rozdielne tendencie. Kým spotreba priemyselných výrobkov základnej potreby má tendenciu relatívnej stagnácie, zaznamenáva spotreba predmetov dlhodobého užívania a celého radu služieb prudký rast.

⁹ Na nízke percento zamestnanosti v poľnohospodárstve vplýva čiastočne aj skutočnosť, že veľká časť poľnohospodárskych produktov sa finálne spracúva mimo poľnohospodárstva.

V rámci celkovej nepotravinárskej spotreby rástli v posledných rokoch rýchlejšie výdavky obyvateľstva na služby než na priemyselný tovar.¹⁰

Zo skúmania vzťahov medzi spotrebou potravín, priemyselných výrobkov a služieb možno vyvodíť všeobecné tendencie vývoja spotreby, ktoré spočívajú v relatívnom znižovaní podielu výrobkov danej spotreby v prospech výrobkov dlhodobého užívania a v prospech služieb. Zastúpenie posledných dvoch skupín životných prostriedkov na spotrebe je veľmi citlivé na príjmovú úroveň spotrebiteľov a cenovú úroveň výrobkov a služieb. Zastupiteľnosť služieb na spotrebe je okrem toho podmienená aj ich substitučnou povahou. Len čo dôchodky so zreteľom na ceny výrobkov a služieb nemajú priemerný trend rastu, prejaví sa to v určitom výkyve spotrebiteľského záujmu o služby.

4. Rozvoj terciárneho sektora

Rozdielny vývoj zamestnanosti od jej znižovania v poľnohospodárstve cez stagnáciu a pokles v priemysle až k rastu v terciárnych činnostiach je všeobecným vyjadrením tohto vzťahu v závislosti od uvedených faktorov v ideálnych podmienkach ekonomického rastu. Praktický prejav tohto vzťahu je trochu zložitejší, závisí vždy od širších economic-

¹⁰ Vývoj štruktúry súkromnej spotreby*

Výdavky	Francúzsko			Anglicko			USA		
	1950	1962	1985**	1938	1960	1984**	1950	1960	2000**
Potraviny	46,4	39,5	21,7	41,0	42,2	40,5	30,6	26,6	18,2
Odievanie	13,3	12,9	10,0	10,3	9,8	9,0	11,4	9,7	7,2
Bývanie	16,3	16,5	19,2	22,0	20,3	21,2	22,7	23,7	26,5
Osobná starostlivosť a zdravie	6,2	9,3	15,2	—	—	—	4,4	5,6	7,5
Doprava a spoje	5,7	8,4	12,9	6,3	9,5	9,8	8,6	8,1	9,4
Kultúra a rekreácia	6,8	8,0	11,4	3,9	4,3	3,9	4,4	4,6	5,3
Hotely, kaviarne a reštaurácie	5,3	5,4	9,6	—	—	—	—	—	—
Ostatné	—	—	—	13,5	13,9	15,6	17,9	21,7	25,9
	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Prameny: *Consumption* (1961), č. 3–4; (1963), č. 4; (1965), č. 1, *Britain 1964, An Experiment in the Economic History of the Future*. Landsberg, Fischman, Fisher, *Resources in America's Future*.

** Prognóza.

kých a mimoekonomických faktorov, ktoré vytvárajú celý rad zvláštností a môžu ho modifikovať. Pretože tento vzťah vývoja zamestnanosti nie je nikdy bezprostredným odrazom pôsobenia uvedených faktorov, v určitých hraniciach v priestore a čase sa môže vyvíjať nezávisle od daného rastu produktivity práce a vývoja spotreby. V niektorých situáciách môžu mať na tento proces pomerne silný vplyv aj mimoekonomické faktory, ktoré vedú až ku vzniku tzv. sociálnej zamestnanosti. Jej nepriaznivé následky na oslabenie optimálneho ekonomického rastu sa prejavujú až v dlhších časových úsekoch.

Tento proces sa realizuje nepriamo, cez vývoj dôchodkov. V odvetviach, kde technický progres pôsobí negatívne na potreby pracovných síl, rast produktivity práce z dôvodov napätosti spotreby podmieňuje krízu z nadvýroby. Vzápätí sa to prejavuje v poklese ziskov a miezd. A preto sa podnikatelia orientujú na inú ekonomickú činnosť a námezdní pracovníci odchádzajú do iných oblastí činnosti.

Naproti tomu v odvetviach, kde technický progres pôsobí pozitívne na vývoj zamestnanosti, dopyt rastie stále rýchlejšie než ponuka. Pritom sa môže udržiavať pomerne vysoká úroveň cien, čo zvýhodňuje celkovo rast dôchodkov, a tým aj príliv kapitálu a pracovných síl.

V oblasti poľnohospodárstva a priemyslu proces migrácie pracovných síl je pomerne prirodzený. Konkurenčný boj urýchľuje technický pokrok a vylučuje možnosť rozsiahlejšej skrytej nezamestnanosti bez toho, aby sa to neodrazilo na úrovni ziskov a miezd. No miere, akou sa pracovné sily vo výrobnej sfére stávajú relatívne prebytočnými, nezodpovedá v ekonomicky vyspelých krajinách daný stav nezamestnanosti. Z veľkej časti sa tento problém rieši odlivom pracovných síl do terciárnych činností, kde vo väčšine odborov je rast produktivity, resp. efektívnosti práce slabý a kde dopyt po týchto činnostiach je v celospoločenskom priemere najvyšší.

Sám tento proces je vo svojej podstate progresívnym javom a v určitom zmysle je objektívnym kritériom ekonomickej úrovne danej krajiny. Je všeobecne známe, že práve tie krajiny, ktoré v rámci celkovej štruktúry zamestnanosti majú najsilnejšie zastúpenie terciárneho sektora, sú na najvyššej úrovni ekonomického rozvoja. Zároveň však s týmto prudkým rozvojom zamestnanosti v uvedenej sfére celý rad ekonómov týchto krajín si kladie otázku, do akej miery migrácia obyvateľstva smerom k terciárnemu sektoru závisí od spotreby a produktivity práce a do akej miery pôsobí ako faktor ekonomického rastu. V súvislosti s tým sa môžeme v ekonomickej literatúre stretnúť s názormi na tzv. produktívnu a neproduktívnu, resp. racionálnu a iracionálnu migráciu alebo slovami francúzskeho ekonóma Sauvyho hovoriť o skutočnej alebo žiadanej populácii. Pod žiadanou populáciou Sauvy chápe určitý počet pracujúcich, ktorých treba v danom odvetví zamestnať podľa vývoja spotreby a pro-

duktivity práce. Žiadanú populáciu označuje za technicky nevyhnutnú a spoločensky užitočnú. Naproti tomu ako skutočnú populáciu označuje tú, ktorá sa vytvára spontánne v závislosti od predchádzajúceho stavu. Pozoruhodné je jeho konštatovanie, že odchýlka medzi žiadanou populáciou a populáciou skutočnou je ukazovateľom ekonomickej iracionality; pomerne v presnej miere poukazuje na rozdiel, ktorý oddeľuje skutočnú ekonomiku od optima.¹¹ Treba však mať na zreteli skutočnosť, že čím je krajina na vyššom stupni svojho ekonomického vývoja, tým ťažšie možno odhaliť, či ide o ekonomicky žiadúcu alebo nežiadúcu zamestnanosť, či ide o zamestnanosť, ktorá viac alebo menej zodpovedá optimálnemu ekonomickému rastu. Francúzsky ekonóm Courtheoux to charakterizoval tak, že len čo v podmienkach rozvinutej ekonomiky existuje určitá relatívna nezávislosť vývoja zamestnanosti v pomere k ekonomickému rastu, vzniká možnosť, že dopyt po zamestnaní má tendenciu vytvárať zamestnanosť.¹²

Hoci ťažko vyjadriť vzťah medzi skutočným ekonomickým stavom a ekonomickým optimom, pretože ekonomický vývoj v rámci jednotlivých krajín má svoje špecifiká, predsa si tu možno pomôcť určitou komparatívnou metódou, pokiaľ ide o krajiny s približne rovnakou ekonomickou úrovňou, resp. porovnávaním ich úrovne v rámci vývojove zhodných období.

Nie každá činnosť terciárneho sektora má rovnaký vzťah k ekonomickému rastu a k životnej úrovni obyvateľstva. Z toho hľadiska môžeme v ňom rozlišovať činnosti, ktoré priamo alebo nepriamo slúžia výrobe a sú bezprostredne spojené s reprodukčným procesom činností, ktorých existencia je vyvolaná potrebami spoločnosti ako celku, a činností, ktoré vystupujú ako služby v užšom zmysle a ktoré sa bezprostredne zúčastňujú na uspokojovaní potrieb obyvateľstva.

Vzájomné relácie rozvoja týchto troch skupín činností v rámci daného celku viedli k teóriám o možnosti rozdielneho rozvoja terciárneho sektora. Maurice Lengelle hovorí o dvoch tendenciách rozvoja terciárneho sektora. Označuje ich ako švédsku cestu a americký spôsob. Pri porovnávaní vývoja terciárneho sektora vo Francúzsku s tou istou sférou vo Švédsku a v USA konštatuje, že švédske hospodárstvo ponechalo pomerne veľkú dôležitosť odborom činností spojeným s blahobytom obyvateľstva a obmedzilo expanziu obchodu a verejnej správy. Zdôrazňuje, že celková štruktúra terciárneho sektora sa zdá z istého etického hľadiska užitočnejšia, to znamená, že je lepšie prispôbená akémusi druhu prirodzenej ekonomie potrieb služieb zo strany obyvateľstva. Naproti tomu v USA sa zdá,

¹¹ Pozri článok *Ekonomický vývoj a odborné rozdeľovanie populácie*. Revue d'Economie Politique (1956), 372—396.

¹² J. P. Courtheoux, c. d., 164.

že všetky odvetvia terciárneho sektora, obchod, verejná správa, verejné služby, súkromné služby pre podniky a domácnosti súčasne mali prospech zo vzrastu zamestnanosti. Americké hospodárstvo, konštatuje autor, je javiskom skutočnej inflácie terciárneho sektora a vzniká nám predstava značného mrhania službami.¹³

Americký ekonóm J. K. Galbraith na základe pozorovaného stavu v americkom terciárnom sektore vytvoril novú definíciu sterilných činností, ktoré vyúsťujú v bezcennú „výrobu“, v dôsledku čoho toto vynakladanie práce vystupuje zo spoločenských hľadísk ako „mrhanie“. Zdôrazňuje však, že tento stav je možný v určitých podmienkach len v spoločnosti „nadbytku“.

Napríklad pri pomerne rovnakom zastúpení terciárnych sektorov vo Švédsku a vo Francúzsku na celkovej zamestnanosti v rokoch 1960 až 1962¹⁴ počet zamestnaných vo verejnej správe bol na rovnaký počet obyvateľstva vo Francúzsku viac ako dvojnásobne vyšší oproti Švédsku, naproti tomu o 17 % nižší v oblasti služieb v užšom zmysle. Lengelle konštatuje, že keby sa daný stav zamestnanosti v terciárnej sfére prispôbil štruktúre zamestnanosti, ktorá existuje vo Švédsku, potom by také činnosti, ako je obchod, verejná správa, finančné podniky a domáce práce, zamestnávali skoro o milión osôb menej. Mohli by sa rozdeliť medzi zdravotnícko-sociálne služby a služby blahobytu a rekreácie. V percentuálnom vyjadrení by to znamenalo previesť do týchto odborov činnosti asi 13 % pracovníkov zamestnaných v terciárnom sektore.

Ak pri porovnaní abstrahujeme od obchodu a verejnej správy, aj v rámci služieb v užšom zmysle sa ukazuje, že rozdelenie pracovníkov medzi jednotlivé odbory v podmienkach švédskeho hospodárstva je účelnejšie než vo Francúzsku a má priaznivejší vplyv na životnú úroveň obyvateľstva. Len v odboroch školstva, slobodných povolání, literárnej, umeleckej a športovej činnosti sú stavy zamestnanosti k celkovej zamestnanosti relatívne rovnaké. Proti tomu v odbore zdravotníckej starostlivosti, komunikácií, sociálnej činnosti, hygieny a pohostinstva početné stavy zamestnancov vo Francúzsku sú relatívne nižšie než vo Švédsku. Naproti tomu v bankách a poisťovniach, správe majetku, v prácach v domácnosti je to naopak.

Pomerne zložitejšie je porovnávanie štruktúry zamestnanosti v terciárnom sektore medzi krajinami, kde percento jeho zastúpenia na celkovej zamestnanosti je veľmi rozdielne. No pokus, ktorý v tomto smere urobil ekonóm Lengelle medzi Francúzskom a USA, aj napriek tomu, že v roku 1962 bol medzi ich terciárnymi sektormi na celkovej zamestnanosti viac

¹³ Maurice Lengelle, *Produktivita v službách vnútri veľkého terciárneho sektora*, nepublikovaný preklad z francúzštiny, Praha SPK 1966, časť IV, str. 5.

¹⁴ Švédsko v roku 1960 — 40 %, Francúzsko v roku 1962 — 39,1 %.

ako 15 % rozdiel, aspoň čiastočne poukazuje na niektoré nepriaznivé javy tohto sektora v USA, resp. vo Francúzsku. Kým vo Francúzsku v tomto období pracovalo v obchode vyše 13 % z celkového počtu zamestnaných pracovných síl, v USA to bolo vyše 18 %. Vo verejnej správe a spojoch (5,3 % vo Francúzsku a 6,2 % v USA) išlo vo vzťahu k rozdielnej ekonomickej úrovni krajín pomerne o rovnaké zastúpenie. Rozdiel medzi uvedenými krajinami v zastúpení služieb v užšom zmysle bol 7 % v prospech USA, čo je v priemere k ich 15 % rozdielu v terciárnych sektoroch pomerne malý rozdiel. Lengelle konštatuje, že keby francúzsky terciárny sektor mal v celkovom národnom hospodárstve to isté zastúpenie ako v USA, musel by byť celkový stav zamestnancov v tejto sfére o 2,5 mil. vyšší ako v skúmanom období, ktoré by predovšetkým nafúkali početné stavy v obchode a vo verejnej správe. Pokiaľ ide o služby v užšom zmysle, v skúmanom období len doprava, odborné služby a opravárske služby zaznamenali v oboch krajinách približne rovnaké percentuálne stavy pracovných síl. Relatívne vyššie zastúpenie na celkovej zamestnanosti vo Francúzsku mali len služby v domácnosti. Všetky ostatné druhy služieb v USA mali početné stavy relatívne vyššie ako vo Francúzsku. Pritom podľa vývoja štrukturálnych zmien v pracovných silách v rokoch 1954 až 1962 bolo by možno americké percentuálne stavy v školstve, zdravotníctve a v službách podnikom z roku 1960 dosiahnuť vo Francúzsku do roku 1970. V oveľa väčšom časovom rozpätí (pri niektorých vyše 50 rokov) bolo by možné stav z roku 1960 dosiahnuť v bankách a poisťovníach, realitných kanceláriách, v rekreačných službách, osobných službách a v náboženských a občiansko-prospešných organizáciách.

Ak by mal mať švédsky terciárny sektor to zastúpenie v spoločnosti ako americký pri svojom tempe rozvoja, stav v USA z roku 1960 by dosiahol až o celé štvrtstoročie. No pretože tempo rastu zamestnaných v terciárnom sektore v USA je pomerne rýchlejšie a štrukturálne odlišnejšie ako vo Švédsku, pri extrapolovaní terajšej miery rastu by nedosiahlo nikdy úroveň terciálneho sektora USA.

Ukazuje sa, že terciárny sektor môže v sebe skrývať latentnú nezamestnanosť, ktorá za určitých podmienok vystupuje ako daná skutočnosť. Pod týmto javom chápeme schopnosť priťahovať väčší počet pracovných síl, ako si to vyžaduje celkový proces ekonomického rozvoja. Celý rad ekonomov charakterizuje tento stav ako parazitný. Lengelle hovorí, že „parazitne by sa teda správalo každé odvetvie schopné dlhodobe ťažiť z výhodných výmenných vzťahov, to znamená zo situácie, ktorá by mohla byť prípadne inflačnou, aby nafúklo v nadmerných proporciách početný stav svojich zamestnancov a spomalilo vzostup svojej produktivity.“¹⁵ Takto sa podľa neho správa terciárny sektor nielen v USA a vo Fran-

¹⁵ M. Lengelle, c. d., časť IV, str. 9.

cúzsku, ale vo všetkých krajinách, kde sa príliš nafúkne zamestnanosť vo verejnej správe, v rozdeľovacích procesoch a v dôsledku konjunktúrnych podmienok aj v samých službách v užšom zmysle. Courtheoux dokazuje, že tento jav parazitizmu je zvlášť zjavný vo verejnom sektore, kde určité miesta sa vytvárajú pod vplyvom sociálneho tlaku. O tom, že vývoj napr. v USA smeroval predovšetkým k rozvinutiu tých činností terciárneho sektora, ktoré nie sú službami v užšom zmysle, svedčí aj toto porovnanie. Ak zastúpenie terciárneho sektora na celkovej zamestnanosti v USA bolo v rokoch 1960—1964 viac ako o 15 % vyššie v porovnaní s ostatnými vyspelými kapitalistickými krajinami, tak zastúpenie služieb v užšom zmysle dosahovalo len 14 % celkovej zamestnanosti. Oproti Holandsku, Anglicku, Švédsku a Nórsku je to len o 2 % viac a napr. v pomere ku Švajčiarsku ide o rovnakú zastupiteľnosť.

Stav skrytej nezamestnanosti sa môže prejavovať aj v ostatných činnostiach terciárneho sektora. Skúsenosti ukazujú, že práve terciárne činnosti sú oblasťou hľadania najvýhodnejších [čo do príjmu a pracovného času] zamestnaní. Aj preto táto oblasť je doménou ženskej zamestnanosti s možnosťou skrátenia pracovného úväzku. Nadbytočný počet pracovných síl tu robí pomerne silný tlak na dĺžku pracovného dňa. Je všeobecne známe, že už dnes pracovný týždeň v bankovníctve a poisťovníctve je kratší ako napr. v stavebníctve a lodiarskom priemysle.

Celkove možno konštatovať, že stav skrytej nezamestnanosti a parazitizmu niektorých činností terciárneho sektora podmieňujú:

- a) nepretržité rastúci spoločenský dopyt po výsledkoch práce terciárneho sektora,
- b) vysoká cenová úroveň služieb a jej rýchlejšie zvyšovanie ako pri cenách spotrebných výrobkov,
- c) vysoká úroveň dôchodkov v terciárnom sektore a ich rýchlejšia rásť vo vzťahu k dôchodkom v ostatných oblastiach spoločenskej činnosti,
- d) pomerne najnižšia efektívnosť vynakladanej práce v terciárnom sektore v rámci celého národného hospodárstva a tendencie k rýchlejšiemu skracovaniu pracovného času ako vo výrobných odvetviach,
- e) možnosť najsilnejšieho pôsobenia vplyvu mimoekonomických faktorov na vývoj zamestnanosti v terciárnom sektore.

Pôsobenie jednotlivých faktorov treba chápať v ich spätosti. Tak napr. tendencia neúmerneho rastu cien služieb vo vzťahu k cenám tovarov, resp. tendencia vysokého percenta obchodnej prirážky k tzv. výrobným cenám tovarov je úzko zviazaná s neúmerným rastom dôchodkov v terciárnom sektore, pomerne malým rastom efektívnosti práce a s určitými prekážkami prelievania ziskov a dôchodkov z tzv. predvýrobných činností smerom k službám, pretože pri službách zatiaľ táto predvýroba prakticky neexistuje. Čím je spoločenský dopyt po službách vyšší, tým môže byť tento stav pre spotrebiteľov nepriaznivejší, pretože jednak cez daňový

mechanizmus [pokiaľ ide o financovanie tzv. verejných činností] a jednak cez výdaj svojich dôchodkov nemusia dostávať vždy ekvivalent vo forme služieb. Tak ako na jednej strane rozvoj terciárneho sektora je ukazovateľom ekonomického rozvoja spoločnosti, tak na druhej strane nemusí byť vždy presným vyjadrovať životnej úrovne obyvateľstva. Čím relatívne väčšia časť národného dôchodku sa rozdeľuje pomocou užívania výsledkov práce terciárneho sektora, tým za uvedených podmienok sa môže vytvárať väčší rozdiel medzi potencionálnou a skutočnou životnou úrovňou obyvateľstva. Tento rozdiel bude úmerný počtu pracovníkov zamestnaných v oblastiach, ktoré nemajú bezprostredne účasť na uspokojovaní potrieb obyvateľstva, a cenovému rastu služieb v dôsledku priaznivých konjunkturálnych podmienok vo vzťahu k rastu cien spotrebných výrobkov a nominálnych dôchodkov spotrebiteľov.

Rozdielne cesty rozvoja terciárneho sektora aj v podmienkach kapitalistickej ekonomiky ukazujú, že existencia skrytej nezamestnanosti a parazitizmu nie je nevyhnutným javom. Príkladom je švédske hospodárstvo, ktoré sa medzi ekonomicky vyspelými kapitalistickými krajinami právom pokladá za najpokrokovejšiu krajinu z hľadiska služieb. Okrem bezprostrednej výroby sa v Švédsku rozvíjajú hlavne tie činnosti, ktoré podporujú rast životnej úrovne obyvateľstva, a tak podporujú aj ekonomický rast. Mnohí ekonómi Západu poukazujú na to, že vylúčenie parazitizmu zo spoločenských činností, najmä vo veľkom terciárnom sektore, malo by byť jednou z hlavných úloh moderného života. Túto úlohu by podľa nich malo prevziať plánovanie, ktoré okrem iného by malo zabrániť tomu, aby priaznivé priestorové a odvetvové podmienky nepripúšťali tieto inflačné tendencie a aby zabezpečilo taký rozvoj štrukturálnych zmien pracovných síl, ktorý by čo najviac zodpovedal optimálnym ekonomickým podmienkam tej-ktorej krajiny. Samozrejme, že táto snaha je tu len čiastočne realizovateľná a jej riešenie sa musí ponechať viac-menej živelnému regulovaniu vzťahov medzi jednotlivými odbormi spoločenskej činnosti.

Dnes je ešte predčasné hovoriť o optimálnych hraniciach vývoja zamestnanosti v terciárnych činnostiach. Podľa predbežných prognóz jej zastúpenie vysoko predstihne zastúpenie poľnohospodárstva a priemyslu na celkovej zamestnanosti. Určitá stabilizácia tohto stavu bude podmienená hranicami spoločenských potrieb po výsledkoch práce terciárnej povahy a stupňom technického pokroku, ktorý sa vnáša do tejto oblasti. Možno predpokladať, že vedeckotechnická revolúcia podstatne zasiahne aj túto oblasť. Tým sa zefektívni vynakladanie práce a znížia nároky na absolútny prírastok pracovných síl.

Zastúpenie terciárneho sektora na celkovej zamestnanosti v Československu je pomerne nižšie ako vo vyspelých kapitalistických štátoch. Zamestnanosť v poľnohospodárstve už dlhšie má síce klesajúcu tendenciu, no v priemysle jej rast je stále väčší ako v terciárnom sektore. V roku

1964 štruktúra činného obyvateľstva sa skladala z 22 % v poľnohospodárstve, 46 % v priemysle a 32 % v terciárnom sektore. Dlhodobé tendencie ukazujú, že aj u nás vývoj bude smerovať k absolútnemu prírastku a k relatívnemu zväčšovaniu podielu pracovných síl v terciárnej oblasti. No dôsledným sledovaním týchto procesov v ekonomike vyspelých krajín kapitalistického sveta, ich kladných, resp. negatívnych dôsledkov môžeme sa včas vyhnúť takým javom, ktoré by nerovnomerným rozdeľovaním pracovných síl do jednotlivých odborov boli viac prekážkou ako stimulačným faktorom ekonomického rastu.

К ВОПРОСУ РАЗВИТИЯ ТЕРЦИАРНОГО СЕКТОРА В КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ ГОСУДАРСТВАХ

Мартин Контра

Структурные изменения в занятости в пользу terciарной деятельности являются важным проявлением развития научно-технической революции. Основными факторами этих структурных изменений являются рост производительности труда и масштаб потребления. Имеется ввиду закономерность, которая проявляется в абсолютном падении, а вместе с тем, в относительном снижении представительства примарного сектора в общей занятости, постепенным ростом, позднее стагнацией и наконец падением представления секундарного сектора, и ведет к абсолютному перевесу terciарного сектора в общей занятости.

Рост занятости в terciарном секторе является в своей сущности прогрессивным явлением и одним из критериев экономического уровня данной страны. Но не каждый процесс миграции в этой области имеет непосредственное влияние на экономический рост и развитие жизненного уровня населения. Тerciарный сектор представляет совокупность разнородных операций с различной функцией в процессе воспроизводства. В зависимости от того, какая из областей внутри этого сектора регистрирует более быстрый тренд развития, мы можем говорить о различных тенденциях развития terciарного сектора в отдельных капиталистических странах. Процесс чрезмерного развития деятельности общественного характера, деятельности в области распределения и дистрибуции и, в результате конъюнктурных влияний так же и некоторых видов обслуживания, в узком смысле обуславливает определенные инфляционные тенденции скрытой безработицы.

GROWTH OF THE TERTIARY SECTOR IN CAPITALIST STATES

Martin Kontra

Structural changes in employment in favour of tertiary activities are an important manifestation of the progress of the scientific-technical revolution. The basic factors in these structural changes are a growth in work productivity and the range of consumption. Here the validity of a general law is involved, manifesting itself in an absolute decline, and there by also in a relative decrease in the representation of the primary sector in the overall employment, by a gradual growth, later by stagnation and finally by a diminution of the secondary sector representation, and leads to the absolute

predominance of the tertiary sector in the overall employment. The growth of employment in the tertiary sector is in its essence, a progressive phenomenon and one of the criteria of the economic standard of a country. Nevertheless, not every migratory process into the tertiary sector has an immediate effect on the economic growth and development of the standard of living of the inhabitants. The tertiary sector represents the sum total of the economically differing activities with a different function in the reproductive process. In so far as an area within this sector registers a faster trend of development, we may speak of different tendencies in the development of the tertiary sector in particular capitalist countries. The process of a disproportional development of activities of a public character, of activities in the field of distribution, and in consequence of conjunctural influences, also of certain types of services, conditions certain inflational tendencies by way of hidden unemployment.

Diskusia

JOSEF CIBULKA

K diskusi o vlastnických vztazích a k polemice proti nové soustavě řízení našeho hospodářství

V roce 1966 se na stránkách Ekonomického časopisu Slovenské akademie věd znovu otevřela diskuse o vlastnických vztazích statěmi soudruhů Plachtinského, Olivy a Vejvody.¹

Abychom mohli uvažovat o teoretickém přínosu těchto statí, musíme se nejprve pokusit formulovat výsledky diskusí o tomto okruhu otázek, jež probíhaly po dvacátém sjezdu.

Podnětem k zásadním diskusím byla stat' soudruha Čestmíra Kožušníka *Vlastnictví a ekonomické vztahy* v *Nové mysl* (1959), č. 7. Soudruh Kožušník zde s mimořádnou gnoseologickou pronikavostí odhalil, jak je představa o vlastnictví jako o předpokladu ostatních výrobních vztahů iluzí předmarxistických myslitelů Locka a Proudhona, jak pramení z předmarxistického lockovského pojetí determinismu. Soudruh Kožušník ukazuje, jak iluze, že vlastnictví je předpokladem výroby, pramení z toho, že buržoazní ekonomové vycházeli z individuálního aktu směny. „Určité rozdělení věcných podmínek výroby, určité vlastnické vztahy k těmto věcným podmínkám výroby jeví se jako předpoklad výroby, předpoklad vztahů mezi lidmi ve výrobě...; je zřejmé, že tak se to může a musí jevit, když pozorujeme výrobu v každý daný okamžik jako hotovou, existující formu výroby tak, jak je tu v každý okamžik dána. Zcela jinak se však poměr mezi vlastnictvím a společenskou formou výroby jeví, když pozorujeme výrobu nikoli v její hotové ztrnulé podobě, ale v jejím pohybu a historickém vývoji.“² „Pochopitelně každá výroba má své předpoklady. V tomto smyslu je tedy možno říci, že určité rozdělení výrobních podmínek, určité formy vlastnictví jsou vždy předpokladem výroby. Avšak tyto předpoklady jsou zrovna tak produktem rozvoje výroby... Se změnou způsobu výroby mění se i tyto jeho předpoklady. Určité rozdělení výrobních podmínek, určité formy vlastnictví výrobních

¹ Ekonomický časopis XIV (1966), č. 9 a č. 10.

² Čestmír Kožušník, *Vlastnictví a ekonomické vztahy*. *Nová mysl* (1959), č. 7, 699.

podmínek tvoří vždy pouze moment daného způsobu výroby.³ Soudruh Kožušník cituje Marxův výrok: „Všichni moderní ekonomové považují proto vlastní práci za původní vlastnický titul, ať to je více v ekonomickém nebo více v právním smyslu, *a vlastnictví výsledků vlastní práce za základní předpoklad buržoazní společnosti. Tento předpoklad spočívá na předpokladu směnné hodnoty jako ekonomického vztahu ovládajícího celek výrobních a směnných poměrů*, je tedy sám historickým produktem buržoazní společnosti, společnosti rozvinuté směnné hodnoty.“⁴

S odmítnutím teze, že vlastnictví je předpokladem výrobních vztahů, však soudruh Kožušník současně i nedoceňuje aktivní úlohu vlastnických vztahů v celém komplexu výrobních vztahů. Proti lockovské představě, že vlastnictví je jakýsi vydělený předpoklad, jenž stojí proti celému souhrnu výrobních vztahů, staví soudruh Kožušník tezi, že vlastnictví je totéž co souhrn ekonomických vztahů. Zatímco vlastnictví jako právní vztah stojí vyděleně proti souhrnu ekonomických vztahů, vlastnictví jako ekonomický vztah není takto vyděleno. Proto je dle soudruha Kožušníka vlastnictví jako ekonomická kategorie totožné se souhrnem ekonomických vztahů. „V Marxově pojetí nemá vlastnictví ve své reálné ekonomické podobě zvláštní existenci, odlišnou od ekonomických vztahů či jim dokonce předchází. *Vlastnictví ve své ekonomické podobě, to je společenská forma присвоjování předmětů přírody jedinci, tedy společenská forma výroby, neboli ekonomické vztahy mezi lidmi v procesu výroby.*“⁵

Proti soudruhu Kožušníkovi obhajoval soudruh Miroslav Křížek rozšířenou tezi, že vlastnictví je „substancí výrobních vztahů“.⁶

Kožušníkovo pojetí vlastnictví bylo dále rozvinuto v knize soudruha Oty Šika *Ekonomika — zájmy — politika*, jež vyšla v roce 1962. Na základě rozborů původních Marxových hledisek dochází soudruh Šik, shodně se soudruhem Kožušníkem, k pojetí procesu převlastňování, jenž prostupuje všechny stránky ekonomických vztahů a procesů, a není nějakým předpokladem, odděleným od ostatních stránek společenských výrobních vztahů.⁷

Vyjadřoval jsem se k tezím soudruhů Kožušníka, Křížka i Šika v roce 1962.⁸ Analyzoval jsem pojetí soudruha Kožušníka jako progresivní vůči

³ Tamtéž, 699.

⁴ Tamtéž, 695. Citováno z Marxova díla *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1953, 903—904.

⁵ Tamtéž, 696. Proložená věta je proložena v citovaném autorově textu v Nové myslí.

⁶ Miroslav Křížek, *O vlastnictví a ekonomických vztazích*. Politická ekonomie (1961), č. 6, 482.

⁷ O. Šik, *Ekonomika, zájmy, politika*.

⁸ K tezím soudruhů Kožušníka a Křížka ve stati v Otázkách marxistické filosofie (1962), č. 5, na str. 431—444. Ke knize soudruha Šika v 6. čísle téhož časopisu téhož ročníku, v recenzi o této knize.

předchozímu pojetí o vlastnictví jakožto předpokladu či substanci výrobních vztahů. Polemizoval jsem ale s Kožušníkovou představou, že vlastnictví je souhrnem výrobních vztahů a zdůrazňoval jsem aktivní úlohu vlastnických vztahů.⁹ Snažil jsem se analyzovat ekonomickou stránku společenské produktivity práce a dělby práce. V jiné stati jsem se pokusil o souvislé vymezení výrobních vztahů.¹⁰ Dospěl jsem tehdy, pokud jde o vlastnické vztahy, k těmto závěrům:

Ekonomickou stránkou bezprostředního výrobního procesu jsou nejen ekonomické vlastnické vztahy, ale i ekonomická stránka společenské produktivity práce a dělby práce, jež jsou újeji spjaty se stránkou výrobních sil než vlastnické vztahy, a proto představují progresivnější a podstatnější moment výrobních vztahů. Vlastnické vztahy jsou nejkonzervativnější stránkou výrobních vztahů, jimi se fixuje kvalitativní určenost historicky daného typu výrobních vztahů.

S tímto mým pojetím souhlasil i soudruh Pavel Machonin ve své recenzi Šikovy knihy *Ekonomika — zájmy — politika* ve Filosofickém časopisu ČSAV (1964), č. 1.

Pokud jde o tento komplex klíčové problematiky vlastnických vztahů, přináší rok 1966 významné nové myšlenky ve stati soudruha Dušana Plachtinského.¹¹ Soudruh Plachtinský vychází ze stanoviska stalinské epochy, že „výrobní vztahy jsou ve své podstatě vlastnickými vztahy“,¹² tvrdí dokonce, že Marxově ekonomické teorii odpovídá redukovat výrobní vztahy na vlastnické vztahy.¹³ Ale ač soudruh Plachtinský vychází ze zjednodušujících předpokladů o vlastnictví jako o podstatě výrobních vztahů, dospívá k myšlenkám, jež dále rozvíjejí progresivní teoretickou linii Kožušník—Šik. Poukazuje, že vůči jednomu a témuž předmětu může současně existovat více vlastnických vztahů,¹⁴ že vlastníkem socialistických podniků všelidového sektoru v ekonomickém smyslu je jak stát, tak i podnik. Podnikové vlastnictví je — v současné fázi vývoje socialistické ekonomiky — *nezbytnou formou státního socialistického vlastnictví*.¹⁵

Tato Plachtinského teze vyplňuje mezeru v dosavadním teoretickém zpracování těchto otázek. Dosavadní, i nejprogresivnější zpracování této problematiky poukazovalo na odvozenost vlastnických vztahů vůči těm stránkám výrobních vztahů, v nichž se koncentrují progresivní vývojové

⁹ Otázky marxistické filozofie (1962), č. 5, 435.

¹⁰ Otázky marxistické filozofie (1962), č. 4.

¹¹ Dušan Plachtinský, *Úvahy o socialistické tovarové výrobě a vlastnictví*. Ekonomický časopis (1966), č. 9.

¹² Tamtéž, 782.

¹³ Tamtéž, 784.

¹⁴ Tamtéž, 783.

¹⁵ Tamtéž, 789.

procesy. Soudruh Plachtinský formuluje vnitřní rozpornost i samotných vlastnických vztahů.

Z hlediska své koncepce vlastnických vztahů kritizuje soudruh Plachtinský ta pojetí zboží výroby, jež omezovala úlohu podniků na úlohu pouhých operativních správců a jež vycházela z předpokladu, že existence státního socialistického vlastnictví vylučuje existenci socialistického podnikového vlastnictví.

Je třeba konfrontovat tyto dvě linie tvůrčího marxistického rozvíjení pojetí vlastnických vztahů — Kožušníkovy a Šikovy na jedné straně a Plachtinského na druhé straně — se statěmi soudruhů Olivy a Vejvody v 10. čísle Ekonomického časopisu SAV.

Plachtinského formulace jsou jen velmi obecné, nejsou rozvinuty a prokázány. Ale že *ekonomické* vlastnické vztahy nejsou jednoznačné jako vlastnické vztahy v římském právu, že jsou vnitřně rozporné, to je pozitivním jádrem Plachtinského stati a každý ekonom, který po publikaci Plachtinského stati píše o vlastnictví jako o něčem jednoznačném a nerozporném, vrací teorii politické ekonomie zpět.

To právě činí stati soudruhů Olivy a Vejvody. Jak si ihned ukážeme, předpokládají, že vlastnictví je jednoznačné a nerozporné určení.

Nejprve je (místně) publikována stať soudruha Olivy. Soudruh Oliva už ve své dřívější stati, na kterou se v této právě kritizované stati odvolává,¹⁶ charakterizoval vlastnictví jako jednoznačné a nerozporné. Napsal: „Zjistíme-li, že pracující dostávají odměnu za práci, tj. že jim statkář platí mzdu [kupuje pracovní sílu], pak soudíme, že tu jde o kapitalistický vztah. Soud je přesný a vystihuje podstatné.“¹⁷ Polemizoval jsem tehdy¹⁸ se soudruhem Olivou a poukazyval jsem, že Lenin dokazoval existenci kapitalistických výrobních vztahů i v takových případech, kde nešlo o kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků. Lenin dokazoval, že Rusko konce 19. století už bylo ovládáno kapitalistickou organizací výroby přes to, že pracující byli řemeslníky a kapitalisté od nich výrobky kupovali.¹⁹ Vlastnictví není něčím jednoznačným a nerozporným, co možno konstatovat jako fakt a jako jednoznačné kritérium typu výrobních vztahů.

Ve svém článku v Ekonomickém časopisu XIV (1966), č. 10 soudruh Oliva předpokládá ekonomické vlastnictví jako určení, jež umožňuje činit i taková ekonomická rozhodnutí, jež vrací společnost od dělby práce k naturální výrobě. „Dejme tomu, že vystupují proti sobě výrobci zboží,

¹⁶ Felix Oliva, *Je politická ekonomie vědou exaktní?* Politická ekonomie (1963), č. 4. V článku z roku 1966 se odvolává na tuto stať na str. 905.

¹⁷ Politická ekonomie (1963), č. 4, 299.

¹⁸ Josef Cibulka, *K diskusi o exaktnosti v politické ekonomii*. Politická ekonomie (1963), č. 8.

¹⁹ V. I. Lenin, *Kdo jsou přátelé lidu, Sebrané spisy 1*, 219; *Ekonomický obsah národnictví*, tamtéž, 455—456.

kteří jsou společnými vlastníky druhů zboží, vystupující ve směně. Je mezi nimi dělba práce, která znamená vyšší produktivitu práce, než kdyby všichni vyráběli všechno. Směňují své výrobky (zdá se) jako zboží tak, že se směňuje co možná stejné množství práce. *Jestliže však společenské vlastnictví není jenom stanovené (právnícké), ale skutečné (ekonomické), pak to znamená, že nezáleží na rozhodnutí výrobce o tom, co vyrábí on, ale na rozhodnutí všech.* To, že podle předpokladu směňují podle množství práce, je, dejme tomu, mezi nimi dohodnuto. Co by se ale stalo, kdyby se na tom nedohodli, kdyby společnost jako celek určila takovou směnu, která by pro mnohé výrobce znamenala, že musí dát „zboží“ s větším množstvím práce za „zboží“ s menším množstvím práce? (Rozdíl by si případně osvojila společnost pro zvláštní účely.) Bud' by se tento způsob směny udržel natrvalo, pak by byl ve skutečnosti princip množství práce proti stejnému množství zrušen. Nebo by podle *vlastního rozhodnutí* výrobci určitého druhu zboží odmítli za takových okolností směňovat, a to natrvalo.²⁰

Dle tohoto textu umožňuje vlastnictví vlastníkům, aby svým rozhodnutím „natrvalo“, jak píše soudruh Oliva, přestali směňovat, i pokud je směna zboží jedinečnou možnou formou dělby práce. Jak je patrné, absolutizace principu vlastnictví jako vyděleného, nerozporného předpokladu vší ekonomické činnosti vede k utopickému přístupu k ekonomické realitě. I v dalším textu svého článku předpokládá soudruh Oliva vlastnictví jako jednoznačný předpoklad, určující veškerou ostatní ekonomickou činnost — jako by Kožušník, Šik a Plachtinský nikdy nebyli napsali své práce, rozvíjející problematiku vlastnických vztahů.

Soudruh Vejvoda ve svém článku *Řešit vztahy zboží výroby na vědeckých základech!*²¹ polemizuje se základním principem naší nové soustavy hospodářského řízení s principem odvodů jakožto té formy vytváření celospolečenských zdrojů akumulace, která optimálně stimuluje rentabilní hospodaření podniků.²² Neodpovídá skutečnosti, že by princip odvodů byl jen teoretickou myšlenkou soudruha Šika; je to přece už působící moment nové soustavy hospodářského řízení. Je jistě správné kritizovat na stránkách teoretických časopisů i základní principy nové soustavy, ale adekvátní kritikou může být jen zobecnění konkrétních (negativních) zkušeností. U soudruha Vejvody však celá argumentace spočívá v jeho předpokladu, že „podnikově vlastnický princip představuje negaci všelidově vlastnického principu, a naopak“,²³ a že „celá oblast vztahů výrobních, distribučních a redistribučních představuje jen rozvinutý souhrn

²⁰ Felix Oliva, *Zboží a zákonitost v ekonomickém dění*. Ekonomický časopis (1966), č. 10, 905. Podtržená místa podtržena mnou.

²¹ Ekonomický časopis (1966), č. 10.

²² Tamtéž, 921, 929.

²³ Tamtéž, 921.

forem či podob, v nichž vystupují vládnoucí vlastnické vztahy".²⁴ Ani soudruh Vejvoda se nesnaží zdůvodnit tyto předpoklady, že vlastnictví je substancí výrobních vztahů a že všelidové a podnikové vlastnictví se navzájem negují. Vychází z nich jako z axiomů a výlučně na nich buduje celou svou argumentaci. Nedokazuje konkrétně, v čem je forma odvodů škodlivá; argumentem mu je výlučně abstraktní teze, že podnikové vlastnictví neguje všelidové vlastnictví.

Celá Vejvodova teze, že podnikově vlastnický princip prý neguje všelidově vlastnický princip, však nejen že je neprokázána, ale je — i ve své abstraktní a aprioristické podobě — v hrubém rozporu s Marxovým pojetím dialektické negace. Socialismus dialekticky neguje kapitalistické výrobní vztahy (nikoli „podnikové vlastnictví“), to znamená, že ruší monopolní postavení kapitalistické třídy v zájmu dalšího rozvoje koncentrace výroby, kterou vytvořil kapitalismus.

Jak to formuloval v uváděné studii soudruh Plachtinský, podnikové vlastnictví je — v současné fázi vývoje socialistické ekonomiky — nezbytnou formou státního socialistického vlastnictví.

Právě forma odvodů umožňuje, aby redistribuční vztahy plynuly přirozeně z výrobních a distribučních vztahů, aby obojí podněcovalo rentabilitnost v hospodaření podniků. Předchozí formy celostátního řízení ekonomiky byly v konfliktu s rentabilním hospodařením podniků a vytvářely socialismu cizí, antagonistický rozpor mezi ekonomikou a mocenskými orgány, o němž píše soudruh Vejvoda.²⁵ Vytvářely tento antagonistický rozpor, ačkoli ve sféře nedialektických formulek vše harmonicky plynulo z všelidového vlastnictví jako z nějaké monády. Právě proto však je toto hledisko vlastnictví jako absolutní substance falešně nedialektické; je křivým zrcadlem. Nynější přizpůsobení vytváření celostátních fondů rozpornosti podnikových zájmů se v tomto křivém zrcadlu jeví jako regres.

I v článku soudruha Vejvody je forma odvodů kritizována nikoli pro nějaké prokazatelné konkrétní chyby, ale výlučně proto, že připouští „podnikově vlastnický princip“. Jde očividně o hru nedialektických dedukcí („všelidové vlastnictví vylučuje podnikové vlastnictví“), nikoli o analýzu ekonomické reality v její objektivní rozpornosti.

Jedním z dalších primitivismů stalinských deformací politické ekonomie, pramenících z „vlastnického“ pojmání výrobních vztahů, bylo umělé odtrhování technické a ekonomické stránky výroby. I toto odtrhování soudruh Vejvoda pietně uchovává, když píše: „Nemá-li podnik mít objektivně možnost uplatňovat reálně zájem na přeměnu nadproduktu... ve mzdy, pak nesmí nadprodukt jeho rukama v ekonomickém

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž, 922.

smyslu vůbec procházet“.²⁶ Soudruh Vejvoda k tomu několika větami navrhuje, aby byly podniky hmotně zainteresovány pouze na výrobě nutného produktu, aby byly „odříznuty“ od nadproduktu. Na rozdíl od účastníků celonárodních diskusí před XII. sjezdem i po něm však soudruh Vejvoda, ač formuluje vlastně jakýsi protinávrh proti nové soustavě hospodářského řízení, svůj protinávrh ani v nejmenším nekonkretizuje, takže nelze vůbec pochopit, co jím myslí.

Ač je předmětem této polemiky dogmatické pojetí vlastnických vztahů u soudruhů Olivy a Vejvody, rád bych se alespoň stručně vyslovil k základní námitce soudruha Vejvody proti nové soustavě řízení našeho hospodářství. Soudruh Vejvoda tvrdí, že v podmínkách nové ekonomické soustavy neexistuje žádné ekonomické určení, které by bránilo členům podnikových kolektivů, aby si rozdělili celý nadprodukt ve mzdy.²⁷ Tato námitka však dává smysl jen potud, pokud bychom chápali dotace jako věčná opatření, která budou zachraňovat podniky, jež zkrachovaly. Dokumenty o nové soustavě však nechápou dotace jako prostředek permanentního sanování podniků, které „projedly“ svůj nadprodukt. Je to tedy právě nová soustava, jež umožní, aby pracující pocítili následky nerentabilního a bezperspektivního hospodaření; zkušenosti podniků, které nerentabilně hospodařily a zkrachovaly, budou tím nejúčinnějším myslitelným stimulem k rentabilnímu hospodaření. Naproti tomu dosavadní formy centralismu umožňovaly, aby nebyli ekonomicky postiženi výrobci fiktivních výrobků — zmetků, „výrobků“ bez užitné hodnoty. A přitom výrobci zmetků připravovali společnost o hodnotu celého produktu, který vyrobili, nikoli jen o hodnotu nadproduktu.

²⁶ Tamtéž, 928—929.

²⁷ Tamtéž, 923.

MICHAL BARÁNIK

Poznámky ku knihe Jána Spišiaka Hospodárske právo a vedecké riadenie

Docent dr. Ján Spišiak, DrSc., teoretik, ktorý sa zaoberá otázkami ekonómie a práva, predložil našej čitateľskej verejnosti prácu o vzájomných vzťahoch ekonómie a práva. Celý problém zúžil, pravda, na špeciálny vzťah riadenia a hospodárskeho práva.

Publikáciu treba uvítať z dvoch príčin. Po prvé preto, že sa v literatúre z tohto hraničného, veľmi dôležitého úseku, ešte v nedávnej minulosti zaznávaného, len ojedinele vyskytujú teoretické práce. Po druhé, preto, lebo zavádzaním ekonomického modelu riadenia hospodárskoprávne otázky nadobúdajú výrazne na dôležitosť.

Otázky riadenia a hospodárskeho práva spracúva autor z rozličných aspektov. Nechýba ani historický aspekt. Konfrontuje množstvo názorov. A tak čitateľ dostáva ucelený prehľad a kvalifikovanú predstavu o riešenom probléme.

Vzájomný vzťah riadenia a hospodárskeho práva skúma v troch okruhoch otázok: a) hospodárske právo a organizácia riadenia národného hospodárstva; b) sústava riadiacich subjektov; c) ako ovplyvňuje vlastnícka základňa riadiacu sústavu.

V súčasnosti sa v diskusiách i na stránkach tlače často poukazuje na nedostatok právneho usporiadania riadiacich procesov a jeho účinok na nositeľov riadiacej činnosti i na každého účastníka hospodárskej hry. V administratívnom modeli riadenia sa nedostatky právneho usporiadania v plnom rozsahu neprejavili, preto sa tento nedostatok dal ťažšie poznať. No pri zavádzaní ekonomického modelu vychádzajú na povrch všetky predchádzajúce nedostatky.

Skúmanie vzájomného vzťahu právnych a ekonomických otázok pomôže riešiť celý rad zložitých súvislostí, pretože sa tým začína rozvíjať špeciálna oblasť dvoch príbuzných spoločenských disciplín. Súčasne povedie k obohateniu právnej aj ekonomickej vedy. Pozitívne vplýva predovšetkým na hospodársku prax. Ak sa objektívne spoznajú zložité vzťahy, zabráni sa tomu, aby vznikli nové nedostatky, i tomu, aby sa opakovali staré, ktoré splodil administratívno-prikazovací model riadenia so všetkými atribútmi.

Mnohé z týchto otázok sa primerane neriešia ani dnes. Vezmime napr.

taký problém, ako je postavenie jednotlivých stupňov riadiaceho systému, hoci aj podnik. Aj keď autor hovorí, že „predbežne možno tolko poznamenať, že hospodárske právo zabezpečuje potrebný priestor pre rozvoj tovarovo-peňažných vzťahov“ (str. 22), v hospodárskej praxi sa tento problém značne komplikuje. Ako príklad možno uviesť takúto skutočnosť: V niektorých výrobných odboroch, organizovaných predovšetkým vo forme koncernu, zaujíma jeden podnik vzhľadom na objem produkcie alebo technickú úroveň fondov také postavenie, že ovplyvňuje hospodársku politiku celého odboru. Potom sa stáva, že si prisvojuje najrentabilnejšie výrobné programy, najvhodnejší zahraničný trh alebo aj iné výhody. Hospodárske právo síce vytvára podmienky na rozvoj tovarovo-peňažných vzťahov, ale nie každý účastník v našich podmienkach je v rovnakom právnom postavení. Toto je vážny nedostatok súčasného právneho systému. Teória a prax je zajedno v tom, že podnik je hlavným ohniskom v sústave riadiacich orgánov. V skutočnosti je v tom značný nesúlad. V novom postavení, ktoré teraz podnik zaujíma, nenadobudol všetky potrebné funkcie. Stáva sa tak z niekoľkých dôvodov. V jednom prípade je to preto, lebo pri vzniku odborových riaditeľstiev bola snaha presunúť niektoré funkcie na tieto riaditeľstvá aj z podnikov aj z ministerstiev. Keďže odborové riaditeľstvo je voči podniku nadriadeným orgánom, často preberá riadiace funkcie bez ohľadu na postavenie podniku, ba dokonca aj na jeho úkor.

Hneď na začiatku práce autor vyslovuje veľmi cenné myšlienky o usporiadaní riadenia. Podľa dr. Spišiaka nemožno predpokladať existenciu priamej závislosti medzi vedeckou organizáciou práce a vedeckou organizáciou riadenia. Tento vzťah v národnom hospodárstve je transformovaný. Preto pravdivo vyznieva tvrdenie, že „je omylom, nerešpektovaním zákonitostí častí a celku domnievať sa, že rozloženie pracovného procesu na jednotlivé konštitutívne časti a ich izolované chápanie... už samo osebe predstavuje vedeckú organizáciu“ (str. 23). Ak sa dôsledne uplatní základný princíp organizácie nášho riadiaceho systému, rozčlení sa výrobný aj reprodukčný proces na logické časti národného hospodárstva, a to podľa fáz, resp. podľa súčiastkovej či uzlovej špecializácie. Preto organizácia narušuje vzájomné vzťahy medzi jednotlivými fázami. Vytvárajú sa tzv. uzavreté celky z takých častí národného hospodárstva, ktoré tejto požiadavke nezodpovedajú. Poškodzujú sa tým výrobné i ekonomické vzťahy. A tak nastane prehnaná kooperácia, ktorá vedie k mrhaniu spoločenskou prácou. Tento nedostatok vyviera z hrubého nerešpektovania, v teórii aj praxi, zákonitosti dialektického chápania celku a častí, v našom prípade — národného hospodárstva a jeho častí, ktoré predstavujú jednotlivé výrobné jednotky. Spomínané nedostatky organizácie sú prejavom nesprávneho používania formálnej logiky, jej preceňovania a zneužívania.

Hoci autor charakteristiku metód riadenia zužuje na pravidlá hry, hospodárske právo a kybernetiku, jednako čitateľ získa prehľad o ich význame pre zvyšovanie úrovne riadenia. Výklad metód riadenia vyplýva zo zamerania knihy. Aj keď metódy a formy riadenia chápeme širšie, ako ich charakterizuje kniha, úlohu hospodárskeho práva často zanedbávame. Treba pripomenúť, že hospodárske právo má pri riadení dvojakú úlohu. Na jednej strane je jeho nástrojom, no súčasne aj podmienkou a predpokladom fungovania dokonalej riadiacej sústavy. Podobné postavenie v riadiacom systéme, pravda, v iných dimenziách plní aj systém informácií. Strojové spracovanie informácií je taký dôležitý moment vo vývoji riadenia, ktorý môže spôsobiť zmeny v organizácii riadenia, predovšetkým pri uplatňovaní existujúcich princípov riadenia. Zdá sa nám, že sa tým zoslabí terajšie monopolné uplatňovanie tzv. odborového princípu riadenia. Cenný je preto názor autora na existenciu a postavenie informačných centier v riadiacej sústave. Ešte nedávno sa ozývali hlasy za zvýšenie centralizácie riadenia, ktorá sa mala opierať o budovanie veľkých informačných centier. Autor správne poukazuje na skutočnosť, že pri vybudovaní jednotného systému informačných centier môžu nezávisle fungovať existujúce orgány a inštitúcie, resp. môžu vznikáť nové, ktoré budú využívať služby existujúcich alebo nových decentralizovaných informačných centier. Ide tu o to, či organizácia informačných stredísk môže v zásade ovplyvniť štruktúru a formy budovania riadiaceho systému. Treba zdôrazniť, že aj keď systém informácií ovplyvňuje budovanie riadiaceho systému, nevedie alebo len v ojedinelých prípadoch vedie k narušovaniu jeho vecného a priestorového usporiadania, vyplývajúceho z prispôsobenia sa riadenia usporiadaniu procesov, ktoré riadiaca sústava koordinuje.

Pri charakteristike sústavy subjektov vedeckého riadenia najväčšiu pozornosť venuje autor podniku, ktorý považuje za uzlový bod hospodárskeho organizmu. Postavenie podniku chápe v jeho najširších súvislostiach. Charakterizuje jeho jednotlivé funkcie. Hlbšie sa zaoberá podnikom ako článkom organizácie nielen hospodárstva, ale aj spoločenského života, teda jeho spoločenským a sociálnym postavením. Tieto funkcie sú najmenej prepracované, preto miestu a úlohám podnikov v organizácii našej spoločnosti sa venuje malá pozornosť. Vyzdvihuje sa predovšetkým ich ekonomická a výrobná funkcia. V socialistickej spoločnosti podniky plnia celý rad spoločenských funkcií, ktoré sa, žiaľ, podceňujú. Má to ďalekosiahle následky. Úlohou spoločenskej funkcie podnikov je pôsobiť v prospech upevňovania socialistickej výrobných vzťahov. To sa dá dosiahnuť hlavne tak, že sa zabezpečí súlad medzi záujmami jednotlivcov a spoločnosťou, aby sa záujmy jednotlivých výrobcov, ktorí vystupujú raz ako spotrebiteľia, inokedy ako vlastníci, nedostávali do rozporu so spoločenskými záujmami. Aby sa to dosiahlo, tak orgán, ktorý je nositeľom riadiacej funkcie „vedenia“, má byť súčasne nositeľom vlastnej

perspektívy. Táto požiadavka vyplýva z elementárneho predpokladu, že riadiaca sústava ako zložka spoločenskej štruktúry, aby mohla fungovať, musí byť nositeľom funkcie, ktorej úlohou je zabezpečiť koncepciu budúceho rozvoja. Preto podnik, ktorý v ekonomickom modeli riadenia je nositeľom vlastnej stratégie, musí byť predovšetkým nositeľom aj vlastnej perspektívy. Dosiaľ nositeľom tejto funkcie bol centrálny orgán.

Vnútorne usporiadanie národného hospodárstva možno uskutočniť viacerými spôsobmi. Naše národné hospodárstvo je organizované na báze odborového princípu. Pri tomto princípe sa veľmi často vytvárajú výrobné jednotky na základe rozmanitých foriem špecializácie. No v konečnom dôsledku to vedie k narušeniu organickej jednoty národného hospodárstva. Práve prehnané používanie odborového princípu je príčinou, že v našom národnom hospodárstve existuje nesúlad v chápaní častí a celku. Pokroková je podľa autora len tá organizácia, ktorá prostredníctvom svojho mechanizmu najlepšie zabezpečuje realizovanie potencionálnych možností členských podnikov (str. 78) ako článkov novej celostnosti. A práve tu je rozpor, na ktorý autor nepriamo poukazuje, medzi takým názorom na odborovú organizáciu národného hospodárstva v teórii a reálnou skutočnosťou v hospodárskej praxi. Dôkazom sú nedostatky, ktoré vyplývajú z vnútornej podstaty súčasnej organizácie, založenej na odborovom princípe. To, čo tvrdí teória, je len želaním. Nemožno žiadať od toho, čo netvorí celok, aby zodpovedalo požiadavkám, ktoré sa kladú na celok. Zostáva faktom, že uplatňovanie odborového princípu organizácie riadenia nevytvára vecne logické celky v národnom hospodárstve.

V charakteristike subjektivity štátnych rozpočtových orgánov a štátu ako subjektu hospodárskeho práva vyjadruje autor množstvo progresívnych myšlienok o postavení štátu, o jeho vzťahoch k rozličným orgánom. Ekonomický model riadenia predpokladá iné fungovanie riadiaceho centra v ekonomike. Škoda, že autor nevyjadril svoje názory na fungovanie štátu v ekonomickom modeli, na to, aká má byť jeho hospodárska politika, čiže aké nástroje má štát používať, aby zabezpečil pri relatívne vyššej samostatnosti hospodárskych orgánov svoje vedúce postavenie.

Skúmanie vzťahov vlastníckej základne a vedeckého riadenia môže budiť dojem, že ide v ňom o čisto právny problém. V skutočnosti sú to otázky vzťahu hospodárskeho práva, opierajúceho sa o existujúcu vlastnícku základňu, k riadeniu v takom zmysle, ako hospodárske právo vytvára podmienky na realizáciu efektívnej riadiacej sústavy. Aby sa dosiahlo všeobecné uspokojenie, stačilo v minulosti konštatovať, že socialistické výrobné vzťahy utvárajú priaznivé podmienky pre existenciu danej riadiacej sústavy. Dnes takéto uspokojenie nestačí, lebo vlastnícke vzťahy v ekonomickom modeli riadenia nevystupujú v takej jednoduchej podobe. Napríklad stupne riadenia, ako sú odborové riaditeľstvá a podniky, môžu podľa jednotných pravidiel, ale na základe vlastného uváženia dispo-

vať značnou časťou investičného a spotrebného fondu. Na druhej strane orgány, ktoré sú garantmi spoločenských, a tým aj štátnych záujmov, tieto oprávnenia nemajú, lebo nemajú v držbe, nepoužívajú podnikom pridelené veci a nedisponujú nimi v tom zmysle, že by ich užívali. Táto skutočnosť v budúcnosti povedie k zmenám. Zmeny budú úmerné tomu, ako sa budú v hospodárskej praxi prežívať pozostatky dogmatizmu v práve, ktoré sa vytvorili administratívnym modelom riadenia. Aj keď ústredný orgán nemôže nakladať s majetkom, ktorý je v správe podniku, predsa direktívne poručníctvo znamenalo nakladanie s majetkom, ktorý užívali podniky. Pôsobenia tovarovo-peňažných vzťahov, presun právomoci na podnik, ktorý sa stáva nositeľom vlastnej stratégie a garantom reprodukčného procesu, povedie nevyhnutne k stavu, že podniky budú ťažšie znášať poručníkovanie a nebudú pripúšťať, aby o nakladaní s prostriedkami rozhodoval ten orgán, ktorý nenesie zodpovednosť za ich používanie. Táto skutočnosť prispeje k tomu, že sa vykryštalizuje postavenie centrálnych, rezortných, odborových orgánov i podnikov v riadiacom systéme, ktorého fungovanie spočíva na ekonomických vzťahoch.

Dnes ešte možno diskutovať o tom, či podniky budú vhodným reprezentantom spoločenských záujmov, či nebudú presadzovať len svoje záujmy a pod. No na základe doterajších skúseností vieme, že požiadavky spoločnosti v tovarovo-peňažných vzťahoch sa v značnej miere predovšetkým v spotrebných predmetoch presadzujú cez trh. A ak budú podniky vychádzať z požiadaviek trhu (čo síce nemožno považovať vždy za dokonalú organizáciu), napriek nedostatkom, ktoré tu sú zrejme, budú ich rozhodnutia bližšie spoločenským záujmom, ako to bolo v administratívnom modeli, kde nadriadené orgány svoju mienku a záujmy povyšujú na záujem spoločenský. Preto sa stávalo, že podniky, plniac vôľu nadriadených orgánov, vytvárali, rozširovali aj tak už enormné zásoby nerealizovateľnej produkcie. Príklady možno uviesť aj z iných úsekov hospodárskeho života. Tu sa natíska otázka, či možno výsledky neschopnosti riadiaceho systému povyšovať na spoločenský záujem.

V každej kapitole Spišiakovskej knihy sa skúma vzťah častí a celku. Autor tento vzťah skúma z rôznych aspektov, ekonomických a právnych, nie izolovane na základe formálnej logiky, ale v dialektickej jednote, vecnej i metodologickej. Práca poskytuje ucelený prehľad o vzájomnom vzťahu hospodárskeho práva a riadenia národného hospodárstva. Možno veriť, že sa stane impulzom k rozsiahlejšiemu výskumu danej problematiky, z ktorej množstvo otázok nie je vyriešené ani v najhrubšej podobe. Autor celý rad problémov len nadhodil. Ďalšie skúmanie je mimoriadne náročnou a rozsiahlou úlohou. Je zásluhou doc. dr. J. Spišiaka, DrSc., že sa s týmito otázkami môže oboznámiť široký okruh pracovníkov hospodárskej praxe. V súvislosti s uplatňovaním ekonomického modelu riadenia posluží práca ako veľmi účinná pomôcka.

Konzultácie

DUŠAN POKORNÝ

K poznávací povaze makroekonomického modelu (II)

4. 1

Zatím jsem charakterizoval Domarův model jako systém; ale v jakém smyslu lze ve vztahu k němu použít pojmu *struktura*?

Vyjdu z toho, že struktura bývá definována jako soustava vzájemně podmíněných a spjatých, vnitřně propojených a zkloubených systémových vztahů.³⁵ V tomto pojetí představují strukturu Domarova systému vztahy α , σ — jejichž vzájemný vztah je určen jako $\alpha \sigma$. Tento dodatek ovšem nesmíme přehlédnout: kdybychom měli jen dva izolované, vzájemně nepropojené vztahy α a σ , měli bychom také jenom dvě izolované struktury (každá o jednom vztahu) a dva izolované systémy. Neznali bychom jejich vzájemné spojení, neměli bychom model v té podobě, jak ho známe. Neexistovala by souhrnná struktura (zahrnující oba vztahy), a tedy ani souhrnný, vyšší systém. Co z těchto dvou „nižších“ vztahů činí strukturu, je teprve jejich sepětí pomocí vztahu „vyššího“, vztahu mezi nimi samými.

4. 2

Jestliže vymezíme vyčerpávajícím způsobem vztah mezi dvěma nebo více prvky, vymezili jsme zároveň i tyto prvky samé, neboť do „tohoto“ vztahu mohou zřejmě vstupovat jen prvky se zcela určitými vlastnostmi. Ve skutečnosti ovšem zpravidla postupujeme tak, že definujeme jak vztah, tak prvky,³⁶ — takže by se dalo říci, že struktura systému je zčásti uložena v určení vztahů, zčásti v určení prvků. Tyto „části“ jsou ovšem u různých systému různé; a nejen to: někdy se tato určení překrývají, jindy je mezi nimi mezera. Například prvky Domarova systému jsou vymezeny takovým způsobem, že by v zásadě

³⁵ „Sada prvků má strukturu, jestliže můžeme definovat vztahy existující mezi prvky; pojmem „struktura“ neoznačujeme nic než tento (vnitřní) systém vztahů existujících mezi prvky.“ (Knut Erik Tranøy: *Wholes and Structures*, Munkgaard, Copenhagen 1959, 12). Podobné stanovisko zaujímají i jiní autoři.

³⁶ To jest: určujeme systém zčásti abstraktně, zčásti konkrétně. (Vymezení těchto pojmů viz V. Filkorn, c. d., 50.)

mohly mezi nimi existovat i některé jiné vztahy — vždyť pojetí těchto prvků je v zásadě u všech keynesovských modelů stejné nebo alespoň velice podobné. V tomto případě tedy definice prvků vymezuje spíš určité pole možných vztahů než jeden jediný vztah. A naopak, sotva bychom mohli říci, že vztahy Domarova systému určují zcela vyčerpávajícím způsobem obsah prvků, které by do nich mohly vstoupit. I v tomto případě je pro každý prvek vymezeno spíš určité pole možných vztahů — takže struktura systému je, aby se tak řeklo, definována jako průnik oněch dvou polí.

Z tohoto hlediska je tedy užitečné chápat strukturu širěji než jako pouhou soustavu systémových vztahů.³⁷ Připojíme k nim tedy prvky samé — jenže v tom případě dostáváme systém-model jako celek. To jest: struktura a systém se stávají *synonymy*.

Nad tímto dosti překvapujícím faktem se musíme na okamžik zastavit.

Nejprve si asi uvědomíme jeho souvislost s tím, co už bylo řečeno: použili jsme pro vymezení struktury dvou určení, z nichž každé, dovedeno do důsledků, by mělo stačit samo o sobě — a protože jinak už systémem určen není, nutně jsme zahrnuli do určení struktury celkové vymezení systému.

Jenže to ještě nemusí být vysvětlení vyčerpávající. Musíme si položit „kontrolní otázku“: nesouvisí výsledek, k němuž jsme došli — totiž ztotožnění pojmů struktura a systém — s povahou *tohoto* systému? Tedy s tím, že je to jen a jen soustava proměnných?

Takto formulovanou otázkou se vlastně dostáváme k pojetí systému vůbec; v kontextu této úvahy bych se pokusil odpovědět takto:³⁸

Máme před sebou tu či onu zemi s lidmi, půdou, budovami, stroji atd. To je určitý, alespoň v zásadě *fyzicky* vymezitelný okruh skutečnosti, jehož jednou stránkou, vymezitelnou jen *abstraktně*, je ekonomický systém této země. Bu-

³⁷ Do „složitého vnitřního ustrojení“ systému zařazuje prvky například B. A. Grušin v práci *Očerki logiki istoričeskogo issledovania*, izd. Vysšaja škola, Moskva 1961, 18. Toto širší pojetí struktury připouští jako jednu z možností také B. I. Sviděrskij, *O dialektike elementov i struktury v objektivnom mire i v poznanii*, Izd. socialno ekonomičeskoi literatury, Moskva 1962, 10. Z tohoto pojetí vycházejí i O. Kýn a P. Pelikán, když píší: „Struktura je dána prvky, z nichž se systém skládá, a jejich uspořádáním, tj. jejich vzájemnými vztahy neboli vazbami.“ [*Kybernetika v ekonomii*, Praha 1965, 17]. Protože se v tomto pojetí struktury nerozlišuje mezi prvky a typy prvků, vztahy a typy vztahů, rozdíl mezi strukturou a systémem mizí, což potvrzuje tato nepřímá definice systému: „Tím, že definujeme prvky objektu, jejich vlastnosti a vzájemné vztahy, zavádíme do objektu systém.“ (Tamtéž, 10.)

³⁸ Pro objasnění další úvahy uvádím nejprve příklad prostší. Řekněme, že před mým oknem stojí *určitá* jablona. Chápu-li ji jako určitý *okruh skutečnosti*, obsahuje obrovské množství systémů a subsystémů — včetně takových, které by bylo nutné určit v pojmech elementárních částic a jejich případných „pra-částic“, v pojmech jejich postavení nejenom na Zemi, nýbrž i ve vesmíru. *Jedním* z těchto systémů (byť i velice složitým) je jablono vymezená jako systém botanický — to jest „tato jablona“ chápána jako soubor určitých druhových určení a odchylek od nich (při jejichž vymezení ve skutečnosti opět nejdeme až do samého nitra hmoty a do celé šíře vesmíru — ač bychom v jistém smyslu měli a do určité míry i mohli). Strukturou tohoto *jedinečného* systému jsou potom právě ony *typické* vztahy (a jim odpovídající prvky), které charakterizují jablono jako druh.

deme-li jej zkoumat, dojdeme zprvu k obrovskému množství zcela jedinečných vztahů, do nichž také vstupují zcela jedineční lidé. Že jde o systém, víme podle toho, že pohyb (změna) jednoho z těchto jedinečných prvků zcela nepo-
chybně způsobuje pohyb (změnu) alespoň jednoho, a zpravidla více ostatních, stejně jedinečných prvků.³⁹ Soubor těchto pohybů (změn) nikdy nemůžeme v jeho jedinečnosti postihnout; ale to ani vlastně není třeba. Při bližším zkou-
mání totiž zjistíme, že tyto jedinečné změny se uskutečňují podle určitých pravidel — že existují určité vzory, typy, víceméně závazné formy, často už přímo institucionalizované „kanály“ těchto pohybů. Těmto typickým vztahům potom odpovídají typické prvky — prvky s určitými, systémem vyžadovanými a vypracovávanými vlastnostmi. K pojmu *struktury* potom patří určení *jako typický, vzorový vztah nebo prvek*, k pojmu *systému* určení *jako konkrétní, jednotlivý prvek nebo vztah*.

Toto rozlišení však ztrácí smysl, máme-li co dělat se systémem, který není jedinečný — který sám už vznikl jako *zobecnění* určitého konkrétního systému. Systém se potom zcela přirozeně stává synonymem struktury. Zevnitř tohoto systému—struktury můžeme ovšem vyjmout soubor systémových *vztahů* a označit jej za strukturu tohoto systému *v užším slova smyslu*. Ale ve chvíli, kdy pojem struktury rozšíříme i na *prvky* takového systému, mizí i toto poslední odlišení a systém i struktura zcela splývají v jedno.

4.3

Dosud jsme se zabývali strukturou ve vztahu k „jejímu“ — tedy jednomu zcela určitému — systému. Zdálo by se, že nahradíme-li jeden systém několika, nemůže se tím na pojetí struktury nic změnit. Ale někdy bývá pojem struk-
tury definován právě vztahem mezi dvěma nebo více systémy:

„Ak máme dva také systémy S_1, S_2 , ktoré sa skladajú z prvkov $a_1, a_2, \dots, a_n \in D_1$ a $b_1, b_2, \dots, b_n \in D_2$ a zo vzťahov $R_1, \dots, R_k$ spájajúcich prvky $a_1, \dots, a_n$ a vzťahov $R'_1, \dots, R'_k$ spájajúcich prvky $b_1, \dots, b_n$ tak, že ak platí $R_1 (a_i, a_j)$, tak platí $R'_1 (b_i, b_j)$ a naopak, alebo všeobecnejšie, ak platí $R_1 (a_1, a_1)$, tak platí $R'_1 (b_1, b_1)$ a naopak, tak sú S_1 a S_2 izomorfné... *Štruktúra je to, čo izomorfné systémy majú medzi sebou spoločné*^{40, 41}

³⁹ Z tohoto výkladu — jako už z předešlé poznámky — je zřejmé, že systém nechápu (jako například R. W. Ashby; viz jeho *Kybernetika*, Praha 1961, 63) jenom jako soubor proměnných: systémovost považují za vlastnost objektivní reality (podobně jako například V. Filkorn, c. d., 49–50).

⁴⁰ V. Filkorn, c. d., 67. Definice platí pro axiomatizovatelné systémy — to jest takové, v nichž jsou všechny výpovědi odvozeny z určité báze (souboru axiomů) pomocí vztahů důslednosti, tedy vztahů logických. („Logikou nazýváme systém, v ktorom prvky sú rôzne vzťahy a formy dôslednosti.“ [Viz str. 52, 57, 380–381.]

⁴¹ Toto pojetí struktury je klíčem k základním problémům teorie poznání. To, že si objekt (okruh skutečnosti) a odraz (zobrazení tohoto okruhu skutečnosti v našem myšlení) vzájemně „odpovídají“, lze nejlépe chápat tak, že „jsou si isomorfní, případně homomorfní. Strukturální shodnost mezi objektem a odrazem může existovat, ač prvky, z nichž objekt sestává, jsou ve srovnání s prvky odrazu zcela odlišné — a naopak. Odraz je tedy modelem objektu...“ (Georg Klaus, *Spezielle Erkenntnistheorie*, VEB

Všimněme si nejprve, že to, co mají oba systémy společné, nejsou prvky, *ale, přísně vzato, ani vztahy*. Ve vysoce formalizované řeči citátu je to vyjádřeno tak, že vztahy $R_1, \dots, R_k$ jsou odlišeny od vztahů $R'_1, \dots, R'_k$. Že jsou to dva různé soubory vztahů, přesvědčíme se však lépe na příkladech.⁴²

Řekněme, že máme před sebou dva dynamické systémy, z nichž jeden je mechanický a druhý elektrický. Mezi vstupem a výstupem prvního stroje je zařízení, pro něž jsou rozhodující tři prvky: (1) pevnost pružiny, (2) setrvačnost kola a (3) tření v kapalině. V druhém případě jsou to tyto prvky: (I) indukčnost, (II) odpor a (III) kapacita. Jestliže upravíme hodnoty první trojice prvků tak, aby odpovídaly hodnotám druhé trojice, zjistíme, že použijeme-li určitou posloupnost vstupních hodnot, budou také výstupní hodnoty v obou případech totožné. Při tom jsou prvky těchto systémů materiálně různé; a podobně jsou různé i vztahy mezi nimi: nemůžeme přece ztotožnit vztahy mezi pevností pružiny, setrvačností kola a tření v kapalině se vztahy mezi indukčností, odporem a kapacitou v zařízení elektrickém. Přes tyto materiální rozdíly vykazují oba systémy funkční totožnost: určitým výchozím hodnotám odpovídají v obou případech stejné hodnoty výsledné.

To je tedy přesně vztah, který popisuje citovaná definice: jestliže platí $R_1(a_1, a_2)$ a $R_2(a_2, a_3)$, platí také $R'_1(b_1, b_{II})$ a $R'_2(b_{II}, b_{III})$. Tentýž vztah můžeme vyjádřit i jinak: jestliže určíme chování systému⁴³ v podobě posloupnosti jeho stavů a provedeme totéž u druhého systému, pak jsou isomorfní tehdy, jestliže existuje jedno-jednoznačná⁴⁴ transformace, kterou lze posloupnost stavů prvního z nich

Verlag der Wissenschaften, 85.) Podobně píše Roger Garaudy: „...dnes můžeme promyslet nebo znovu promyslet celou marxistickou teorii poznání... vyjdeme-li z pojmu kybernetického „modelu“... Budeme-li chápat poznání jako vytváření „modelů“, pak odraz nestojí na počátku poznání: vytváří aktivně a progresivně reprodukci analogickou skutečnosti, stále složitější a stále podobnější. Na druhé straně je „model“ rekonstrukcí reality podle lidského plánu a vyzdvihuje „aktivní stránku“ poznání a úlohu projektu, který je v něm obsažen... Pojmat poznání jako vytváření „modelů“ znamená zásadně vyloučit každý dogmatismus v pojmání vztahu mezi pravdou a omylem. Navždy je zapuzena karteziánská a spinozovská iluze, že se lze jednou provždy usadit v bytí a prohlašovat, čím je. Věda nepostupuje přímočaře, od neměnných daností v jednoduchých dedukcích k definitivním a výlučným závěrům, nýbrž od hypotéz zpřesněných k hypotézám zpřesnitelným...“ [Článek *Nezbytnost dialogu*. Literární noviny 18. 9. 1965.] Podobné myšlenky lze najít už v *Logicko-filosofickém traktátu* Ludwiga Wittgensteina: „že prvky obrazu jsou vůči sobě v určitém poměru, odráží fakt... , že v tomto poměru jsou k sobě věci.“ „Tato souvislost prvků obrazu je jeho struktura a její možnost jeho formou zobrazování.“ „Zobrazující vztah spočívá v přiřazení prvků obrazu a věci.“ „Obraz je model skutečnosti.“ [Uvedeno podle cit. spisu G. Klause, str. 304—305.]

⁴² Jde o shrnutí příkladů, který uvádí W. R. Ashby v c. d., 125—126.

⁴³ Tato formulace platí pro determinovaný systém — to jest takový, který se chová jako uzavřená jednoznačná transformace. [Viz také pozn. 31.] V. Filkorn uvádí, že „uzavřený systém sa vždy dá axiomatizovat“, je tedy axiomatizovatelný, byť za předpokladu, že pojem axiomatizace se přiměřeně rozšíří. [C. d., 57.] Srovnej s poznámkou 40.

⁴⁴ Transformace je jednojednoznačná, jestliže každý operand dává (na základě jednoznačnosti) jediný obraz, ale i (naopak) každý obraz označuje jeden jediný operand. Srovnej s poznámkou 31.

převést na druhou. Kdybychom např. simulovali chování Domarova systému na analogovém počítači, měli bychom 2 materiálně různé systémy, při čemž bychom stavy prvků jednoho z nich (vyjádřené, řekněme, v jednotkách napětí elektrického proudu) mohli podle zcela určitého, vždy platného klíče převést na stavy prvků druhého systému (na hodnoty proměnných v modelových rovnicích).⁴⁵

Kdybychom se nyní zeptali, co mají oba tyto systémy společného, nemohli bychom říci, že jsou to prvky ani jejich vztahy (ve smyslu *materiálním*). Museli bychom se omezit na to, že pohyb jednoho systému (změny stavů jeho prvků, probíhající podle systémových vztahů mezi nimi) a pohyb druhého lze uvést na společného jmenovatele. Přes všechny materiální rozdíly mezi nimi můžeme jeden ke druhému co do prvků, jejich vzájemného postavení (vztahu ve smyslu „morfologickém“, „topologickém“, krátce *formálním*) a výsledku jejich působení (při shodném nebo srovnatelném postupu) jednojednoznačně přiřadit. Kdybychom mohli jeden tento pohybující se systém „přiložit“ na druhý, dostali bychom totožný tvar — asi tak jako dostaneme jeden obraz, když položíme na sebe pozitiv a negativ filmového pásu téhož děje.

Tento tvar, který bychom mohli nazvat také trasou, *dráhou chování*, je potom (ve smyslu hořejší definice) strukturou, společnou oběma systémům.⁴⁶

5. 1

Dosud jsme se zabývali isomorfií, to jest takovým druhem strukturální shodnosti, který lze, jak jsme viděli, chápat i jako totožnost. Pro pochopení vztahu mezi modelem a skutečností je však důležitější nižší, volnější druh strukturální podobnosti, homomorfie, která je založena nikoli na jednojednoznačné, nýbrž na vícejednoznačné transformaci. Tento postup si opět objasníme na příkladě — tentokrát trochu detailnějším.

⁴⁵ Na tomto příkladě možno ukázat rozdíl mezi dvěma obsahy pojmu „model“. (1) Mluvíme-li například o ekonomickém modelu, máme (jak o tom ještě bude podrobněji řeč) zpravidla na mysli systém, který vznikl zjednodušením (redukcí) jiného, složitějšího systému (skutečné ekonomiky) a v tomto smyslu jej „zobrazuje“. (2) V matematické logice je model definován takto: „Keď sa axiomatickým systémom nemôže postihnúť konkrétnosť, individuálnosť oblastí, ale len celá trieda oblastí, tak sa v ňom nehovorí o individuálnych predmetoch a vzťahoch, ale len o celých ich triedach, teda o premenných. Keď do premenných dosadíme také konkrétne predmety a vzťahy (ich mená), ktoré spĺňajú podmienky uvedené axiomami, hovoríme, že sme dostali model, realizáciu axiomatického systému. Model je teda množina predmetov a vzťahov medzi nimi, pričom aj predmety aj vzťahy (predmety prostredníctvom vzťahov) vyhovujú podmienkam axiomatického systému.“ (V. Filkorn, c. d., 385—386.) — V prvém prípade je tedy model výslednicí postupu od konkrétního k abstraktnímu a vztah mezi originálem a modelem může být jen vztahem mezi systémem bohatším a od něho odvozeným systémem prostším, tedy vztahem homomorfie. (Viz dále, část 5.) V druhém případě je model výslednicí postupu od abstraktního ke konkrétnímu a vztah mezi „originálem“ a modelem je vztahem strukturální shodnosti, tedy isomorfie.

⁴⁶ V této stati mi už nezbyvá místo na to, abych se zabýval strukturou jednotlivých prvků Domarova systému a jeho systémových vztahů, tedy konstant (α , σ) a vztahu mezi nimi ($\alpha \sigma$). Proto také ponechám stranou „satelitní modely“ k modelu hlavnímu. (Viz. pozn. 20.)

Mějme systém s pěti prvky, které v závislosti na parametrech 1, 2, 3 nabývají stavů p, q, r, s, t, u . Transformace odpovídající jednotlivým parametrům nechť jsou definovány takto:

$$A \begin{array}{c|ccccc} \downarrow & p & q & r & s & t & u \\ \hline 1 & q & r & p & u & t & s \\ 2 & t & u & s & u & s & t \\ 3 & p & r & q & r & p & q \end{array}$$

Kromě toho mějme systém (B) s dvěma prvky, které v závislosti na parametrech 1, 2, 3 nabývají stavů a, b . Matice tohoto systému nechť má tuto podobu:

$$B \begin{array}{c|cc} \downarrow & a & b \\ \hline 1 & a & b \\ 2 & b & b \\ 3 & a & a \end{array}$$

Na otázku, jaký je mezi těmito dvěma systémy vztah, můžeme odpovědět tak, že je dán touto vícejednoznačnou transformací

$$f: \begin{array}{c|cccccc} \downarrow & p & q & r & s & t & u \\ \hline & a & a & a & b & b & b. \end{array}^{47}$$

Že tomu tak je, můžeme si ověřit zkouškou: uplatníme-li tuto vícejednoznačnou transformaci na celou matici systému A, dostaneme matici

$$A' \begin{array}{c|cccccc} \downarrow & a & a & a & b & b & b \\ \hline 1 & a & a & a & b & b & b \\ 2 & b & b & b & b & b & b \\ 3 & a & a & a & a & a & a, \end{array}$$

kterou lze potom snadno převést na matici systému (B).

„Spojení“ systémů (A) a (B) pomocí vícejednoznačné transformace lze interpretovat několika způsoby.

Řekněme, že systém (A) představuje pohyb cen na oligopolním trhu. p nechť je výchozí i cílová cena první firmy, q označuje tutéž veličinu pro druhou firmu atd. Za situace 1 (která je určena vnějším prostředím systému, například vlivem, který má na ceny import) musí se první firma přizpůsobit svou cenou firmě druhé ($p \rightarrow q$); za situace 2 sleduje cenu firmy předposlední ($p \rightarrow t$) a jenom za situace stanoví svou vlastní cenu. Něco podobného platí pro druhou firmu (1: $q \rightarrow r$; 2: $q \rightarrow u$; 3: $q \rightarrow r$) a pro všechny ostatní.

Systém (B) může potom být zcela jiný systém, který na první pohled nemá se systémem (A) naprosto nic společného, ba je ze zcela jiného okruhu skutečnosti: například to může být strategie dvou běžců, z nich jeden (a) se roz-

⁴⁷ Vícejednoznačná transformace je tedy taková, při níž každý operand dává jediný obraz, ale každému obrazu neodpovídá jen jediný operand. [Srovnej s poznámkami 30 a 43.] — Tímto způsobem by bylo možno převést také tři parametry na dva nebo na jeden.

hodně, že za situace 1 a 3 poběží podle vlastního, předem stanoveného plánu, ale za situace 2 převezme taktiku protivníka, kdežto druhý (b) běží za situace 1 a 2 podle programu, který mu tréner stanovil, a v situaci 3 se přizpůsobí svému konkurentu.

Ale systém (B) může být také systém, který existuje uvnitř systému (A), a to *objektivně*. První tři firmy se mohly spojit ve skupinu, která bude postupovat jednotně, a druhé tři firmy také. První skupina se tedy dohodla, že za situace 1 a 3 žádný z jejích členů nestanoví ani jednu z cen skupiny druhé; výjimka je povolena jen pro situaci 2. Podobnou dohodu uzavře i skupina druhá. V těchto mezích existuje v systému o šesti prvcích (A) redukovaný systém o dvou (komplexních) prvcích (B), jehož pohyb adekvátně zobrazuje matice (B). Na ni se potom lze dívat i tak, že zachycuje strategii, podle níž obě skupiny postupují.

Konečně může být systém (B) výsledkem určitého *pohledu* na systém (A). Předpokládejme, že k žádné dohodě mezi soutěžícími firmami nedošlo, že transformace odpovídají vždy jejich vlastním rozhodnutím — že však pohyb systému (A) sleduje pozorovatel, který z toho či onoho důvodu (např. proto, že statistika, která je jediným pramenem jeho informací, nezachycuje pohyb cen uvnitř určitého limitu, třeba mezi 51—60 Kčs, nýbrž jenom mezi rozpětími [51—60] a [61—70] apod.) nerozeznává mezi cenami q, r, p , na jedné straně a cenami u, t, s na druhé straně, takže „vidí“ jenom dvě ceny, a to a a b . Jeho obraz o pohybu systému (A) se potom rovná systému (B).

Ať už jde o kterýkoli z těchto tří případů, musíme si uvědomit, že vícejednoznačná transformace nemění systém jen co do počtu a povahy prvků, nýbrž i co do počtu a povahy vztahů, které mezi nimi existují. Jestliže se například oligopolní firmy (A) rozdělí na dvě skupiny, které se zaváží ke společnému postupu (byť i jen v určitých mezích: dohoda nepředepisuje individuální firmě, kterou ze tří možných cen si má vybrat, nýbrž vymezuje jenom alternativy, z nichž se vybírá), existují (opět v těchto mezích) mezi oběma skupinami vztahy, které jsou svého druhu zhuštěním, kondenzováním vztahů, které by mezi všemi šesti firmami existovaly bez této dohody: jsou to vlastně vztahy mezi oběma dohodami, vztahy, které odráží právě systém (B).

5. 2

Podíváme-li se pozorně na přechod od matice A přes matici A' k matici B , uvědomíme si velice rychle, že celý postup, ačkoli se může zdát ryze formální, je ve skutečnosti vázán na podmínku, která má povahu věcnou. Pohyb uvnitř původního systému (A) musí vykazovat určitou pravidelnost: jeden okruh prvků (například p, q, r) přechází uvnitř každého parametru (1, 2, 3) jako by ve skupině buď do stavů, které odpovídají jednomu z oněch stavů výchozích (p, q, r), nebo opět jako by ve skupině do stavů odpovídajících výchozímu stavu druhého okruhu prvků (s, t, u). Kdybychom žádnou závislost tohoto druhu nezjistili, nevedla by vícejednoznačná transformace k žádoucímu výsledku — to jest k matici, která by se dala zjednodušit podobným způsobem jako matice A' .

To platí obecně. Pokud nechceme převést všechny prvky systému na jeden prvek, čímž bychom ovšem zrušili sám systém, musíme v něm hledat určité

vnitřní pravidelnosti, které nám (případně) umožní, abychom několik prvků nebo stavů transformovali v jeden. Tyto pravidelnosti nasvědčují tomu, že v systému jsou si některé vztahy podobné — dokonce tak podobné, že je po určitém zjednodušení můžeme uvést na vztah jeden. V tomto smyslu — pokud je vícejednoznačná transformace korektní — ona prostší struktura uvnitř složitější skutečně existuje.

To je v některých případech zcela zjevné, ale jindy nikoli. Zejména v případě, kdy redukce je dílem „pozorovatele“, mohlo by se zdát, že jednodušší struktura je výslednicí postupu ryze subjektivní povahy. To by však bylo nesprávné: jistý druh, úhel pohledu odkryje určitou pravidelnost, objeví kondenzovanou strukturu — ale aby se to stalo, musí mít onen systém určité vlastnosti a pohled jim musí odpovídat. Kdybychom použili vícejednoznačné transformace, která vztahům uvnitř daného složitějšího systému nevyhovuje, dostali bychom výsledek, který by buď už nebyl systémem, anebo by nebyl zjednodušením.

5. 3

Při modelování ekonomických procesů má redukce zřídka kdy tak zřetelnou, průhlednou podobu jako v našem příkladě. Ve skutečnosti přece v makroekonomii nepostupujeme tak, že bychom si udělali seznam „všech“ prvků a „všech“ vztahů, které v reálném ekonomickém systému existují, a potom tento všeobsáhlý systém podle nějakých pravidel „převáděli“ na systém jednodušší. Skutečná redukce probíhá jinak: jako stránka hledání agregátů,⁴⁸ které by snad mohly sloužit ke zpodobení ekonomického systému; jako stránka vylučování agregátů nestabilních, nesourodých apod. na cestě k nalezení relativně stabilních, homogenních apod.; jako stránka výběru z takto získaných agregátních veličin pro model prostší. Vícejednoznačná transformace je tu momentem procesu, v němž se vytvářejí systémy pozhatků — procesu, který je jednotou postupů deduktivních a induktivních. Vždyť vývoj lidského poznání nespočívá jenom v redukci rozlišenějšího na méně rozlišené, nýbrž i v propracování *vnitřního obsahu* těchto obecnějších a obecnějších určení, v jejich vzájemném spojování a obohacování, zařazování do vyšších systémových celků apod.

Tuto mnohostrannost poznávacího procesu musíme mít neustále na mysli — i když se převážně budeme zabývat jen jednou jeho stránkou, totiž zjednodušování, redukcí, vícejednoznačnou transformací.

6. 1

Vraťme se teď k Domarovu modelu a zkusme se nejprve podívat na historickou stránku redukčního procesu, jehož výsledkem tento systém-struktura je.

Tím nechci říci, že bychom tu mohli za tímto účelem probrat celé dějiny ekonomických učen. Nejprve z nich vybereme jejich nemarxistickou větev, do níž Domar patří; pak se v jejím vývoji pokusíme fixovat dva uzlové body, přístupy klasické a systém Keynesův; a tyto teoretické soustavy uvedeme do jediné podoby, v níž jsou vlastně s Domarovým modelem srovnatelné — to jest

⁴⁸ Agregace není pro modelování specifická, a proto se její problematikou nebudu v této stati zabývat.

zjednodušíme je na tvar komplexního makroekonomického modelu. Budeme je tedy chápat jako soustavu prvků (kategorií, které v jiné souvislosti lze chápat jako vztahy či závislosti) a vztahů (určujících základní, nejobecněji pojaté vazby ekonomického systému, jak jej ta či ona teorie chápe). Pokusíme se tedy sledovat pohyb určitých pojmových struktur — a to z hlediska, který by se snad (je-li taková metafora přípustná) dalo nazvat morfologickým. Pokud se chápe struktura jako forma,⁴⁹ bude to tedy hledisko „formální“.

Vydeme z klasické teorie. Za její základní prvky budeme považovat tyto kategorie (proměnné):⁵⁰ fyzický objem finální výroby (y); zaměstnanost (N); mzdy (W); cenová hladina (P); transakční poptávka po penězích vyjádřená jako zlomek důchodu v penězích (l); množství peněz v oběhu (M); běžné úspory (s); úroková míra (r); investice (i).

Vztahy mezi těmito prvky jsou definovány touto sérií rovnic:

$$(1) y = f(N) \quad (\text{výrobní funkce}),$$

$$(2) \frac{dy}{dN} = \frac{W}{P} \quad (\text{maximalizace zisku}),$$

$$(3) N = f\left(\frac{W}{P}\right) \quad (\text{nabídka pracovních sil}),$$

$$(4) M = lPy \quad (\text{kvantitativní teorie peněz}),$$

$$(5) s = f(r) \quad (\text{funkce spoření}),$$

$$(6) i = f(r) \quad (\text{investiční funkce}),$$

$$(7) s = i \quad (\text{rovnováha na trhu výrobních prostředků}).$$

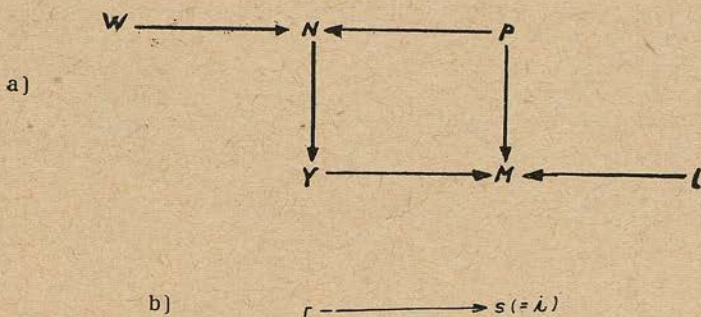
Tyto rovnice lze v zásadě interpretovat při nejmenším třemi způsoby: (a) jako vyjádření kauzálního vztahu mezi argumentem funkce (příčina) a závisle proměnnou (následek) — nebo obecněji jako vyjádření vztahu, za něhož levá strana rovnice vyplývá z pravé, případně se jí přizpůsobuje; (b) jako formulaci vzájemného kauzálního vztahu mezi oběma stranami, tedy vzájemného přizpůsobování — jinak řečeno, nějaké podoby zpětné vazby ústící v rovnovážný stav; (c) jako popis vztahu ryze funkcionálního, který vyjádřuje jenom „koexistenci“ obou pohybů, aniž se vyslovuje k otázce, který je kterým podmíněn.

Protože v mezích této úvahy mohu ukázat pojmovou strukturu každé teorie jen v nejprostší podobě, budu vycházet z toho, že všechny rovnice lze interpretovat způsobem ad (a). Tento přístup tedy ukazuje, k jakým důsledkům dojdeme, jestliže chápeme rovnice jako vyjádření jednosměrně kauzálních vztahů. To neodpovídá skutečnému obsahu všech rovnic; určitý „posun“ v jejich smyslu se projevuje zejména v tom, že v některých případech se ukazují jako nezávislé (tedy parametry) i ty proměnné, které v interpretacích (b) a (c) toto postavení nemají. Přesto však schemata, k nimž dojdeme, dávají alespoň zhruba nahlédnout do vnitřních vazeb mezi základními ekonomickými kategoriemi.

⁴⁹ „Forma“ tu ovšem není ničím vnějším: struktura je způsob nejvnitřnějšího uspořádání předmětů nebo „předmětů“ — to jest základní trasa pohybu, který v něm (což zahrnuje: mezi ním a jeho prostředím) probíhá.

⁵⁰ Interpretace klasického i Keynesova modelu se opírá o citovanou práci G. Ackleyho, zejména o kapitoly VIII, XIV a XV.

Přijme-li interpretaci (a), můžeme každou rovnici vyjádřit jako přímé působení pravé strany na levou; například $r \rightarrow i$. Tak dostaneme diagram přímého působení, který názorně ukazuje, že klasické rovnice netvoří jednotný systém (obr. 1).

Máme tedy dva vzájemně nespojené okruhy: sféra tvorby národního důchodu, hladiny cen a mezd, množství peněz (a) je oddělena od sféry rozdělování národního důchodu (na investice a spotřebu) a úrokové míry (b).

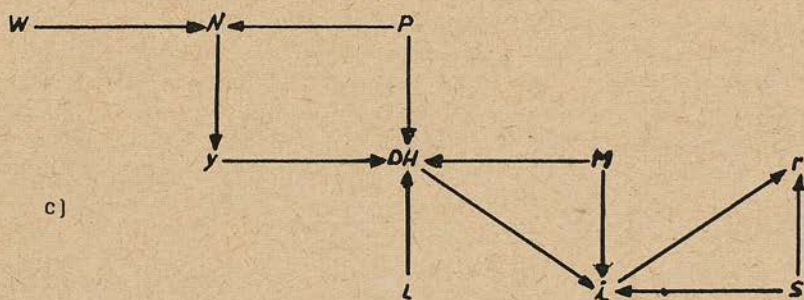
Pokus překonat tuto nepřirozenou „caesuru“ vedl k tomu, že rovnice (4) a (7) byly nahrazeny vztahy definovanými takto:⁵¹

$$(8) \quad i = s + DH + \Delta M$$

$$(9) \quad DH = M - lPy,$$

kde DH představuje „míru, v níž se přebytků hotovosti používá na koupi cenových papírů“ a ΔM míru zvětšování „dodávky“ peněz. Při této konstrukci, po některých stránkách už předjímající Keynesa, úroková míra (r) neurčuje s a i , nýbrž se přizpůsobuje situaci na trhu výrobních prostředků, definované rovnicí (8) — a M se stává proměnnou nezávislou, určenou autonomně.

Tak dostáváme systém, jehož vztahy (znovu: v nejjednodušší podobě) ukazuje tento diagram přímého působení (obr. 2).

⁵¹ Jde o Wicksellovo rozvinutí klasických přístupů.

Tento systém má však jedno řešení jen pro neznámé prvních tří rovnic — pro y , N a W/P . Není determinovaný pro P (absolutní hladina cen) ani pro r , tedy pro klíčové proměnné zbývajících rovnic. V tomto smyslu se pokus nepodařil — konečným řešením by zřejmě byla konstrukce komplexního dynamického modelu (rozumí se: na klasických základech). Ale to už by byly úvahy mimo naše téma.

Keynes v podstatě převzal rovnice 1, 2, 6, 7. Ale protože úspory chápal jako funkci národního důchodu — takže rovnice 5 je změněna na $s = f(y)$ — stávají se investice fakticky funkcí národního důchodu a úrokové míry: $i = f(y, r)$. Toto pojetí funkce úspor vyplynulo z funkce spotřební

$$(I) c = f(y).$$

Při rovnosti $s = i$ bylo zřejmé, že

$$(II) y = c + i^{52}$$

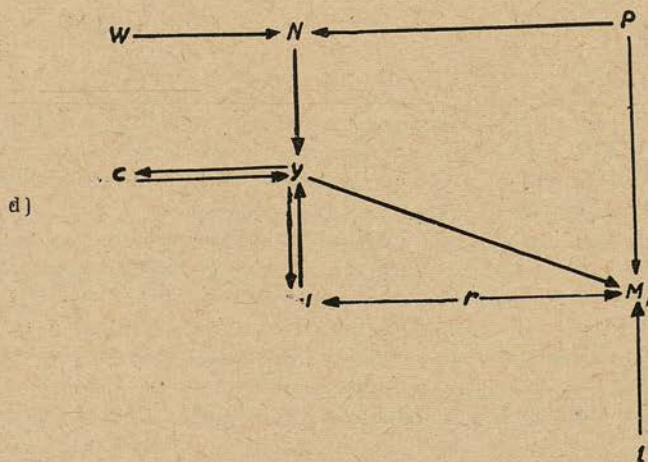
čímž byl národní důchod odvozen od spotřeby a investic; jednou z formulací této myšlenky je známý multiplikátor. Vedle klasické rovnice (3), které přiznal platnost jen pro plnou zaměstnanost, postavil Keynes zásadu autonomně určené pevné peněžní mzdy:

$$(III) W = W_0;$$

tím chtěl říci, klasická rovnice (3) nemusí být vždy splněna spolu s ostatními, tj. že je možná rovnováha při neúplné zaměstnanosti. Nakonec doplnil rovnici (4): celková „dodávka“ peněz (veličina exogenní právě tak jako 1, daná strukturou ekonomiky) se má rovnat poptávce určené nejen v klasickém smyslu (jako lPy), nýbrž i spekulativní poptávkou po penězích [$L(r)$]; tak dostáváme rovnici

$$(IV) M = lPy + L(r).$$

Keynesův komplexní systém znázorňuje diagram přímého působení (obr. 3):

⁵² Tato rovnice (II) formuluje něco, co klasická teorie v podobě tzv. Sayova zákona pouze předpokládala — totiž vznik efektivní poptávky. Nabídka je při tom stále definována klasickou rovnicí (1).

na němž jsou dosti názorně vidět klíčové rozdíly ve srovnání se schematem klasickým: spotřební funkce a multiplikátor; spekulativní poptávka po penězích; závislost investic nejen na úrokové míře, nýbrž i na národním důchodu. (Naproti tomu se v diagramu d neprojevuje Keynesův důraz na pevné mzdy — na nichž ostatně ani on sám do důsledků netrval.)

Tento systém má své vlastní „skeletons in the cupboard“, ale těmi se teď nebudeme zabývat; z hlediska této úvahy slouží přece diagram (d) — právě tak jako schemata $a + b$ a $c -$ jenom k tomu, abychom mohli pojmové struktury, které jsou v nich naznačeny, srovnat s konstrukcí Domarovou:⁵³

Začnu tím, že z bohatství funkčních vazeb, obsažených v předešlých systémech, zachoval Domar výslovně jenom jednu:

$$(A) \quad \begin{array}{c} Y \\ \uparrow \\ I. \end{array}$$

Kromě toho přebírá Domar dva vztahy rovnováhy:

$$(B) \quad I = S$$

$$(C) \quad Y = P.$$

Nyní tedy můžeme přikročit k vlastnímu srovnání.

(1) Z vazeb klasického modelu setkáváme se u Domara jen s oběma rovnostmi. Mezi oběma modely existuje však ještě jedna souvislost — byť skrytá a vlastně jen fragmentární.

V dosavadním velice obecném výkladu zůstával ve vztahu

$$\begin{array}{c} Y \\ \uparrow \\ I \end{array}$$

skryt rozdíl mezi dvěma Domarovými rovnicemi:

$$\Delta P = \sigma I$$

$$\Delta Y = \Delta I \frac{I}{\alpha}$$

Vztah $N \rightarrow P$, společný modelu klasickému i Keynesovu, nahradzuje tedy Domar vztahem $\sigma I \rightarrow \Delta P$. Pokud máme na mysli argument této funkce, je pracovní síla (N) nahrazena investicemi (I); ale konstanta σ je zároveň vyložena⁵⁴ tak, že zahrnuje působení nejen I a N , nýbrž i faktorů dalších.

Domar totiž argumentuje takto: Růst výroby (výrobní kapacity) je způsobován zvětšováním počtu pracovních sil, používáním nových, dosud ladem ležících zdrojů pro hospodářské účely, zlepšováním technologie a mnoha dalšími vlivy. Kdyby v modelu existovaly pracovní síly, bylo by možné zaregistrovat jejich podíl na zvýšení výroby; podobně by se mohlo postupovat i u jiných faktorů; a sám kvantitativní růst kapitálu by byl pouze jedním z nich; teprve součet všech dílčích přírůstků, vztažených k jednotlivým faktorům, by pak dával ΔP .

⁵³ K otázce, do jaké míry je Domarův „jednoúčelový“ model z hlediska věčného srovnatelný s komplexními modely ad $a+b$, c a d , se vrátím v kapitole 7. 1.

⁵⁴ Viz kapitola 2. 2.

Žádný z těchto faktorů však na úrovni modelu neexistuje — kromě investic. Zachycujeme tedy na jedné straně součet působení *všech* faktorů v podobě ΔP — a na druhé straně jenom *jeden* z faktorů, které se na tomto výsledku podílely. Celkový přírůstek je vztažen k jeho *dílčí* příčině. Investice tedy nejsou chápány jako jediná *příčina* růstu výroby, nýbrž jako jeho jediná *míra*.

To ovšem znamená, že v konstantě σ je uloženo působení všech výrobních faktorů a vztah $\sigma I = \Delta P$ se ukazuje jako drasticky redukováná výrobní funkce, jejíž genesi si lze představit jako sérii vícejednoznačných transformací.

Hypotetickým východiskem je „všeobsáhlá“ výrobní funkce typu

$$P = f(F_1, \dots, F_n),$$

kde $F_1, \dots, F_n$ je soubor velkého množství výrobních faktorů nejrozličnějšího druhu.

Různými vícejednoznačnými transformacemi můžeme dojít například ke komplexní výrobní funkci typu

$$P = f(K, N, Z, S, U),^{55}$$

kde K je kapitál, N pracovní síla, Z přírodní zdroje, S „fond aplikovaných znalostí“ a U „společensko-kulturní prostředí“, v němž ekonomický systém funguje.

Domarův výklad potom nasvědčuje tomu, že — aniž to v těchto slovech říká — použil vícejednoznačné transformace

$$T_1 \begin{array}{c} \downarrow \\ K \ N \ Z \ S \ U \\ \downarrow \\ K \ K \ K \ K \ K \end{array},$$

jejíž výsledek mu slouží za základ rovnice

$$\Delta P = \Delta K \sigma.$$

(2) Ze specificky keynesovských funkčních vazeb ponechal Domar jen jednu

$$Y \\ \uparrow \\ I,$$

která u něho nabyla podoby

$$\Delta Y \\ \uparrow \\ \Delta I.$$

Multiplikátor ovšem implikuje vazbu na spotřebu (c), ale tento prvek se v Domarových rovnicích nevyskytuje. Podobně lze jenom dovodit, že Domarovy rovnice předpokládají vztah

$$Y \\ \downarrow \\ I,$$

který však u Keynesa stejně představuje jenom jednu stránku určení investic. (Druhou, vztah $r \rightarrow I$, Domar eliminoval.)

Toto drastické zjednodušení možno opět nejvýrazněji vyjádřit jako vícejed-

⁵⁵ S takovou rovnicí pracuje Irma Adelmanová v knize *Theory of Economic Growth and Development*, Stanford University Press, 1962, 9.

noznačnou transformaci, již jsou všechny proměnné působící na Y převedeny (přímo či nepřímo) na I — včetně c (jejíž efekt je „započítán“ v multiplikátoru) a r (čímž zároveň rušíme vazby určující M):

$$T_2 \begin{array}{c} \downarrow \\ P \ W \ N \ C \ r \ I \ S \ Y \ M \ I \\ N \ N \ I \ I \ I \ I \ S \ Y \ - \end{array}$$

To je nejobecnější vyjádření rozdílu mezi Keynesovým „komplexním modelem“ a výsledkem simplifikace či redukce Domarovy — pokud vychází ze specifických Keynesova učení.

6. 2

Každý model, s nímž jsme se v tomto historickém sledu setkali, byl založen na určitém souboru předpokladů. Kdybychom vyšli z Keynesa, dalo by se říci, že Domar některé z jeho předpokladů zachoval, jiné odmítl — a k tomu, co zbylo, připojil své vlastní předpoklady. Buď jak buď, teprve soustava předpokladů, v nichž to, co Domar přijal jak dědictví, bylo zkloubeno s tím, co do úvahy vložil sám, vytvářela jeho idealizovanou skutečnost.

Tyto předpoklady už známe; podle způsobu, jakým se podílejí na formování „Domarska“, jsme je rozdělili na izolující (negativní) a vytvářející (pozitivní); na tomto místě zbývá už jenom jedno: zeptat se, jaký je jejich vztah k vícejednoznačné transformaci.

Pokud jde o předpoklady negativní, je odpověď snadná: ty jsou už na první pohled jen jiným vyjádřením pro výsledek vícejednoznačné transformace. Vezměme například jednu z prvních podmínek tohoto druhu: neexistuje zahraniční obchod. Ekonomika se zahraničním obchodem (a) má mnoho společného s ekonomikou, pro niž by žádný kontakt tohoto druhu s cizinou neexistoval (b). Obě ekonomiky si můžeme představit jako systém, jehož vnitřní uspořádání je stejné, ale pro něž (a) představuje další parametr, který pro určité účely ponecháváme stranou. Jinak řečeno, parametry (a , b) podrobíme vícejednoznačné transformaci na (b , b), takže systém funguje jen s tímto jedním parametrem (b).

Zajímavější je případ konstanty σ . Jak jsme už viděli,⁵⁶ jsou investice jedinou mírou růstu výrobní kapacity, ale nikoli jeho jedinou příčinou: ve „společensky průměrné produktivitě investic“ je uložen i efekt všech ostatních činitelů, které na reálnou výrobní kapacitu působí. Jedině na základě těchto předpokladů negativních je tedy srozumitelný obsah předpokladu pozitivního, vyjádřeného jako σ : první implikují druhé a naopak. To jest: vícejednoznačná transformace je „rubem“ postupu, jehož „lícem“ je propracování vnitřního obsahu „redukovaných“ pojmů. Protože něco podobného platí i pro ostatní prvky modelu a jeho konstantu α , lze říci, že po jedné své stránce jsou i pozitivní předpoklady výsledkem vícejednoznačné transformace. Rozdíl mezi oběma druhy předpokladů záleží totiž především v tom, že na těch pozitivních je daleko zřetelněji vidět právě ona syntetizující stránka celého postupu abstrakce — to jest konstituování prvků a vztahů v ucelený, zkloubený systém.⁵⁷ Na pozitivních, vytvářejících

⁵⁶ Viz část 6. 1 (1).

⁵⁷ Viz také část 5. 3.

předpokladech bychom si snáze uvědomili případné rozpory mezi určeními prvků, mezi jejich systémovými vztahy apod. Tyto rozpory by však potom byly obsaženy už v předpokladech negativních, izolujících — ať už výslovně nebo implicitně (třeba v podobě určení neúplného neboli „prázdného“ prostoru, který takto vznikl). Vždyť ani tyto předpoklady nejsou izolované, pro každý prvek zvláště, bez ohledu na jiné, nýbrž by je měly postihovat v jejich vzájemných vztazích, měly by tedy být samy vzájemně spjaté. Jestliže předpoklady konstituující představují systém výslovně, jsou jím izolující předpoklady implicitně — při čemž v ideálním případě je to systém jeden a týž.

Z toho zároveň vyplývá, že obojí obsah redukce můžeme rekonstruovat jen natolik, nakolik jsme s to pozorovat vícejednoznačnou transformaci nikoli oddělených prvků, nýbrž systému jako celku.⁵⁸ Což je konec konců jen jiným vyjádřením zásady, že vícejednoznačná transformace zprostředkuje pohyb *struktury* — totiž přechod od jedné (složitější) k druhé (jednodušší).

7.

Z dosavadního výkladu bychom mohli dovést tuto odpověď na otázku po poznávací povaze modelu:

Je to *výpověď o struktuře pomocí struktury* — nebo přesněji: *výpověď o složité struktuře pomocí z ní odvozené, a tedy v ní obsažené struktury jednodušší.*

K tomuto základnímu určení však třeba ještě všelicos dodat.⁵⁹

7. 1

Jak jsme viděli, je na začátku modelování úkol, účel, *cíl* — a to zcela určitý. Model nikdy nevypovídá o skutečnosti, jaká je vůbec, sama o sobě: dává (v nejlepším případě) odpověď na otázku, pro jejíž zkoumání byl stvořen. Východiskem není pasivní odraz reality, nýbrž plán jejího přetváření — projekce, které je schopen jenom člověk.

Tedy *cíl*, formulace otázky — a jím odpovídající „výběr“ skutečnosti. Nemůžeme, ba ani nepotřebujeme znát ji pro tento dílčí účel celou: můžeme, dokonce musíme vytvořit „skutečnost“ zastupující, podstatně méně mnohotvárnou, méně rozlišenou. Poznání „*tohoto*“ tedy dosahujeme myšlenkovou (nebo i materiální) tvorbou *jiného*, ale analogického ve smyslu podobnosti strukturální. „*Odráz*“ není na začátku, nýbrž na konci: on sám se „dělá“, produkuje, tvoří.

Výběr — to je volba té stránky nebo těch stránek skutečnosti, o nichž se domníváme, že jsou pro daný *cíl* (v mezích našich poznávacích i praktických možností) rozhodující. Takto vybranou sféru skutečnosti systematizujeme — totiž spojíme v jedno tak, že názorně *ukážeme* typy jejích prvků, vztahů a vztahů mezi vztahy jako strukturu, která je jednodušší variantou struktury „*originálu*“ a v těchto mezích o ní může vypovídat.

Všimněme si některých z těchto mezí — které zároveň naznačují i *možnosti* tohoto druhu výpovědi.

a) Především je model „z definice“ zjednodušením. Nebyl stvořen k tomu,

⁵⁸ Viz také část 5. 2.

⁵⁹ Ve zbývající části stati vycházím po některých stránkách ze článků, které jsem už v Ekonomickém časopise uveřejnil: *K modelům* (5/1965) a *Na okraj některých přístupů k teoriím růstu* (7/1966).

aby „svůj“ okruh skutečnosti vyčerpal — a nemá tedy smyslu vytýkat mu, že to neudělal. Odvoláme-li se však na „zjednodušení“, ještě jsme nedali odpověď na otázku, v čem přesně v tomto případě spočívá.

Někdy se chápe například Domarova „simplifikace“ takto: pro tento model je specifické, že jeho autor si vybral vztah mezi investicemi a národním důchodem, a od všech ostatních vztahů abstrahoval: ty jsou mimo jeho model. Proto také nelze tento model, přísně vzato, srovnávat s modely, které se pokoušejí ukázat pohyb národního hospodářství jako celku: pro takové srovnání chybí základna, společný jmenovatel.

Taková interpretace však není zcela přesná.

Řekněme, že máme před sebou dva sloupce čísel, z nichž jeden představuje kapitál v letech 1, ..., n a druhý výrobu v tomtéž údobí a samozřejmě v téže zemi; předpokládejme dále, že srovnání obou sloupců dává tento výsledek: $K = 3,3 P$; připustíme nakonec, že podle toho se konstanta σ pohybuje kolem 0,3. Na pohyb výroby (výrobní kapacity) působí ovšem veliké množství faktorů — ale jestliže je všechny pomocí vícejednoznačné transformace uvedeme na investice a dojdeme k rovnici $\Delta P = I \sigma$, tj. $\Delta P = 0,3 I$, nelze říci, že bychom od ostatních faktorů v pravém slova smyslu abstrahovali, že bychom je ponechávali vůbec stranou: vždyť jejich působení je obsaženo v konstantě σ , a kdyby tomu tak nebylo, nemohli bychom dostat ΔP .⁶⁰ To platí obecně: výpověď, kterou zprostředkuje vícejednoznačná transformace, je sice dílčí, ale zároveň úplná.⁶¹ Existuje-li mezi jedním a druhým systémem vztah homorfie, pak ten druhý, prostší, samozřejmě nereprodukuje celou strukturu první, bohatší, pokud pod slovem „celá“ rozumíme i její *rozvinutost*; ale zahrnuje ji jako celek v tom smyslu, že z ní nic neubral, jenom ji zjednodušil, ukázal v „kondenzované“ podobě.

Specifičností Domarova modelu potom není to, že jeho autor si vybral národní důchod a investice, a všechno ostatní *vyloučil*. Domarův přístup charakterizuje něco jiného: že si vybral tyto veličiny k tomu, aby z nich stvořil systém-model, do něhož shrne „zkondenzuje“ systém-originál, zahrnující i všechno „to ostatní“. V tom smyslu lze také jeho model srovnávat s modelem klasickým nebo Keynesovým. Co do rozsahu je to systém týž: makroekonomické veličiny mají v obou případech zpodobit pohyb národního hospodářství jako celku. Co do obsahu je ovšem mezi Domarovým a Keynesovým modelem rozdíl: Domar systém svého učitele drasticky zjednodušil. Přesto jsou oba systémy srovnatelné — jenže ne tak, že je prostě postavíme vedle sebe jako dva rovnocenné celky. „Srovnat“ znamená v tomto případě „reprodukovat vznik druhého systému z prvního“. To jest: provést vícejednoznačnou transformaci T_2 , která tuto redukci zachycuje.

b) Model je nejen zjednodušením, nýbrž i zjednodušením právě v podobě systému. To ovšem předpokládá, že prvky jsou pomocí systémových vazeb spojeny ve vnitřně soudržný celek. Jenom v této podobě můžeme nechat v systému-modelu probíhat různé druhy „řetězových reakcí“ a zkoumat jejich nutný nebo alespoň pravděpodobný průběh.

⁶⁰ Srovnej s částmi 6. 1 a 6. 2.

⁶¹ Viz W. R. Ashby, c. d., 135.

Například Domarův model je systémem přísně determinovaným: ekonomika, sféra společensko-lidské skutečnosti, je v něm zobrazena jako pohybuující se objekt, a pokud si interpretace modelu vyžádá, aby se v něm objevilo předvídaní a rozhodování, je všechno, co „subjekt“ koná, určeno přesně stanoveným algoritmem, který nepřipouští výjimky. Ale mechanický determinismus na úrovni modelu nemůžeme ztotožňovat s ryze „nutnostářským“ pojetím reálné ekonomiky: má-li být jakékoli poučení, které z chování modelu vyplývá, použito v praxi, předpokládá to popření mechanického determinismu ve vztahu ke skutečnému ekonomickému systému. Ten musí být chápán tak, aby umožňoval působení subjektu — což vylučuje takového pojetí determinismu, podle něhož je budoucnost jednoznačně určena minulostí.

Podobně je i bezrozpornost modelu první aproximací rozpornosti systému skutečného. A ne-li bezrozpornost, tedy alespoň rozpornost zvládnutá, kontrolovaná, „systematizovaná“, která třeba simuluje i napětí a střetávání mezi prvky a vazbami systému-originálu, aniž však rozbíjí systém-model. Toto ovládnutí, podřízení si modelu je jakýmsi předjímáním zvládnutí, podrobení si reality. Předjímání však nesmíme směšovat s uskutečněním: i v tomto smyslu totiž platí, že „toto“ můžeme zkoumat s pomocí „jiného“ jen za předpokladu, že je navzájem neztotožňujeme, že model se nevydává za originál. Právě v tom se totiž modelová „zkouška“ bezrozpornosti, zvládnutí skutečnosti liší od iluzivního řešení skutečných problémů nebo od „podobné“ zkoušky magické.

7. 2

Každé poznání je zjednodušením, ale ne každé je zjednodušením vědomým, nebo dokonce programovým. Model využívá možnosti zjednodušovat v míře krajně neobvyklé, a proto se o jeho místo v poznání a poznávání vedou spory; zejména bývá v nejrůznějších podobách kladena otázka: je model hotovým výsledkem poznání, anebo je jeho pouhým nástrojem?

a) Postavíme-li na stanovisko, že model je jen a jen nástrojem poznání, znamená to, že mu upíráme jakýkoli poznávací obsah. Toto pojetí lze demonstrovat na „ideálním typu“ Maxe Webera.⁶²

Pojem středověké „městské hospodářství“, píše Weber, „tvoříme si nikoli z průměru hospodářských principů skutečně existujících v souhrnu zkoumaných měst“. Postupujeme takto: „Jednostranně vyhrotíme jedno nebo několik hledisek a množství jednotlivých jevů, které se vyskytují jen porůznu a roztříštěně..., ale odpovídají (podřizují se) oněm jednostranně vyzvednutým hlediskům, spojíme v jeden, uvnitř jednotný myšlenkový obraz.“ Ten pak „není historická skutečnost...“ Ideální typ je „utopie, kterou v její pojmové čistotě ve skutečnosti nikde empiricky nezjistíme“. „Má význam ryze ideálního mezního pojmu, na němž se skutečnost — abychom si ozřejmili (osmyslili) určité významné součásti jejího empirického obsahu — měří, s nimiž je srovnáváme.“

Ideální typ tedy sestává ze zkušenostních prvků — ale jejich výběr je z definice jednostranný. Hlediska, z nichž vyplynul, jsou potom zároveň směrnici

⁶² Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Verlag von J. G. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 191—194.

i pro spojení oněch prvků v bezrozporný celek. Protože hledisek může být velice, ba nekonečně mnoho, může být i nekonečné množství ideálních typů jednoho a téhož okruhu skutečnosti — a všechny jsou stejně oprávněné. Ideální typ je tedy pouze nástroj: jeho úloha se vyčerpává tím, že jím skutečnost „změříme“. Sám tedy žádný poznávací obsah nemá: jenom nám pomáhá, abychom skutečnost lépe poznali. A protože sám o sobě nic nevyovídá, nemůžeme také o něm říci: je pravdivý nebo nepravdivý. Verifikovat nebo klasifikovat bychom mohli jen výsledek („hotové“ poznání), které jsme s pomocí „ideálního typu“ (pouhého nástroje) dosáhli.

b) Přijmeme-li názor, že model je jen a jen výsledkem poznání, budeme na něj klást táž měřítko, jako na kterýkoli poznatek jiný. Budeme tedy nakloněni srovnávat ho se skutečností asi tak, jako s ní srovnáváme fotografický obraz — anebo podobným způsobem, jakým si ověřujeme, že například racionální vzorec CH_3COOH vystihuje složení kyseliny octové. Na tomto základě pak budeme vyslovovat soudy o tom, zda je model pravdivý nebo nepravdivý.

Tím se zprvu všechno velice zjednoduší. Snadno totiž dokážeme, že například Domarův model po mnoha stránkách skutečnosti neodpovídá. Podobně ovšem dojdeme k názoru, že třeba i Marxova reprodukční schemata platí jen za podmínek, které v praxi splněny nejsou. Tak tedy postupně zjistíme, že v tomto smyslu není žádný model pravdivý. Modely budou falsifikovány jako druh.

S tímto pojetím ovšem daleko nedojdeme; ale musíme proto modelu upřít jakýkoliv poznávací obsah?

c) Myslím, že ne.

Vraťme se na okamžik k Maxu Weberovi.

Je zřejmé, že každý konkrétní ideální typ je po některých svých stránkách výsledkem předešlého poznávacího procesu; to neplatí jen pro empirické prvky, nýbrž i pro jejich idealizované vazby. Například pojem středověkého „městského hospodářství“ slouží mezi jiným k odlišení ekonomického celku tohoto druhu od středověké venkovské „manor“, hospodářské jednotky založené na feudálním pozemkovém vlastnictví, a už proto na její poznání v nějaké podobě navazuje. To zároveň znamená, že i úlohu *mezního* pojmu může ideální typ splnit jen tehdy, jestliže vůči „historické skutečnosti“, tedy jednotlivým tehdy skutečně existujícím středověkým městům či panstvím, vystupuje ne s libovolným, nýbrž s *určitým* obsahem. Ne že by ten obsah mohl být jenom jeden — ale třída takových možných obsahů není nekonečně velká, v praxi je omezená na počet poměrně malý. Nástroj poznání má tedy určitý poznávací obsah; „míra“ předmětu není předmětu zcela vnější — v jistém smyslu je to ten předmět sám.

V jakém smyslu? To ukazuje právě moderní model a jeho konstrukce. Z tohoto hlediska není vícejednoznačná transformace ničím jiným, než *roz dvojením předmětu nebo „předmětu“ na objekt měření a miru samu*. Nebo ještě názorněji: Od časů Descartových a Newtonových jsme zvyklí považovat souřadnicový systém za něco, co je zaměřovanému předmětu zcela vnější, na něm nezávislé, absolutní. Moderní fyzika ukázala, že koordinační systém je ve skutečnosti sám vztažen k „předmětu“, který je s jeho pomocí určován. Sledující tuto myšlenku dál, mohli bychom říci, že model je svého druhu *souřadnicový systém*, jenže nikoli formální, na měřeném, „zakreslovaném“ předmětu nezávislý nebo v nejlepší případ k němu jenom vztažený, nýbrž vztažná soustava *sestavují-*

ci z „předmětu“ *samého*, jenže idealizovaného směrem k co možná dokonalé vnitřní soudržnosti, obsahové zhuštěnosti a názornosti.

V tomto smyslu je potom model ideální konstrukcí, která je *jednotou výsledku a nástroje* poznání. Některé z výsledků minulého poznávacího procesu jsou zcela programově (a nejčastěji velice drasticky) proměněny v nástroj budoucího poznávání. Jednota obou těchto stránek není ovšem bezrozporná: neustále, na každém kroku mezi nimi existuje napětí. Například při čtení Domarových esejí je velice zajímavé sledovat, jak se model jako způsob pohledu na skutečnost mimoděk stává výpovědí o ní, jak se vztažná soustava proměňuje v „zaměřovaný“ předmět atd.

Není těžké si ani domyslet, že právě toto napětí, pokud je v modelu uloženo objektivně, se může stát velkou potenciální silou dalšího vývoje poznání — arci za předpokladu, že si je uvědomujeme a dovedeme je co možná přesně formulovat.

d) Rozlišit mezi modelem jako produktem poznávání a tímž modelem jako jeho nástrojem by zajisté měla především teorie, která modelu používá. Jenže na to se nikdy nemůžeme spoléhat — nehledě ani k tomu, že toto rozlišení není tak snadné, jak by se mohlo zdát.

Model totiž nutně vstupuje do sumy poznání, kterou s jeho pomocí získáme. Protože má sám určitý poznávací obsah, může se stát přímo její součástí. Pokud je použit jako nástroj, vchází do „svého“ produktu jinak: jako směr zkoumání — a tím jako jeho mez. Jakmile se jednou díváme na skutečnost „skrze“ určitý model, sotva se můžeme vyhnout tomu, že zorný uhel, který reprezentuje, pojmový aparát, s nímž pracuje, atd. bude spoluurčovat celé pojetí daného okruhu skutečnosti. Musíme se zajisté snažit oddělit východisko od výsledku, nástroj od produktu — ale zároveň si musíme uvědomovat, že jednoznačná dělící čára mezi modelem jako soustavou hypotetickou, zachycují spíš některé z možných či pravděpodobných vztahů originálu, a výsledným poznáním usilujícím o vystižení vztahů skutečných, neexistuje.

Už proto ne, že sám rozdíl mezi modelem a teorií je relativní: z širšího hlediska je modelem nejen každá teorie, nýbrž i lidské poznání vůbec.⁶³

⁶³ Srovnej s poznámkou 41. — Tato skutečnost otevírá řadu dalších problémů, které přesahují možnosti této stati.

Recenzie

Netradične o úsporách obyvateľstva a životnej úrovni

Jozef Rosa, *Úspory obyvateľstva a životná úroveň*, Práca, Bratislava 1966, strán 124

Profesor Ing. J. Rosa v tejto svojej práci vysvetľuje netradičným spôsobom, pritom prijateľnou formou, problematiku úspor obyvateľstva a životnej úrovne.

Problémov, ktoré autor v práci rieši, je veľa. Venujeme niekoľko poznámok len tým najzaujímavejším a najdôležitejším.

Kniha prof. Rosu má šesť kapitol. V prvej kapitole vysvetľuje autor svoj názor na úspory obyvateľstva: „Ekonomickou funkciou úspor v zmysle ekonomickej zákonitosti je odstraňovať nesúlad medzi dočasným prebytkom a dočasným nedostatkom peňažných príjmov“ (str. 11). Ďalej podrobne rozoberá hlavné podmienky, za ktorých môže táto ekonomická funkcia vkladov v národnom hospodárstve existovať. Vysvetľuje, že uplatnenie tejto funkcie je možné len pri zladení ponuky a dopytu, pri vyrovnaných kúpnych a tovarových fondoch. V doterajšej našej praxi tak nebolo, a preto sa ani ekonomická funkcia vkladov nemohla plne uplatniť.

Autor vysvetľuje i hlavné príčiny rastu nežiadúcich úspor. Pod pojmom nežiadúcich úspor chápe prof. Rosa známy termín v ekonomickej literatúre — nerealizovateľnú kúpnu silu obyvateľstva. Za hlavnú príčinu rastu nežiadúcich úspor označuje nedostatočne zostavený plán, najmä jeho obsahovú stránku. V podmienkach novej sústavy predpokladá preto zvýšenie prevencie, čo znamená zvýšenie predbežnej kontroly tak, aby sa zabránilo rozličným škodám. Na odstránenie nežiadúcich vkladov bude treba zabezpečiť „zblíženie výroby so spotrebou, poznanie potrieb trhu a vyrábať podľa týchto potrieb“ (str. 19).

Dôležitým doplnujúcim faktorom je aj

uvoľnenie spotrebných úverov obyvateľstvu, hlavne bez udania cieľa použitia. Domnievame sa, že tento názor je správny, pretože doterajšie využitie vkladov obyvateľstva bolo prevažne na potreby národného hospodárstva (až 90 % globálu vkladov) a len menšiu časť vkladov využívalo obyvateľstvo priamo, vo forme spotrebných úverov. Dá sa predpokladať, že v novej sústave riadenia nastane zmena aj vo výške poskytovaných úverov obyvateľstvu.

Osobitnú pozornosť venuje autor vymedzeniu pojmu „úspory obyvateľstva“. Profesor Rosa pod týmto pojmom rozumie: a) hotovosti v rukách obyvateľstva, b) vklady obyvateľstva na vkladných knižkách, c) životné poistenie, ktoré dobrovoľne uzavierajú občania so Štátnou poisťovňou.

S vysvetlením pojmu úspor možno súhlasiť. Podľa nášho názoru však postačuje, ak do pojmu úspor zahrnieme: a) vklady obyvateľstva a b) hotovosti v rukách obyvateľstva. Životné poistenie možno zahrnúť pod pojem vklady obyvateľstva, pretože jeho obsahová stránka sa stotožňuje s vkladmi. Rozdiely sú z formálnej stránky. Ak by totiž životné poistenie ako forma odloženej kúpnej sily obyvateľstva neexistovalo, prebytočné peňažné prostriedky by sa sústredili ako vklady v spořitelnách.

V súvislosti s rozličnými formami vkladov vysvetľuje autor i formu zainteresovanosti občanov na odkladaní vkladov, a tou je jednak úrok, jednak výhra. Z porovnania úrokovej miery v rôznych štátoch vyplýva, že v štátoch s tradíciou sporenia je úroková miera skôr nižšia a v menej vy-

spelych krajinách zase naopak vyššia. Autor kritizuje strnulosť našej doterajšej úrokovej politiky voči obyvateľstvu; bola úplne odtrhnutá od celkového diania v národnom hospodárstve.

Mnohí ekonómi sa v súčasnosti zaoberajú konštrukciou vhodných ukazovateľov na medzinárodné porovnávanie vkladov. Autor v tabuľke na str. 23 uvádza porovnanie niektorých štátov podľa tzv. koeficienta mesačných platov a miezd. Tento koeficient udáva, koľko mesačných platov a miezd predstavujú vklady obyvateľstva ročne na jedného obyvateľa.

Záver prof. Rosu k tejto problematike je dosť nezvyklý, pretože tvrdí, že „celkový objem vkladov v ČSSR, vychádzajúc z prepočtu na obyvateľa, v porovnaní s inými štátmi socialistického tábora nie je vysoký“ (str. 23). Stav vkladov v ČSSR je vysoký len vzhľadom na vývoj prírastkov vkladov v posledných rokoch, ktorý nie je zdôvodnený výškou a tempom rastu národného dôchodku. Tento svoj záver dosť podrobne vysvetľuje. Doteraz publikované práce o vkladoch vyznievali opačne. Hovorilo sa zvyčajne o nadmernom raste vkladov a nerealizovanej kúpnej sile. Ďalšie možnosti zvýšiť rast vkladov vidí autor vo vhodnej zmene úrokovej sadzby z vkladov pri súčasnom zladení ponuky a dopytu na trhu spotrebných tovarov.

Problémami plánovania úspor obyvateľstva sa zaoberá prof. Rosa v ďalšej kapitole. Za kľúčový problém označuje i v novej sústave riadenia všeobecne a vo finančnom plánovaní zvlášť obsah, cieľ a zameranie plánu. Hovorí, že na správny odhad plánu zberu úspor obyvateľstva je veľmi dôležitá poznať vývoj pôžičiek obyvateľstvu. Plán zberu úspor je totiž spojený s úverovým plánom banky tzv. stabilnou časťou vkladov. Stabilná časť vkladov je zvyšok po odpočítaní poskytnutých úverov obyvateľstvu sporiteľňami. Nesprávna politika obmedzovania poskytovania úverov obyvateľstvu sporiteľňami sa potom odráža v tom, že obyvateľstvo je nútené si požičiavať medzi sebou. Štát stráca akúkoľvek kontrolu nad týmto okruhom peňažného obehu.

V tretej kapitole autor podrobne rozoberá súčasný stav v rôznych formách vkla-

dov, sporenia a účelového sporenia v ČSSR. Zamýšľa sa nad pomerne veľkým rozšírením výherných vkladných knižiek (číselné znázornenie je na str. 41). Zdá sa, že úrok v našich podmienkach pre doterajšiu strnulosť úrokovej politiky voči obyvateľstvu neplní funkciu stimulátora. Vkladatelia dávajú sústavne prednosť neistej výhre pred istým úrokom, ktorý je však nízky. Za súčasných podmienok v sústave sporiteľní ani nie je možné predpokladať zvýšenie úrokovej miery. Zvýšenie môže nastať až vtedy, keď sporiteľňa ako celok bude rentabilná, a to tým, že bude jej pôžičková činnosť neobmedzená.

Podnikové sporenie, ako formu sporenia organizovaného sporiteľňami v závodoch, úradoch a inde, odsudzuje autor. Nie je dostatočne efektívne vzhľadom na úsilie sporiteľní. Za nesprávne označuje autor aj ukazovatele podnikového sporenia, ktoré nemajú dosť stimulácie pre vkladateľa. Ako uvádza (str. 45), v roku 1964 sa 70 % objemu vkladov získalo neorganizovanou formou, t. j. na prepážkach sporiteľní, a len 30 % vkladov všetkými organizovanými formami sporenia. Domnievam sa, že by bolo veľmi osožné, keby sa porovnali náklady vynaložené na „nábor“ podnikového sporenia a náklady na neorganizovanú formu sporenia na prepážkach. Podľa nášho názoru a prepočtov by sa mala sporiteľňa v prvom rade upriamiť na vzornú vkladovú činnosť na prepážke.

O ekonomickej funkcii spotrebného úveru a o problémoch, ktoré s ním súvisia, zmieňuje sa autor v štvrtej kapitole. Ekonomickú funkciu spotrebného úveru vidí v tom, že „preklesuje časový a územný rozpor medzi dočasným nedostatkom peňažných prostriedkov u jednej časti obyvateľstva a dočasným prebytkom peňažných prostriedkov u druhej časti obyvateľstva“ (str. 55). S vymedzením ekonomickej funkcie spotrebného úveru možno bez výhrad súhlasiť.

Z jednotlivých foriem spotrebných úverov sa najviac zaoberá Ing. Rosa stavebnými úvermi. Kritizuje nesprávnu perspektívnu politiku v oblasti bytovej výstavby. Podľa autora príčiny zaostávania bytovej výstavby treba hľadať v mimopeňažnej sfére.

Doterajšiu činnosť sporiteľní posudzuje prof. Rosa v piatej kapitole práce. V prvom rade charakterizuje sporiteľne ako časť jednotnej socialistickej peňažnej sústavy. Ich úlohou je starať sa o zber úspor obyvateľstva, ale nie je to ich výlučná funkcia. Nenapraviteľnou chybou našej praxe bolo takéto zúžené chápanie úloh a funkcie sporiteľní. Zo sporiteľní sa tak stali zberne vkladov obyvateľstva a vklady potom využívala sféra mimo obyvateľstva. Domnievame sa, že funkcia sporiteľní musí byť širšia. Musí ísť o úzke spojenie vkladovej a úverovej činnosti. Vklady obyvateľstva treba využívať na úver obyvateľom. Štátne sporiteľne iba takto môžu prispieť k upevňovaniu peňažnej rovnováhy a k sústavnému zvyšovaniu životnej úrovne obyvateľstva.

V súčasnej organizácii sústavy sporiteľní je existencia krajských správ zbytočným a neefektívnym medzičlánkom. Spomaľuje pružné spojenie centra a výkonných jednotiek, a preto prof. Rosa navrhuje ich zrušenie v novej sústave riadenia. Domnieva sa, že na riešenie koncepčných otázok a problémov postačí Hlavná a Oblastná správa sporiteľní.

O tendencii vývoja vkladov obyvateľstva v budúcnosti ako i o účeloch použitia vkladov sa autor zmieňuje v poslednej kapitole práce. Z hľadiska problémov celej knihy sa domnievame, že perspektívne v danej problematike má práve táto kapitola najväčší význam. Autor v nej podčiarkuje význam štrukturálnej analýzy vkladov obyvateľstva na základe výberových prieskumov. Z výsledkov týchto prieskumov možno vyvodíť, že 50—75 % vkladov obyvateľstva je akumulovaných za účelom ich budúceho použitia na:

1. riešenie bytového problému,

2. nákup predmetov dlhodobej spotreby (včítane áut a nábytku),
3. dovolenky.

Doterajšie prieskumy boli jednorazové a nepravidelné. Za účelom štrukturálnej analýzy vkladov ich treba vykonávať pravidelne. Okrem toho treba vytvoriť podmienky na dlhodobé sledovanie účelovosti vkladov obyvateľstva.

Územnou štruktúrou vkladov možno sledovať i rast životnej úrovne obyvateľstva príslušných území. Vklady obyvateľstva sú totiž jedným zo syntetických ukazovateľov rastu životnej úrovne za predpokladu zladenia ponuky a dopytu. Túto známu tézu o vkladoch dopĺňa prof. Rosa, keď tvrdí, že „nielen vývoj vkladov, ale aj vývoj vkladov s vývojom pôžičiek obyvateľstvu je jedným z dôležitých súhrnných ukazovateľov vývoja životnej úrovne obyvateľstva. Neukazuje súčasný stav, ale vývojové tendencie životnej úrovne z minulosti do budúcnosti“ (str. 114).

Výsledky, ktoré sa získali zo štrukturálnych analýz vkladov obyvateľstva, dávajú cenné podklady banke i obchodu, a nie na poslednom mieste i výrobe, hlavne nedostatkových tovarov.

Nakoniec treba konštatovať, že okruh riešených problémov je oveľa širší, ako by sa zdalo z názvu Rosovej práce. Práca je prínosom pre finančno-ekonomickú literatúru. Kniha obsahuje širšie ekonomické pohľady na celú oblasť vkladov a problémov, ktoré s nimi súvisia. Problémy, ktoré sa riešia v práci, sú veľmi aktuálne a zaujmú široký okruh čitateľov ekonomickej literatúry. Medzi kľady diela patrí aj jeho názornosť a množstvo faktického materiálu, vhodne usporiadaného do tabuliek a porovnávaní zo socialistických a iných štátov.

Viktória Kanichová

Robin Marris, *The Economic Theory of „Managerial Capitalism“*, Macmillan, London 1964

O úlohe manažérov v dnešnom kapitalistickom hospodárstve sa v poslednom čase v našej ekonomickej literatúre veľa hovorí. Existujú azda dve hlavné príčiny tohto záujmu. Po prvé, je to celkom logický dôsledok snahy dôkladnejšie pocho-

píť fungovanie súčasného kapitalizmu, v ktorom rozhodovanie manažérov o rozsahu a štruktúre produkcie, charaktere inovácií, výške cien, objeme a štruktúre investícií atď. hrá veľmi dôležitú úlohu a je jedným z determinantov dynamí-

ky ekonomického systému.¹ Po druhé tento záujem vyplýva — a to je zvlášť aktuálne v Československu — zo snahy využiť pri praktickom riadení našich podnikov všetko, čo je v postupe manažérov veľkých kapitalistických firiem pozitívne, čo zodpovedá dosiahnutému stupňu rozvoja výrobných síl.

V nemarxistickej ekonomickej i sociologickej teórii je problematika „manažérskeho kapitalizmu“ veľmi populárna. Od vydania knihy A. A. Berleho a G. C. Meansa *Moderná korporácia a súkromné vlastníctvo*² rozrástla sa literatúra o úlohe manažérov do obrovských rozmerov. „Manažérska revolúcia“ sa vyzdvihuje ako jedna zo základných štrukturálnych zmien v súčasnom kapitalizme. V tomto mori literatúry iste ťažko oddeliť kúkoľ od zrna, popularizačné a propagandistické publikácie od serióznych vedeckých štúdií. Nás však bude zaujímať iba to „zrno“ — t. j. práce autorov, ktorí sa poctivo snažia o pochopenie fungovania súčasného kapitalizmu.

Prevažná väčšina literatúry o manažérskej revolúcii spadá do sociologickej a inštitucionálne orientovaného smeru nemarxistických ekonomickej teórii. Tento prúd dlhé roky skoro vôbec nezasiahol vlastnú „čisto ekonomickú“ analýzu a — čo je paradoxné — ani teóriu firmy, t. j. oblasť, v ktorej sa v prevažnej miere realizuje aktívna úloha manažérov.

Robin Marris patrí medzi tých nepočítaných autorov, ktorí sa v posledných rokoch pokúsili rozpracovať exaktný matematický model manažérskej firmy.³ Tieto

pokusy zároveň prispievajú k preklenutiu trhliny medzi sociologicko-inštitucionálnym a čisto ekonomickým alebo scientistickým prúdom v nemarxistickej ekonómii. Dokazujú, že aj problematiku presahujúcu rámec ortodoxnej čisto ekonomickej analýzy možno formulovať v abstraktných matematických modeloch a uplatniť tu metodologické prístupy, s ktorými sa bežne stretávame v scientistickom smere. Praktický význam problematiky zrejme búra bariéry tradičných škôl a metodologických prístupov.

Recenzovaná Marrisova kniha je viac než modelom manažérskej firmy — aj keď vplyv manažérov na dynamiku veľkých korporácií stojí v popredí záujmu. Autor neodtrháva manažérsku firmu od jej prostredia. Skúma sociálno-ekonomické podmienky správania manažérov a v záverečnej časti knihy sa pokúša vystihnúť niektoré makroekonomické dôsledky typickej politiky manažérskych firiem.

Manažéri — podľa Marris — vychádzajú vo svojich rozhodnutiach z *vlastnej funkcie užitočnosti*. Autor si pretokladie za cieľ preskúmať charakter preferencií manažérov, sociálno-inštitucionálnu štruktúru, ktorá tieto preferencie podmieňuje, ako aj rozsah, v ktorom manažéri, sledujúc svoj vlastný cieľ, môžu ovplyvňovať prostredie svojej činnosti.

Marrisov prístup k motívom ovplyvňujúcim správanie a ciele manažérov sa zdá eklektický. Zhŕňa faktory psychologické, sociologické i čisto ekonomické. Sociologické motívy delí na externé (vyplývajúce zo vzťahu manažéra k spoločnosti) a interné (vyplývajúce zo vzťahu k vlastnej profesionálnej skupine — ostatným manažérom). Medzi „úzko ekonomické“ motívy zaraďuje Marris rozličné formy priamych peňažných odmien — platy, prémie, príjmy z akcií atď.

Takýto pohľad na faktory určujúce preferenčnú stupnicu manažérov nie je však na škodu vecí. Umožňuje nám vidieť sociálnu skupinu manažérov ako veľmi zložitý a vnútorne diferencovaný systém, s vlastnými zákonmi pohybu. Kým podnikatelia v ortodoxnej neoklasickej teórii boli len nástrojmi mechanizmu rozdeľovania zdrojov a ciele, ktoré svojou činnosťou

¹ Na túto skutočnosť sa už upozorňovalo aj na medzinárodných fórach. Naposledy napr. vo viacerých diskusných príspevkoch na medzinárodnej konferencii o štrukturálnych zmenách a nových smeroch vývinu politickej ekonómie v kapitalizme, ktorá sa konala v októbri 1966 v Smoleniciach.

² A. A. Berle, Jr. and G. C. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, Macmillan, New York 1932.

³ Pozri jeho článok *A Model of the „Managerial“ Enterprise*. *Quarterly Journal of Economics* LXXVII (1963), 185—209.

sledovali, boli jednoznačne určené ekonomickým systémom, Marris chápe manažermi riadenú veľkú korporáciu ako cieľavedome postupujúci subjekt, ktorý môže vlastnou stratégiou do určitej miery meniť aj prostredie vlastnej činnosti.

Základným cieľom manažérov (vyplývajúcim z faktorov sociologických, inštitucionálnych, ekonomických atď.) je *rast firmy*, expanzia pri splnení požiadavky určitého minimálneho zisku (ktorý by umožnil prijateľnú trhovú hodnotu aktív firmy). Čím vyššie je postavenie manažérov v hierarchii vedúcich činiteľov korporácie, a teda čím väčší je jeho vplyv na stratégiu firmy, tým tesnejšie je jeho existencia zviazaná s existenciou jeho korporácie a expanzia príslušnej firmy sa stáva prakticky nevyhnutnou podmienkou pre jeho ďalšiu kariéru. Preto majú manažéri najväčší záujem na expanzii firmy, čím zároveň môžu meniť i štruktúru odvetví — t. j. prostredie svojej vlastnej činnosti.

Rast firmy, ktorý sa stáva hlavným cieľom manažérov, chápe Marris ako tzv. „rovnovážny a udržateľný rast“, t. j. uskutočňuje sa pri takej finančnej báze, pri ktorej by sa daná miera rastu mohla trvale udržať. Pritom sa predpokladá, že miera rastu výrobných kapacít zodpovedá miere rastu dopytu, miera výnosu i kapitálový koeficient sú konštantné. Za takýchto podmienok rast firmy znamená fakticky paralelný rast všetkých ukazovateľov (včítane celkovej sumy zisku), takže čo do výsledkov analýzy nemusí Marrisov model protirečiť marginálnej teórii firmy, vychádzajúcej z princípu maximalizácie zisku.

Značný rozdiel však je vo vnútornej výstavbe modelu. V ortodoxnej teórii sú zmeny v dopyte exogénnym faktorom a firma sa im iba prispôbuje. V Marrisovom dynamickom modeli (alebo komparatívno-dynamickom, ako to nazýva sám autor) je ovplyvňovanie dopytu jednou z najdôležitejších funkcií manažérov. Hlavnou cestou vytvárania nového dopytu, a tým aj podmienok na expanziu firmy je *diverzifikácia výroby*. Plánovanie diverzifikácie — ako zdôrazňuje autor — je typickou funkciou najvyšších manažérov.

Analýze diverzifikácie výroby a jej úlohy pri formovaní dopytu venuje Marris veľa

pozornosti. Ide až tak ďaleko, že diverzifikáciu považuje prakticky za skoro jedinou cestu expanzie a ostatným prostriedkom rozširovania trhu — cenovej politike, reklame atď. — nevenuje dostatočnú pozornosť. Jednoducho predpokladá, že firma tieto problémy vyrieši tak, aby si udržala aspoň konštantnú mieru výnosu. Za diverzifikáciu považuje akékoľvek rozšírenie produkcie firmy o nové výrobky. Rozlišuje diverzifikáciu imitujúcu, ak firma vyrába tovary konkurujúce výrobkom iných firiem, a diverzifikáciu diferencovanú, ak firma vyrába úplne iné výrobky. Medzi obidvoma typmi diverzifikácie existuje samozrejme celý rad medzistupňov.

Marris oprávnene vyčíta ortodoxnej teórii konkurencie, že nevenovala pozornosť expanzii firiem na trhoch nových výrobkov, kde obrat expanzívnej firmy môže rásť bez toho, že by sa znížil obrat konkurentov (niekedy nastane iba spomalenie miery rastu obratu iných firiem). Tradičná teória konkurencie analyzovala v podstate iba statický trh, kde diverzifikácia produkcie nehrala nijakú úlohu.

Expanzia firmy sa však ani v Marrisovom modeli nemôže uskutočňovať do nekonečna. Najdôležitejším vnútorným limitujúcim faktorom okrem samého dopytu, ktorý nemožno do nekonečna rozširovať, je obmedzenosť finančných zdrojov a nedostatok manažérov potrebných kvalít. Ak má byť firma efektívna, nemôže sa do nekonečna rozširovať priberaním nových manažérov.⁴ Nový manažér, ktorý predtým pracoval v nejakej inej korporácii, potrebuje určitý čas na to, aby sa oboznámil s novým prostredím, spoznal svojich kolegov atď. Efektívnosť manažéra je určitou funkciou dĺžky jeho pôsobenia v príslušnej korporácii. Miera rastu firmy je po určitej hranici obmedzená kapacitou existujúceho manažérskeho tímu, jeho schopnosťou riadiť väčší podnik atď. Táto závislosť nie je lineárna a nie je ani monotónna. Pri nízkej miere rastu môže byť efektívnosť

⁴ Táto poučka je na Západe známa pod názvom „Penrosovej teórie“. Pozri E. Penrosová, *The Theory of the Growth of the Firm*, New York 1959.

manažérov priamo úmerná miere expanzie. Pri veľmi vysokom tempe rastu nastáva však obvykle opačný vzťah.

V Marrisovej knihe možno nájsť dva základné modely rastu manažérskej firmy. V prvom modeli autor skúma tri skupiny vzťahov: 1. medzi rastom dopytu (a s tým spojenými strategickými premennými veličinami) a rentabilitou; 2. medzi rentabilitou a maximálnou bezpečnou mierou rastu výrobnnej kapacity; 3. medzi mierou rastu a efektívnosťou manažérov. V druhom modeli predpokladá, že miera rastu dopytu a miera diverzifikácie sú totožné a miera výnosu je určená pozíciou firmy na trhu (monopolistickou, resp. oligopolistickou) a nákladmi na marketing.

Jedným z nesporných kladov recenzovanej práce je, že sa v záverečnej časti pokúša o odvodenie niektorých makroekonomických dôsledkov typickej politiky manažérskej firmy.⁵ Marris kritizuje tradičný predpoklad modelov rastu, že rozhodnutia podnikateľov — kapitalistov o výške spotreby nezávisia od investičných rozhodnutí. Ak o investíciách rozhodujú manažéri, situácia sa mení. Dlhodobé rozdelenie celkovej sumy ziskov na nerozdelené zisky a dividendy (vyplývajúce zo stratégie v investičnej oblasti) ovplyvňuje citeľne sklon k spotrebe a sklon k úsporám. Obe tieto veličiny, ktoré hrajú významnú úlohu v makroekonomických modeloch, môžu manažéri ovplyvňovať aj nepriamo — najmä prostredníctvom diverzifikácie. Určitá miera diverzifikácie je nevyhnutná už na to, aby sa udržal konštantný sklon k spotrebe. Ak je miera diverzifikácie príliš nízka, klesá sklon k spotrebe a zvyšuje sa sklon k úsporám. (Zdá sa, že tento záver platí aj o socialistickej ekonomike.) Každé miere rastu, ktorá je zas výsledkom

technického pokroku, zodpovedá určitá miera diverzifikácie. Marris takúto mieru rastu nazýva „kvázi prirodzenou“. Ide tu o určité rozšírenie koncepcie prirodzenej miery rastu z Harrodovho modelu.

Marrisove poznámky o makroekonomických aspektoch manažérskeho kapitalizmu sú veľmi zaujímavé, bolo by ich však treba dôkladnejšie rozpracovať. Samozrejme, že Marris naráža na problém, s ktorým sa stretáva každý tvorca agregátneho modelu: Ako dospieť od výsledkov rozhodnutí množstva mikroekonomických subjektov k agregátnym veličinám? Podobne ako iní autori aj Marris rieši problém agregácie tak, že mikroekonomické subjekty redukuje na jeden základný typ. Predpokladá, že všetky firmy majú rovnaké krivky ponuky i dopytu, rovnakú mieru výnosu, rastú rovnakou mierou atď. Ale tým sa skutočná úloha subjektívneho faktora anuluje, manažérom sa prakticky neponecháva nijaká voľba medzi alternatívami a problém, ako takáto voľba ovplyvňuje vonkajšie prostredie ich činnosti, nemožno ani len formulovať.

Problém vplyvu politiky manažérskych firiem na makroekonomickú dynamickú rovnováhu je jednou zo základných otázok, ktoré bude musieť ekonomická teória v budúcnosti vyriešiť. Marris robí v tejto oblasti iba prvé nesmelé kroky. Podobných otvorených otázok, ktoré Marris nastoľuje — niekedy explicitne, inokedy iba implicitne — no nerieši, našiel by sa celý rad. Vcelku je však kniha veľmi podnetným príspevkom k pochopeniu fungovania manažérskeho kapitalizmu a miestami aj k pochopeniu fungovania vyspelej priemyselnej ekonomiky vôbec, vrátane socialistickeho hospodárstva.

Monika Šestáková

⁵ Podobných pokusov je dosiaľ v nemarxistickej ekonomickej teórii málo.

Jerzy Kleer, *Analiza struktur społeczno-ekonomicznych trzeciego świata*, Państwowe wydawnictwo ekonomiczne, Warszawa 1965, strán 199

Marxistická politická ekonómia pri skúmaní ekonomickej zaostalosti „krajín tretieho sveta“ stále väčšiu pozornosť venuje špecifickým spoločensko-triednym podmienkam v týchto krajinách, spoločenskej štruktúre, jej stavu i jej možným premenám. Takýto prístup vyplýva z teoretických a metodologických princípov marxizmu-leninizmu. Len hlboká analýza spoločensko-ekonomických podmienok umožní pochopiť zásadné odlišnosti veľmi komplikovaného a mnohotvárneho vývinu v krajinách tretieho sveta.

V analýze spoločensko-ekonomických podmienok a v pokusoch nájsť nástroje a formy rozvoja v krajinách tretieho sveta najďalej dospeli v socialistických krajinách poľskí ekonómi. Nie nevýznamné miesto v tomto úsilí zaujíma Jerzy Kleer, známy u nás hlavne prácami: *Zapoczątkowanie rozwoju ekonomicznego we współczesnych krajach słabo rozwiniętych a Trzeci świat a socjalizm*. V svojej poslednej publikácii *Analiza struktur społeczno-ekonomicznych trzeciego świata* pokračuje v úsilí ukázať na základe hlbšej analýzy možnosti a varianty vývoja v krajinách tretieho sveta. Práca podrobne analyzuje jednotlivé ekonomicke sektory v menej vyvinutých krajinách. To autorovi umožňuje pochopiť nielen vznik a vzájomné vzťahy medzi jednotlivými triedami a spoločenskými vrstvami, ale aj ich možnosti vo vývoji modernejších spoločensko-ekonomických foriem a ich vzťah k problémom ekonomickeho rozvoja.¹

¹ Tak Kleer do určitej miery a z určitých hľadísk pomáha zaplniť medzeru v marxistickej teórii rozvoja krajín tretieho sveta, o ktorej sa zmieňuje aj A. Holub [*Hlavní koncepce ekonomicke zaostalosti*. Politická ekonomie (1966), č. 2]: „Na dôkladnejší rozbor je v rámci oboch hlavných sektorov taktiež potrebné zistiť jednotlivé subsektory, podať ich charakteristiku, vzájomné vzťahy, vývojové tendencie, venovať sa analýze vlastného procesu transformácie predkapitalistického sektora.“

V úvode autor hovorí, že „potreba týchto skúmaní je tým väčšia, že vývin spoločensko-ekonomických štruktúr v dnešných menej rozvinutých krajinách neprebieha podľa historických vzorov vývoja západoeurópskych a severoamerických krajín“.

Kleerova analýza spoločensko-ekonomických štruktúr v krajinách tretieho sveta je krokom dopredu. Jeho detailnejší rozbor ekonomickeho zriadenia vytvára predpoklady na realistickejšie formulovanie možnosti premeny zastaranej spoločensko-ekonomickéj štruktúry na modernejšie formy. Kleer v závere knihy hovorí, že jestvujúce štruktúry v krajinách tretieho sveta budú mať pravdepodobne dlhodobejšie trvanie. No už svojou analýzou naznačuje uzlové miesta, kde by sa pomocou subjektívneho faktora (politiky) mohli vytvoriť priaznivé podmienky na urýchlenie transformácie spoločnosti.

Východiskovou hypotézou J. Kleera je to, že vo väčšine prípadov spoločnosti v krajinách tretieho sveta predstavujú konglomerát rozmanitých spoločensko-výrobných sektorov, ktoré sa vzájomne prepletajú a vrstvia na seba, koexistujú v stave istej spoločenskej rovnováhy (str. 87). Vymedzuje osem typov ekonomických sektorov: 1. naturálne hospodárstvo s trhovými prvkami (s rozličnými formami ekonomickej organizácie — maloroľnícka, rodová, občinová a pod.), 2. malotovarová výroba na dedine, 3. malotovarová výroba v meste, 4. hospodárstvo kvázi feudálne (to znamená organizácia feudálna a ciele kapitalistické), 5. kapitalistické hospodárstvo založené na domácom kapitáli, 6. kapitalistické hospodárstvo založené na zahraničnom kapitáli, 7. družstevné hospodárstvo, 8. štátny sektor. Tieto sektory sa líšia cieľmi. Navzájom sa odlišujú aj triedy a vrstvy, ktoré sú zviazané s týmito typmi hospodárstva. Proces integrácie jednotlivých sektorov sa doteraz nedokončil. Kapitalizmus, ktorý bol do krajín tretieho sveta prinesený zvonka, nelikvidoval tradičné výrobné formy, podriadil ich však svojim potrebám. Kapitalizmus sa v týchto krajinách nestal panu-

júcim spoločensko-ekonomickým systémom. Vznikol v nich iba kapitalistický spoločensko-ekonomický sektor (uklad).²

Kapitalistický sektor vznikol vo všetkých krajinách tretieho sveta. Ale ani tam, kde je pomerne silný, nevzniklo typické kapitalistické poľnohospodárstvo, zbavené pozostatkov starých výrobných foriem. Výrobné vzťahy, typické pre buržoázu spoločnosť, sa vyvíjali len vo veľmi malej miere. Základnou črtou kapitalistických sektorov v krajinách tretieho sveta je skutočnosť, že vznikali pod rozhodujúcim vplyvom zahraničného kapitálu. Kapitalistická výroba sa uskutočňovala ako predĺženie štruktúry vyspelých kapitalis-

² Kler formuluje rozdiel medzi kapitalizmom ako spoločenským systémom a medzi kapitalistickým sektorom (kapitalistickým ukladom — uklad prekladáme ako sektor). Kapitalistický spoločensko-ekonomický systém (spôsob výroby) si musí skôr alebo neskôr podriaďiť a postupne pretvoriť nekapitalistické sektory, ktoré existujú v danom hospodárstve. Musí teda zabezpečiť v celom hospodárstve nové sily a ekonomické mechanizmy, ktoré uvoľňujú cestu novému systému. Kapitalistický rozvojový mechanizmus začne pôsobiť v celom hospodárstve, osobitne v poľnohospodárstve (na dedine). Iné zákonitosti sa prejavujú pri fungovaní sektora. Je možná trvalá alebo dočasná koexistencia kapitalistických sektorov s predkapitalistickými, pričom se medzi nimi zachová rovnováha. Ak kapitalistický sektor existuje s tradičnými spoločensko-ekonomickými sektormi v rovnováhe, nevyplýva to z toho, že by stagnoval, podobne ako zaostalé sektory. Stimuly jeho rastu totiž závisia od vonkajších činiteľov a jeho nadprodukt sa realizuje mimo rámca vnútorných trhov. Rozvoj kapitalistického sektora využíva, v protiklade k rozvoju kapitalizmu ako systému, existujúcu situáciu a len v malej miere vytvára nové spoločenské triedy a modifikuje existujúcu ekonomickú štruktúru (str. 66 a 67). Pozri aj *Spoleczno ekonomizne uwarunkovanie rozvoju Afriki*. Ekonomista [1966], č. 5.

tických krajín, bola podriadená potrebám svetových trhov. Vznik kapitalistických podnikov vyvolal síce presun určitej časti pracovných síl z poľnohospodárstva do priemyslu, a tým aj dodatočný dopyt po predmetoch obživy, ale celý proces bol veľmi pomalý. Kapitalizmus v kolóniách nevytváral spoločenské sily a mechanizmy, ktoré by viedli k podstatnému vzrastu tovarovej výroby a ku vzniku rozvinutého trhu. Cudzí kapitál dosahoval svoje ciele i tak, že nerušil starú štruktúru, spolujestvoval s ňou, prípadne ju modifikoval. Premeny, ktoré prebiehali pod vplyvom cudzieho a postupne aj domáceho kapitálu, boli polovičaté, a to i tam, kde vyvolávali javy typické pre priemyselnú civilizáciu. Tento zvláštny vývin kapitalizmu spôsobil, že sa ani jeden z ekonomických sektorov nestal vedúcim sektorom.

Z hypotézy, že v krajinách tretieho sveta niet vedúceho spoločensko-ekonomického sektora, vyplýva, že *nemožno ani vymedziť základné a vedľajšie triedy*. Preto vo väčšine krajín tretieho sveta nie je jednoznačné, ktorá trieda či vrstva bude nositeľom spoločensko-ekonomických premien. Nositeľom pokrokových spoločensko-ekonomických premien môžu byť pod vplyvom priaznivých okolností rozličné triedy a spoločenské vrstvy. (To sa, pravda, netýka triedy feudálnych veľkostatkárov.) Z tohto hľadiska možno hovoriť o rovnorodosti tried v krajinách tretieho sveta.

Z rovnorodosti tried vyplýva, že v procese rozvoja môžu byť jednotlivé triedy a vrstvy zastúpené inými triedami a vrstvami, a to v tom istom spoločensko-ekonomickom zriadení a bez revolúcie.

V Klerovej koncepcii úlohy tried a vrstiev v spoločensko-ekonomickom vývoji krajín tretieho sveta zaujíma veľmi dôležité miesto vymedzenie tzv. *vládnúcej vrstvy*. Táto vládnúca vrstva, ktorá sa skladá z časti dôstojníckeho a poddôstojníckeho sboru, z časti aparátu starej administrácie, z novovytvoreného administratívneho aparátu, vedúceho personálu štátnych podnikov a z niektorých skupín inteligencie, predstavuje akúsi samostatnú spoločenskú silu. Nielenže má v rukách politickú moc, ale usmerňuje i ekonomický vývoj, ktorý nemôže mať živelný cha-

rakter. Jej existenciu ako samostatnej spoločenskej sily zdôvodňuje Kleer tým, že ani jedna z existujúcich tried a spoločenských vrstiev nie je schopná samostatne realizovať proces spoločensko-ekonomických premien. Preto je potrebný nejaký zástupca, ktorý by tento proces realizoval [str. 168]. Táto vládnúca vrstva nie je reprezentantom nijakej triedy, svoje vlastné záujmy zabezpečuje práve tým, že sa nestotožňuje so záujmami ani jednej triedy a spoločenskej vrstvy.

Aby vládnúca vrstva mohla plniť takúto samostatnú úlohu, sú potrebné určité podmienky: musia jestvovať aspoň dve triedy, z ktorých ani jedna nie je schopná plniť rozvojové funkcie a nevláda umenie riadiť, a musia popri sebe jestvovať najmenej dve historické formy spoločensko-ekonomického vývinu, založené na približne rovnakej úrovni výrobných síl a umožňujúce technický pokrok. Aby si vládnúca vrstva zabezpečila nezávislosť, musí sa opierať o nejakú autonómnu ekonomickú silu a tou silou je štátny sektor.

Pretože vo väčšine rozvojových krajín ani proletariát ani buržoázia nepredstavujú vedúcu silu, ktorá by realizovala premeny v smere priemyselnej civilizácie, vzniká otázka, aký charakter má v týchto krajinách formujúci sa typ spoločensko-ekonomického zriadenia. Kleer na túto otázku odpovedá, že v tých krajinách, ktoré výrazne nesmerujú ani ku kapitalizmu ani k socializmu, jestvuje tzv. *prechodný systém*. Tento prechodný systém, v rámci ktorého sa vyvíja väčšina krajín tretieho sveta, nemá v histórii obdobu. *Vyznačuje sa vlastným, špecifickým mechanizmom fungovania hospodárstva*. Jeho základnou ekonomickou črtou je vedúca úloha štátneho sektora. Ďalšie ekonomické črty sú: obmedzovanie ekonomickej sily a vplyvu triedy feudálov či rodovej šľachty, fungovanie systému sa opiera jednak o plánovanie a jednak o trhový mechanizmus, akumuláčnne prostriedky sa dopĺňajú vonkajšími zdrojmi.

Vládnúca vrstva uskutočňuje vzhľadom na všetky triedy a skupiny obyvateľstva *politiku kompromisu*, ktorá jej dovoľuje upevniť si pozície a zabezpečiť *určitú rovnováhu medzi spoločenskými triedami*.

Keďže obmedzuje politický a ekonomický vplyv buržoázie aj proletariátu, jej prirodzenou oporou sa stávajú mestské vrstvy a maloburžoázia na vidieku i v meste.

Vzhľadom na zahraničné vzťahy uskutočňujú krajiny prechodného systému *politiku neutrality*. Vládnúca vrstva si zachová svoje postavenie len tak, ak sa vyhne či už kapitalistickému, alebo socialistickému vývoju. Politika neutrality jej taktiež umožňuje získavať pomoc socialistických i kapitalistických krajín. Zvyšovanie pomoci prispieva k posilneniu vedúcej vrstvy.

Prechodný systém umožňuje rýchlejšie tempo vývoja, ako dosahovali menej vyvinuté krajiny v rámci starého koloniálneho systému, avšak omnoho nižšie, ako by mohli dosiahnuť v rámci socialistického zriadenia. Kleer uzaviera, že prechodný systém dáva možnosť vývinu tak smerom k socializmu, ako i ku kapitalizmu. Avšak možná je aj jeho dlhodobá existencia.

V koncepcii prechodného systému sa Kleer usiluje nájsť v historickom vývoji miesto aj pre tie rozvojové krajiny, ktoré si zatiaľ nezvolili medzi kapitalizmom a socializmom. Neberie však dostatočne do úvahy rozdiely, ktoré jestvujú medzi politikou a usmerňovaním ekonomického vývinu v jednotlivých krajinách. Bolo by potrebné pokúsiť sa o ich vysvetlenie tak z hľadiska vnútorných síl, ako aj z hľadiska medzinárodnej situácie. Zvláštnosťou oproti väčšine prác, ktoré sa publikujú v socialistických krajinách, je to, že Kleerova práca nehodnotí úlohu a možnosti maloburžoázných skupín obyvateľstva pri uskutočňovaní pokrokových premien.

Vplyv dvoch svetových spoločenských sústav berie Kleer do úvahy hlavne pri skúmaní vzniku a existencie prechodného systému. Už menej berie do úvahy vplyv celosvetového prechodu od kapitalizmu k socializmu na vnútorné spoločenské sily. Uvedomovať proces jednotlivých tried prebieha pod vplyvom existencie dvoch svetových sústav rýchlejšie, ako ho determinuje ekonomický vývoj v jednotlivých formách výroby vnútri krajín tretieho sveta. Predovšetkým sú krajiny tretieho sveta vystavené tlaku neokolonializmu. To spôsobuje nevyhnutne pokračujúcu diferenciaciu na

triedy a vrstvy, ktoré sú ochotné spolupracovať s imperialistickými mocnosťami, a na triedy a vrstvy, ktoré sú jasne protimperialistické. To, že krajiny uskutočnili prvú fázu národnooslobodzovacej revolúcie, neznamená, že v nich uhasol antiimperialistický boj. Okrem toho sa pod vplyvom svetového socializmu a medzinárodného robotníckeho hnutia v mnohých krajinách formuje uvedomenie robotníckej triedy, hoci jestvujú obmedzovacie opatrenia vládnucej vrstvy a hoci robotnícka trieda početne vzrastá pomerne pomaly. V mnohých krajinách vznikol celý rad demokratických organizácií, ktoré začínajú formulovať svoje ciele.

Tieto spoločenské sily vyvíjajú tlak na vládnuce vrstvy. Politika vládnucej vrstvy je často výrazom požiadaviek jednotlivých tried, vrstiev alebo triedneho zväzku. Podľa sily týchto nových spoločenských činiteľov aj politika vládnucej vrstvy nadobúda črty väčšej alebo menšej pokrokovosti. Preto vládnuca vrstva nemôže, podľa nášho názoru, uskutočňovať vždy politiku kompromisu. Napríklad prevraty, ktoré vznikli v poslednom čase v mnohých afrických krajinách, neriešili len otázku zmeny vládnucej elity. Mnohé boli inšpirované vnútornými i vonkajšími neokolonialistickými silami. Ich cieľom bolo zmeniť smer vývinu danej krajiny.

Kleerovi sa v jeho práci podarilo ukázať vznik a vývoj spoločensko-ekonomickej štruktúry rozvojových krajín, ukázať vnútorné zákonitosti a možnosti vývoja jed-

notlivých ekonomických sektorov a vzťah jednotlivých tried a vrstiev k otázkam spoločenského vývinu. Nie je dosť presvedčivé jeho vymedzenie triedy — agregátu a dôvody, pre ktoré do nej zahrnuje niektoré skupiny obyvateľstva. Pravda, nie je to ľahká úloha. Veď procesy formovania tried sa doteraz neskončili, hranice medzi triedami sú pohyblivé, mnohé skupiny obyvateľstva ťažko možno zaradiť do tej či inej vrstvy, ba i triedy.

Pretože autor pri charakteristike súčasného stavu v krajinách tretieho sveta všestranne neanalyzoval vplyv neokolonializmu a dvoch svetových spoločensko-ekonomických sústav, nepodarilo sa mu celkom presvedčivo dokázať dlhodobú kompromisnú a neutrálnu činnosť vládnucej triedy a dlhodobú existenciu rovnovážneho stavu medzi triedami v prechodnom systéme.

Práca Jerzyho Kleera však precízne analyzuje celý rad javov krajín tretieho sveta a podáva množstvo cenných záverov. Jeho schéma možných spoločensko-ekonomických premien v krajinách tretieho sveta pri rozdielnych alternatívach vývoja je veľmi cenná pomôcka, ktorá dovoľuje orientovať sa v zložitej situácii rozvojových krajín (tabuľka na str. 192). Kleer nastoľuje i rad nových otázok, ktoré bude musieť marxistická politická ekonómia riešiť. Práca je preto významným a podnetným príspevkom pri rozpracúvaní problematiky rozvoja krajín tretieho sveta.

Elena Krišková

Maďarský ekonóm o matematickom programovaní v perspektívnom plánovaní

János Kornai, **Matematické programovanie v perspektívnom plánovaní**, Slovenské vydavateľstvo technickej literatúry, Bratislava 1966, strán 428

V posledných rokoch sa i v socializickom národnom hospodárstve stále viac používajú matematické metódy. V slovenskej ekonomickej literatúre máme už niekoľko prekladov základných diel o matematických metódach v ekonómii. Prevažne sú to teoretické práce. Docent L. Unčovský a Ing. L. Greiner preložili prácu popredného

ho maďarského ekonóma, v ktorej nájdeme aj výsledky konkrétneho výskumu v socializickom hospodárstve. J. Kornai sa nezaobrá teoretickou analýzou komplikovaných národohospodárskych súvislostí a ich opisom pomocou matematických symbolov a vzťahov. Skúsenosti, ktoré získal pri matematickom programovaní v perspektívnych

plánoch niektorých odvetví maďarského priemyslu, uplatňuje pri úvahách o riadení celého národného hospodárstva.¹

Kniha má rozsiahly úvod, štyri časti a tri prílohy.

V úvode hodnotí J. Kornai vzťah medzi matematickými metódami perspektívneho plánovania a „tradičným“ plánovaním, ktoré sa opiera o sústavu bilancií. Pri analýze tohto vzťahu dospieva k záveru, že hoci súhrn bilancií perspektívneho plánu možno považovať i za sústavu rovníc, nateraz ho nemožno napísať vo forme sústavy rovníc, lebo ukazovatele perspektívneho plánu netvorí celkom uzavretý systém. Obsah jednotlivých položiek navzájom súvisiacich bilancií nie je totožný, sústava bilancií obsahuje len časť výroby a použitia výrobkov. Preto napríklad aj šachovnicová, medziodvetvová bilancia celého maďarského národného hospodárstva roku 1965 predstavovala iba otvorenú statickú sústavu bilancií podľa Leontieffovho modelu, bez inverznej matice. J. Kornai v úvode správne poukazuje na ťažkosti pri premene tradičného plánovania na matematické plánovanie. Podľa neho je veľmi iluzórne predpokladať, že táto premena je možná či už teraz, alebo v najbližšej budúcnosti, pretože sú nesprávne ceny, je nedostatok údajov, počítačich strojov, kádrov ap.

V prvej časti knihy sa autor venuje programovacím modelom v priemysle. Vysvetľuje tu základné pojmy, ako sú činnosť, obmedzujúce podmienky, účelová funkcia ap. Zásady matematického programovania ilustruje na dvoch konkrétnych príkladoch. Uvádza matematický model na vypočítanie efektívnosti investícií v bavlnárskom priemysle a v priemysle na chemické vlákna. Autorov výklad sprístupňuje knihu aj praktikom, ktorí dosiaľ nemajú dostatočné vedomosti o matematickom

programovaní. Medzi opisovanými modelmi sú dosť veľké rozdiely. V modeli bavlnárskeho priemyslu rieši J. Kornai voľbu medzi rozličnými technológiami a ďalší vývoj existujúcich výrobných kapacít. Ide napríklad o problém, či majú výrobné kapacity pracovať naďalej v pôvodnom stave, či ich zmodernizovať, alebo zlikvidovať. V druhom modeli sa autor zaoberá stanovením proporcií medzi výrobou a zahraničným obchodom tak z hľadiska krytia potreby dovozom niektorých druhov vlákien, ako i z hľadiska výroby na export. Model bavlnárskeho priemyslu sa vypracoval na päťročné obdobie, kým model priemyslu na chemické vlákna slúžil ako podklad pätnásťročného plánu. Číselné riešenie týchto modelov sa uvádza v prílohe A. a B. V prvej časti knihy sa v kapitole 5 *Náklady ako funkcia rozsahu činnosti* do istej miery zovšeobecňujú skúmané modely. V kapitole 5 sa dávajú informácie, pomocou ktorej známej metódy možno riešiť istý typ programovanej úlohy. J. Kornai zároveň analyzuje jednotlivé typy nákladových funkcií, hovorí o číselnom určení parametrov, ktoré charakterizujú degenerívnu nákladov, a podľa ekonomického obsahu hodnotí typický vývoj nákladov jednotlivých činností. Zároveň vidieť, že sa v Kornaiho modeloch uvažuje so zjednodušujúcim predpokladom, podľa ktorého jednotlivé činnosti (výroba, investičná činnosť, vývoj, dovoz) sú spojitاً premenné veličiny, čo ani v bavlnárskom ani chemickom priemysle v skutočnosti bez výhrady neplatí. Okrem toho sa predpokladá, že obmedzujúce podmienky (napr. direktívne určené výrobné úlohy, investičné limity, devízové limity ap.) sú v každom prípade lineárne — na rozdiel od účelových funkcií, ktoré sú v jednotlivých modeloch nelineárne. J. Kornai si uvedomuje problematičnosť týchto zjednodušení, ale dáva im prednosť hlavne pre ľahkosť a jednoduchosť výpočtov. Úvahy o konštrukcii dvoch modelov priemyselných odvetví končí J. Kornai porovnaním matematického programovania s tradičnými metódami perspektívneho plánovania. Sympatické je, že autor objektívne hodnotí výhody a nevýhody oboch týchto metód. Hoci sú nesporné výhody programovania, upozorňuje

¹ V Maďarsku sa pomocou matematického programovania vypracoval napr. päťročný investičný plán bavlnárskeho priemyslu, pätnásťročný plán rozvoja výroby syntetických vlákien, matematický model dlhodobého makroekonomického plánovania atď.

na to, že sa programovaním pomocou matematických metód nestávajú zbytočnými plánovacie práce, že nemajú nahrádzať riadenie priemyslu. Programovanie je iba podkladom investičnej stratégie, a nie je taktickým plánom.

Oveľa hlbšia a závažnejšia je druhá časť knihy *Náklady a výdavky*. Kým prvá časť mala predovšetkým informatívny charakter, v druhej časti venuje J. Kornai veľa originálnych úvah problémom tvorby kalkulatívnych foriem,² ktoré možno použiť v dlhodobých výpočtoch.

Základom analýzy v druhej časti práce je makroekonomický model rastu, ktorý však nie je podkladom odhadu procesov rastu národného hospodárstva, ale rozhodovania pri voľbe medzi rozličnými variantmi ekonomického rozvoja. Úlohou tohto modelu je, ako zdôrazňuje J. Kornai, výlučne zistiť tie súvislosti, ktoré existujú medzi kalkulatívnou úrokovou mierou a mzdovou tarifou na jednej strane a procesmi rastu národného hospodárstva na strane druhej. Za hlavné činitele, ktoré ovplyvňujú tieto súvislosti, považuje autor predovšetkým národný dôchodok, výrobné fondy, rast práceschopného obyvateľstva, podiel akumulácie v národnom dôchodku, zamestnanosť, technický pokrok, substitúciu medzi živou a spredmetnenou prácou ap.

Kým prvá časť knihy sa vyznačovala tým, že sa zaoberala odvetvovým programovaním, druhá časť je obsahom veľmi rôznorodá. Skúmajú sa v nej problémy makroekonomického rastu v podstate pomocou produkčných funkcií Cobbovho-Douglasovho typu i pomocou produkčných

funkcií leontieffovského typu (medziodvetvové bilancie), ako i problémy úrokovej miery a problémy substitúcie. Všetky tieto problémy zjednocovala snaha stanoviť takú účelovú funkciu odvetvových modelov, ktorá by približovala dlhodobý program priemyselných odvetví k makroekonomickému optimu. Takýto široký záver problémov nevyhnutne viedol k tomu, že J. Kornai nemohol venovať rovnakú pozornosť všetkým otázkam a skúmanie niektorých problémov má len popisný charakter. Na čitateľa, ktorému je problém produkčných funkcií vzdialený, pôsobí celý rad tvrdení nepresvedčivo. Napríklad tvrdenie, že národný dôchodok na jedného pracovníka komplexne odzrkadľuje spoločenskú produktivitu práce (str. 99), je prakticky bez dôkazu. Podobných prípadov nedostatočne argumentmi podopretých tvrdení je v tejto druhej časti veľa; napríklad neutralita technického pokroku, dosť sa nezdôvodnil predpoklad, že tempo rastu národného dôchodku musí byť konštantné ap. Tieto výhrady platia, hoci J. Kornai používa tieto modely len na odvodenie kalkulatívnych foriem. Pritom však treba zdôrazniť, že práve odvodenie kalkulatívnych foriem (predovšetkým kalkulatívnej úrokovej miery a mzdových taríf) predstavuje jednu z najzaujímavejších a najoriginálnejších častí práce. V socialistickej ekonomickej literatúre je dosiaľ ešte zriedkavý prístup ku kalkulatívnym formám ako duálnemu modelu, ktorý sa odvodil z primárneho modelu rastu. V siedmej kapitole *Štatistické skúmanie makroekonomických procesov rastu* dokazuje J. Kornai na rozsiahlom štatistickom materiáli možnosť určiť parametre produkčnej funkcie opísanej v predchádzajúcich kapitolách. Pre československého čitateľa, ktorý mal v minulom roku možnosť zoznámiť sa s výsledkami práce VÚNP-u v Prahe o použití produkčných funkcií pri prognózach československého hospodárstva, je táto časť práce veľmi zaujímavá. Rovnako zaujímavý a podnetný je aj prehľad diskusie o úroku, ktorá v uplynulých rokoch prebiehala v SSSR a v Maďarsku (kapitola 8). Všetky tieto úvahy smerujú u Kornaiho k vytvoreniu typu „dvojkanálových“ kalkulatívnych cien vypočítaných pomocou tabuľiek vstupu a vý-

² V prvej časti používal J. Kornai na zúčtovanie nákladov v účelových funkciách svojich modelov úradné kalkulatívne formy, čím rozumel úradné kalkulatívne ceny, úroky, devízové kurzy atď. na rozdiel od neúradných kalkulatívnych foriem, ktoré vytvoril sám alebo iní ekonómi pre výpočty efektívnosti. Od týchto dvoch kalkulatívnych foriem odlišuje skutočné ceny, úroky, devízové kurzy, ktoré sú podkladom na skutočné peňažné zúčtovanie v každodennej činnosti podnikov.

stupu (kapitola 10 a 12). Pomocou týchto tabuliek určuje autor aj jednotné devízové kurzy, ktoré sa používajú pri dlhodobom programovaní.

Pri tradičných výpočtoch efektívnosti investícií sa neberie do úvahy problém neurčitosti údajov. Pritom sa v praxi s týmito problémom stretávame veľmi často. Neurčité sú napr. reálne náklady a výnosy určitej činnosti, problematické sú ceny, ktoré sa používajú pri prepočtoch ap. Z týchto dôvodov venuje J. Kornai v tretej časti knihy pozornosť práci s neurčitými údajmi. Mnohé ťažkosti pri určovaní technických a ekonomických údajov, na ktoré poukazuje autor, sú vo všetkých socialistických krajinách. V tejto časti vykladá J. Kornai aj základné pojmy z parametrickeho programovania, ide hlavne o stochastické programovacie modely. J. Kornai používa i tu konkrétne modely z bavlnárskeho priemyslu a priemyslu chemických vlákien. Jednako si nárokuje táto časť knihy najväčšie predbežné čitateľove znalosti. Pri skúmaní tejto problematiky zároveň vidieť aj najužšiu súvislosť Kornaiho modelov s centralistickým modelom riadenia národného hospodárstva (pozri napr. analýzu problémov rizika).

Z teoretického hľadiska je veľmi zaujímavá aj štvrtá časť knihy. Okrem problémov spojenia národohospodárskeho a od-

vetvového programovania sa tu čitateľ podrobnejšie zoznámí aj s problémami dvojhladinového plánovania, ktorého spoluautorom je T. Lipták. Matematický dôkaz tohto modelu je v prílohe C.

V maďarskej ekonomickej literatúre, podľa informácií J. Kornaiho, pomerne málo sa skúmal aj problém kritérií optimality národného hospodárstva. Keďže môžeme konštatovať, že podobná situácia je i v ČSSR, zaujme i slovenského čitateľa kapitola 26, v ktorej sa venuje pozornost práve týmto problémom. I keď sa v práci celý rad problémov len naznačuje a teoreticky nie sú doriešené (a treba dodať, že mnohé problémy v danej etape rozvoja matematických metód ani nemožno predbežne doriešiť), jednako sa spĺňa autorov cieľ a kniha je východiskom pre rozhodnutia hospodárskeho riadenia a zároveň dostatočne vysvetľuje metodológiu, ktorá sa použila pri matematických modeloch dlhodobého plánovania v Maďarsku. Preklad tejto knihy do slovenčiny dopĺňa po dlhé roky zanedbávanú oblasť ekonomických vied. Ako si to želá jej autor v úvode k slovenskému vydaniu, posilňuje aj vedeckú spoluprácu slovenských a maďarských ekonómov.

Vysoko treba hodnotiť aj odbornú úroveň prekladu.

Rudolf Krč

Joan Robinson, *Economics an Awkward Corner*, London 1966, strán 94

Niet pochýb o tom, že autorka nedávno publikovanej knihy o protirečivých, nepríjemných záležitostiach britskej ekonomiky i ekonomickej teórie je väčšine našich čitateľov známa. Joan Robinsonová navštívila pred niekoľkými rokmi Československo, prednášala na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave, diskutovala s mnohými našimi ekonómami. Aj niektoré jej predchádzajúce práce vyšli v českom preklade. Preto aj jej rozsahom veľká knižka, ktorá vyšla minulého roku, pripútala našu pozornosť. No myslíme, že sa stretla so záujmom všeobecne. Robinsonová už v samom úvode práce nadhadzuje naliehavé otázky. Podľa autorky nemožno porozumieť

ekonomickému systému, v ktorom žijeme, ak ho vysvetľujeme ako racionálnu schému. Treba ho nevyhnutne chápať ako nepríjemnú fázu v protirečivom procese historického vývoja. Protirečenia medzi pojmami voľnej hry a nevyhnutnosťou štátnych zásahov, protirečenia medzi rozdelením vlastníctva a faktickou kontrolou nad podnikmi, protirečenia medzi voľnou hrou dopytu a ponuky na medzinárodnej aréne a platobnými krízami, proti ktorým nie je imúnna ani jedna krajina, nakoniec protirečenia medzi potrebou prispôsobenia sa organizácie spoločnosti fantastickéj kapacity výroby, ktorá vyplýva z použitia vedy v technológii, všetky takéto problémy na-

rastajú vnútri západných priemyselných štátov, ktoré sú vyzvané na súťaž so socialistickými krajinami. Socialistické krajiny vybudovali moderný priemysel oveľa rýchlejšie ako kapitalistické krajiny. To sú problémy, ktoré si Robinsonová stanovila v úvode svojej novej práce (str. 11 až 14).

V prvej kapitole *Dôchodky a ceny* opisuje autorka začarovanú špirálu, keď rastúce ceny vedú odbory k tlaku na rast miezd a rast miezd, ktoré sú súčasťou nákladov, vedú k rastu cien. „To nie je ničia chyba. Tak pracuje systém“ (str. 19). A tak začarovaná špirála miezd a cien sa stáva chronickou. Preto sa vyžaduje nová dôchodková politika vo Veľkej Británii. Podľa názoru Robinsonovej ideálna politika udržania stálych cien vnútri krajiny si žiada celkový *priemerný* rast nominálnych miezd v tej istej miere, ako rastie celková priemerná výroba na obyvateľa. Takáto politika vedie k stálym *priemerným* cenám, ktoré môžu klesať pri celom rade výrobkov alebo rásť, ak produktivita v iných výrobných nerastie. Takáto politika sa prijala v Holandsku. Avšak v kapitalistických podmienkach veľké ťažkosti sú spojené s celkovým rozdelením dôchodkov medzi prácou a vlastníctvom, procesom inflácie a pod. Preto aj Robinsonová dospieva k takémuto záveru: „Problém cien pri plnej zamestnanosti privádza priamo do ohníka protirečení súčasného kapitalizmu. Perfektná dôchodková politika je v akomkoľvek prípade utopistická schéma“ (str. 23).

Problémy *obchodnej bilancie*, o ktorých píše autorka v druhej kapitole, stali sa pre Veľkú Britániu prvoradými problémami. Tradične aktívne saldo platobnej bilancie vyrovnalo predtým ťažkosti s nákupom surovín a potravín zo zahraničia. No povojnová situácia zmenila štruktúru platobnej bilancie. Slabosti platobnej bilancie a pomalý rast produktivity práce vytvárajú ďalšiu začarovanú špirálu. Na modernizáciu priemyslu sú potrebné investície. Ale keď sa investuje, je vyššia aktivita doma, v krajine. Suroviny a potraviny sa dovážajú, no príťažlivosť konjunktúry domáceho trhu znižuje hľadanie možností pre export, ktorý i tak má problémy s novými konkurentmi a s relatívnou technickou zaostalosťou Veľkej Británie. Hoci Veľká

Británia potrebuje väčšie aktívne saldo obchodnej bilancie, má fakticky stále deficit. Kde hľadať nápravu? V záračnom výbuchu horlivosti a energie v britskom priemysle? Terajšia „vrchnosť“ je sotva schopná to realizovať. V protekcionizme? No protekcionizmus neponúka trvalé riešenie pre britskú ekonomiku. V devalvácii? Devalvácia síce znamená, že domáci tovar je lacnejší na zahraničných trhoch, no zvýši sa tak snaha rozšíriť výrobu, teda sa zvyšuje aj dopyt po pracovnej sile. V podmienkach temer úplnej zamestnanosti zväčší sa tým rast miezd, porastú náklady, a teda aj ceny a pôvodná výhoda sa stráca. Vyrieši to colná únia? Boli i sú tu pokusy v tomto smere (EHS, EZVO). No „čím väčšia je únia, tým menej je výhod, ktoré ponúka“ (str. 31). Staré časy, v ktorých tieto ťažkosti systém *laissez faire* reguloval sám, sa už minuli. Avšak „je bláznovstvo cítiť nostalgiu pre minulosť, ktorá jestvovala, aby vytvorila prítomnosť“ (str. 33).

Medzinárodné financie sú ďalším zaujímavým problémom, ktorý Robinsonová načrtáva v tretej kapitole. Kým vnútri krajiny banková činnosť je ohraničená mnohými pravidlami a ustanoveniami, medzinárodný úverový systém je doteraz v začiatočnom štádiu svojho rozvoja.

Medzinárodné prijateľným výmenným prostriedkom je dodnes zlato. Cena zlata v dolároch ostáva od roku 1933 nezmenná. Dolár je prijateľným platidlom v kapitalistickom svete, lebo USA má v ňom dominujúce miesto. No aj libra šterlingov je prijateľné platidlo. Obe valuty tvoria tzv. kľúčové obeživo, akúsi kľúčovú valutu. Pritom každá centrálna banka, no aj iné finančné inštitúcie sa usilujú udržať rovnováhu v jednom z kľúčových platidiel. No takýto systém „v nijakom prípade nie je uspokojivý“ (str. 36). Obidve kľúčové valuty pre rozličné príčiny trpia tendenciou vytvárať deficit a strácať rezervy. Odstúpenie od zlatého štandardu, krach valút v rokoch veľkej krízy, všetko to viedlo k strate úplnej dôvery. Plná dôvera vo výmennú hodnotu ktorejkoľvek valuty sa neobnovila. Keynes roku 1943 plánoval zaviesť po vojne superrezervné medzinárodné obeživo, ktoré navrhol nazvať „ban-

cor". No súčasne úvahy v rámci Medzinárodného menového fondu (prípadne i návrhy vo Francúzsku — pozn. P. R.) sa veľmi približujú k niečomu podobnému, ako je bancor.

Ďalšie problémy tretej kapitoly týkajú sa ešte pohybu kapitálu a valutového kurzu.

Štvrtá kapitola, zaoberajúca sa *zamestnanosťou a rastom*, dotýka sa dvoch najpálčivejších problémov Veľkej Británie. Hoci je vo Veľkej Británii vcelku skoro úplná zamestnanosť, relatívne vysoký stupeň nezamestnanosti v Škótsku a Severnom Írsku je vážnym nedostatkom. Pritom budúcnosť nie je nijako zaistená. Pomalý rast ekonomiky je v strede záujmov viacerých anglických ekonómov.¹

Vzhľadom na to, že je rozdelenie národného dôchodku medzi vlastníctvom a prácou pomerne stále, vysoká miera rastu národného dôchodku znamená vysokú mieru rastu reálnych miezd. Pritom sa Británii veľmi nemilo dotkne, keď vidí štatistické vyjadrenie reálnych miezd vo Francúzsku a Nemecku, ale aj v Taliansku, ktoré sa im približuje.

Hlavným motorom ekonomického rastu v trhovej ekonomike sú technické zdokonalenia, ktoré sa použijú vo výrobe. Rast kapitalistického sektora sveta po vojne je pozoruhodným javom. Dokonca v britskom priemysle produktivita rástla rýchlejšie než kedykoľvek predtým vo veľkom období jej ekonomickej nadvlády (str. 50).

Tento systém (rozumej kapitalistický, pozn. P. R.) zdá sa, že dostal druhú životnú lehotu (my by sme to lepšie vyjadrili, že dostal druhý dych, pozn. P. R.) a prispôbil sa využitiu dokonca rastúcich možností použitia vedeckej technológie vo výrobe, *hoci ešte* (tento systém) *neukázal, či je to schopný robiť v podmienkach trvalého mieru* (podčiarkol P. R., str. 50).

Tu však vystupuje ďalšia začarovaná špirála. Relatívne rýchly rast je v kapitalistických krajinách veľkou výhodou. Ne-

cháva priestor rastu nominálnych miezd bez rastu nákladov. Dáva výhody v konkurencii na medzinárodnej aréne, čím dovoľuje domácim investíciám vzrast bez strachu z vyprovokovanej finančnej krízy. Investície podporujú rast produktivity, rastúca produktivita zlepšuje konkurenčnú schopnosť krajiny atď. dokola — pravý opak začarovaného kruhu pomalého rastu a slabosti obchodnej bilancie. Iba táto situácia je vo Veľkej Británii veľmi dobre známa.

O rýchlejšom raste ekonomiky socialistických krajín nemôže byť sporu. Len tempo rastu ekonomiky Japonska možno porovnať s tempom rastu socialistických krajín. V podmienkach temer úplnej zamestnanosti *rast* sa stáva kritériom ekonomického úspechu. Avšak *rásť* načo? Kvôli čomu? „Rásť pre vlastnú dušu nie je racionálnym cieľom politika. Odstrániť biedu, stavať školy, nemocnice, modernizovať priemysel, rozvíjať technický a spoločenský výskum... , preto rast má byť následkom nie cieľom racionálnej ekonomickej politiky“ (str. 51). Pri súčasnej úrovni aj dvojpercentný ročný prírastok znamená zdvojenie národného dôchodku za života jednej generácie.

Posledné dve kapitoly, v ktorých sa píše o *monopole a konkurencii* (kapitola V) a *práci a vlastníctve* (kapitola VI), obsahujú celý rad podobne nadhodených problémov, rovnako dôležitých a zaujímavých. Na konci knihy sú poznámky a referencie a napokon postskriptum, vyvolané finančnou krízou v lete 1966.

Vo svojom závere Robinsonová napokon zdôrazňuje, že problémy, ktoré nadhodila v jednotlivých kapitolách, sú problémami čiastočného systému *laissez faire*, ilustrovaného britskými skúsenosťami. Občania Anglicka sa jej nezdarujú naladení na radikálne zmeny. No mladá generácia je hotová zbaviť sa zvyškov impéria a usadiť sa ako malá krajina, zasvätená neutralite a mieru. Prechod k takej politike nemôže byť ani rýchly ani ľahký. Avšak takýto prechod je nevyhnutný, lebo politika, ktorá si nárokuje udržať národnú veľkosť, podmieňa jej ekonomickú a morálnu základňu.

V knižke Joan Robinsonovej stále cítim podtón iste idealizácie systému *laissez*

¹ Pozri aj Nicholas Kaldor, *Causes of the Low Rate of Economic Growth of the United Kingdom*, Cambridge University Press 1966.

faire a súčasný ekonomický systém stále vidí ako čiastočný *système laissez faire*. Problémy, ktoré v recenzovanej knižke postavila, postavila ostro a konkrétnu situáciu, v ktorej sa nachádza ekonomika Veľkej Británie, vidí lepšie ako ktokoľvek iný. Jej snaha je presvedčiť ľudí vo Veľkej Británii, že už prešli časy anglického veľikášstva a svetovlády, že treba zladit' objektívne možnosti, ktoré sú dané súčasným miestom Anglicka vo svete, s jeho ekonomickými možnosťami a cieľmi domácej i zahraničnej politiky. Že skrátka nemožno sa hrať na veľmoc, keď na to už nestačia ani sily ani prostriedky. Venovať sa rozvoju vlastnej ekonomiky, prekonať biedu

a budovať vlastnú krajinu, k tomu smeruje celkový záver novej práce prof. Robinsovej. Je zaujímavé, že autorka, sledujúc tento cieľ, nepodrobuje hlbšej analýze ostré naliehavé konkrétne problémy Veľkej Británie, ale ich len nadhadzuje. No niet sporu o tom, že jej pohľad je prenikavý, a preto ani výber problémov nie je náhodný. Vystihla skutočné kľúčové otázky, ktoré dnes zaujímajú jak teoretikov-ekonómov, tak aj pracovníkov hospodárskej politiky tejto ostrovnej krajiny, ktorá stratila predchádzajúce miesto vo svetovej ekonomike i politike.

Pavol Rapoš

OPRAVA

V stati Ivana Šujana *Súvislosť cenových modelov so zákonom ekonómie času*, uverejnenej v 5. čísle Ekonomického časopisu, sa vyskytli niektoré tlačové chyby v matematických výrazoch.

Na str. 426 v 10. riadku zhora treba Lagrangeove multiplikátory doplniť o μ , μ_1 .

Na tej istej strane v poslednom riadku treba doplniť pravú stranu rovnice (13): $= \mu p_1$.

Na str. 427 vo výraze v 7. riadku zhora treba vynechať λ .

Zprávy

Z celoštátneho seminára učiteľov politickej ekonómie

Podobne ako po iné roky zorganizoval Ústav marxizmu-leninizmu pre vysoké školy v Prahe ďalší celoštátny seminár o vyučovaní. Uskutočnil sa v posledných januárových dňoch 1967 v rekreačnom stredisku Babylon pri Domažliciach. Stretlo sa na ňom okolo deväťdesiat učiteľov politickej ekonómie z celej republiky.

Veľmi zaujímavá široká diskusia mala na programe tieto problémy: metodológiu predmetu politickej ekonómie, vlastné otázky vyučovania a aktuálnosť vzťahu plánu a trhu. Širokú diskusiu vyvolali úvodné referáty. Budeme ich ďalej charakterizovať bez toho, aby sme si robili nárok na ich zhodnotenie, pretože takáto snaha by mohla rušivo pôsobiť na výklad ich obsahu.

Problém metodologie predmetu politickej ekonomie

V úvodnom referáte sa doc. Chlumský, CSc. (VŠE — Praha), zaoberal problematikou vedeckého výskumu v oblasti politickej ekonómie a úlohami, ktoré pred nami stoja. Hovoril o tom, že úspešné teoretické posúdenie nových vzťahov a ich správne zaradenie do štruktúry danej vedy môže mať kladný výsledok len vtedy, ak uznáme nevyhnutnosť aplikovať otvorený systém hodnôt, t. j. ak volíme také predpoklady, ktoré sú v súlade s vývojom reálneho života a ktoré pritom zodpovedajú vytýčenému cieľu skúmania. Takémuto postupu sa možno naučiť u Marxa pri pozornom čítaní jeho prác. Marx napríklad volil logicko-historickú štruktúru hodnôt, pri ktorej svoje skúmanie ekonomickej reality začínal rozborom tovaru, pokračoval rozborom peňazí a cez kolobeh kapitálu sa dostal k rozboru jeho javových stránok.

Takýmto postupom dokázal postavenie, úlohy, miesto a vývoj robotníckej triedy, čo bolo jeho cieľom. Na takýto špecifický, dovtedy len nejasne formulovaný problém uplatnil svoj vlastný, určitý systém hodnôt, systém predpokladov skúmania, ktorý nemohol zlyhať. Ale učiť sa u Marxa, neznamená ho kopírovať.

Trvalé zotrúvanie na Marxovej štruktúre hodnôt nedovoľuje vedecky hodnotiť nové situácie a nové javy rozvoja spoločnosti. Moderný spoločenský život je atribútom svojej hospodárskej, technickej, psychologickéj, sociologickej stránky a pod., v ktorom nestačí uskutočňovať kontempláciu monokausalít kedysi v histórii vyhlásenú a domnievať sa, že problém vyriešime.

V dnešnom hospodárskom živote situácia je pestrejšia a vyvinutejšia oproti minulosti. Akútne vystupuje požiadavka riešiť postavenie podniku, jeho úlohy, miesto a možnosti, otázky preferencie spotrebiteľa, riešiť vzťah dopytu a ponuky, rozdeľovanie dôchodkov v makroekonomických i mikroekonomických teóriách rastu, otázky riadenia národného hospodárstva a pod.

A práve v záujme marxizmu a udržania marxizmu ako trvale otvoreného systému hodnôt na skúmanie ekonomických javov nemožno zotrúvať navždy na jeho určitej štruktúre alebo na axiómoch pomocou neho zistených a vyhlásených. A to aj preto, lebo sa formulovali v krízovom období voľnej súťaže kapitalizmu, oproti ktorému sa dnešok podstatne líši v oboch svetových sústavách.

V ďalšom referáte doc. Janiš, CSc. (ČVUT — Praha), rozoberal prístup k metodológii vedeckého výskumu. Potvrdil, že zmocniť sa určitých najpodstatnejších vzťahov reality neznamená zmocniť sa ich na-

vždy a ovládnuť všetky javy v ich dynamike. Vyslovil názor, že podstata síce vyjadruje vzťahy monokausalít, ale reálne väzby určitých existujúcich a skúmaných vzťahov nie sú podstatné samy osebe, ale majú svoju podstatu v hierarchii všetkých vzťahov. Preto aj určitá, vyjadrená podstata môže byť, aj je, podstatou len z daného uhla skúmania, resp. z logiky uplatneného systému zvolených predpokladov skúmania. Nakoniec nemožno obísť ešte vzťahy spätnej väzby, ktorá potvrdí opodstatnenosť a pravdivosť výskumu. Ekonomickú realitu preto nestačí len všeobecne a logicky zhrnúť a vysvetliť. Takéto vysvetlenie síce umožňuje a uľahčuje spoznať skutočnosť, ale nič viac. Ale úlohou vedy je aktívne ovplyvňovať skutočnosť, ovplyvňovať svet a zdynamizovať ho, zhodnotiť vývoj a nanovo skúmať.

O úlohe subjektu vo vedeckom výskume hovoril Ing. Fojtík (ČVUT — Praha). Vychádzal z poznatkov vedeckého marxizmu. Poukázal na to, že marxizmus vypracoval svoje učenie na základe už pred ním existujúcich, všeobecne prijatých teoretických smerov v oblasti filozofie, ekonómie a práva. Na týchto poznatkoch sa vytvoril taký systém hodnôt, ktorého aplikácia pri skúmaní a vysvetľovaní poskytuje obraz antagonistickej spoločnosti, existencie vykorisťovateľov a vykorisťovaných, ako aj vysvetlenie dynamiky kapitalistickej spoločnosti. Tým sa splnil aj cieľ uvedomenia robotníckej triedy.

Marx sa nebál vytýčiť si revolučný cieľ a prispôbiť mu i svoju metódu. Hneď voľbou predpokladov zmenil objekt za subjekt v ekonomickej realite. Napríklad objekt existujúcej reality — kapitál stáva sa u Marxa subjektom, ktorý vykorisťuje. Na druhom póle ekonomickej reality existujúci, reálne sa rozhodujúci a postupujúci subjekt — človek stáva sa objektom, stáva sa vykorisťovaným. Takáto zmena prvkov reality bola u Marxa celkom opodstatnená, ale súčasne nemožno zabudnúť, že bola historicky podmienená.

Za týchto predpokladov Marx mohol formulovať iba také monokausalít, ktoré zvyrazňujú príčiny vykorisťovania, jeho ďalšieho vývoja a ukázu cesty vedúce k víťazstvu proletariátu. Aplikovať však

odobný model — a treba s referentom len súhlasiť — na problémy socializmu môže znamenať viac zla ako dobra a môže spôsobiť deformácie. Tým sa neprestajne potvrdzuje uplatnenie požiadavky otvoreného systému hodnôt marxistickej vedy aj pre politickú ekonómiu.

Aktuálne otázky vyučovania politickej ekonómie

Posledné roky sú u nás skutočne plodné na ďalšie vydania vysokoškolských učebníc a učebných pomôcok politickej ekonómie. V priebehu troch rokov vyšli štyri celoštátne vysokoškolské učebnice, nepočítajúc do toho rad pôvodných moderných skrípt a stredoškolských učebníc. Tento fakt vyniká o to viac, že skoro pätnásť rokov sme sa nemohli pochváliť pôvodnou učebnicou, najmä nie politickej ekonómie socializmu. Je veľmi potešujúce, že ani jedna z novovydaných prác, na ktorých sa zúčastňuje široký autorský kolektív, nezostáva ustrnutá, ale snaží sa držať krok s aktuálnymi otázkami československej aj svetovej ekonomiky.

Ako hovoril Ing. O. Kýn, CSc. (KU — Praha), člen autorského kolektívu učebnice B. Urbana, koncepcné riešenie jednotlivých oddielov a kapitol vyžiadalo si najviac času a pritom je len vo vývoji.

Je to samozrejme, lebo vývoj koncepcného riešenia súvisí s prehodnocovaním a obohacovaním teoretických poznatkov v politickej ekonómii socializmu. V týchto súvislostiach referát ukázal vážny problém zaradenia nových koncepcií do obsahu nových učebníc.

Po referáte Ing. Kýna, CSc., rozvinula sa bohatá diskusia, najmä o vlastnom predmete politickej ekonómie socializmu. Nezostali bokom ani otázky významu, rozsahu a miesta zaradenia teórie rastu, ku ktorým hovoril prof. Hrubý (VŠE — Praha). Súhlasil s ich zaradením do predmetu, súčasne však vyslovil obavu, že zdôraznenie technicko-ekonomických vzťahov asi povedie k preceňovaniu úlohy pracovných prostriedkov a výrobných síl. Docent Z. Hába (UK — Bratislava) diskutoval preto širšie o obsahovej náplni predmetu politickej ekonómie. Prihováral sa za za-

sadenie jej obsahu do výrobných, hlavne rozdeľovacích vzťahov. Z toho vypláva aj problém zaradenia predmetu teórie riadenia, matematické formulácie ekonomických vzťahov hraničiace s ekonometriou, ako aj problematika riešenia odlupovania či preberania výsledkov iných hraničných disciplín. V diskusii vystúpil ďalej Ing. B. Urban (KU — Praha), Ing. Smetana (ÚML — Praha) a iní.

Bohatá paleta názorov len potvrdila myšlienkový var, no súčasne ukázala, že nemožno dnešné poznania vyhlásiť za strop, nad ktorý sa nedostaneme. Pokiaľ sa bude provokovať vôľa po poznaní a poznanie rešpektovať, životný proces, hoci zložitý, časom sa spozná a vyrieši.

Konkrétne posudzovanie obsahovej úrovne učebníc a učebných pomôcok vyústilo v záver, že ich koncepciu možno približovať poslucháčovi bez narušenia kompaktnosti výkladu predmetu politickej ekonomie v špeciálnych študijných odboroch jednotlivých fakúlt. Takýto záver potvrdili z praktických skúseností diskutujúci, predovšetkým Ing. Plachký (ČVUT — Praha) a Ing. Váner, CSc. (ČVUT — Praha).

O pláne a trhu

O vzťahoch medzi plánom a trhom v kapitalistických krajinách hovoril dr. Drago Fišer (ÚML — Praha). Uvedol, že formulovať a posúdiť problémy plánu a trhu nemožno z teoretického hľadiska bez toho, aby sa nebrala do úvahy história. Pri takomto pohľade sa potom všeobecne zisťuje, že trh je kategória, ktorá odráža vzťahy ponuky a dopytu a preferencie spotrebiteľa. Plánovacia činnosť spoločnosti vzniká až na určitom stupni jej vývoja ako určitý doplnok trhového mechanizmu, jeho korektor a usmerňovateľ. Skúsenosti kapitalistických krajín v posledných rokoch hovoria o tom, že zabezpečenie ekonomickej rovnováhy ani u nich už nie je možné bez pomoci základného hospodárskeho nástroja — plánu výroby. Pritom je len samozrejmé, že si volia svoju vlastnú metódu, vo väčšej alebo menšej miere úspešnú [oproti socialistickým krajinám]. Ekonomický rast sa čoraz viac zabezpečuje pôsobením centrálnych ekonomických nástrojov. Čím ďalej, tým viac sa sféra štát-

neho riadenia presúva z verejného sektora na súkromný sektor.

Dr. Fišer ďalej poukázal na metódy a formy pôsobenia ekonomických nástrojov na rozhodovanie vo výrobe. Tendencia vývoja kapitalizmu smeruje nielen k ich zachovaniu, ale aj k ich ďalšiemu rozvoju.

Plán sa tak stáva usmerňujúcim prostriedkom na zachovanie súladu medzi dopytom a ponukou. V takomto hospodárskom vývoji možno zaznamenať vznik niektorých prvkov zospoločenšteného systému, určité približovanie k cestám socialistickej spoločnosti.

Ing. Menzel (ČVUT — Praha) a Ing. Husár (VŠE — Bratislava) oboznámili účastníkov seminára s charakteristickými znakmi makroekonomického riadenia juhoslovanskej ekonomiky a s vplyvom ekonomických nástrojov centra na podnikovú činnosť a rozdeľovacie procesy v podnikoch.

Do rámca poslednej oblasti otázok sa zaraďuje aj referát Ing. O. Kýna, CSc. (UK — Praha), o využívaní trhového mechanizmu v československom hospodárstve. Vo svojom referáte vyšiel z poznatku, že vytváranie podmienok na správnu symbiózu plánu a trhu je stále aktuálnou úlohou a jej riešenie vedie k rovnovážnemu stavu tovarovo-peňažných vzťahov. Ich rovnováha sa totiž môže dosiahnuť a udržať len prostredníctvom správnej činnosti trhového mechanizmu. V tomto smere je preto ustavične živá otázka, ako zaisťiť hmotno-energetické toky, aby pritom výrobný alebo finálny spotrebiteľ dostal pre svoju spotrebu taký tovar, aký zodpovedá jeho preferenciám. V odpovedi na uvedené otázky Ing. Kýn kriticky rozobral znaky a vlastnosti centralizovaného a decentralizovaného systému riadenia a ich pôsobenie na tvorbu optimálneho plánu.

Po rozbere uvedených téz vznikla diskusia, ktorá poukázala na aktuálnosť, ba naliehavú potrebu rozšíriť výskum vzťahov trhového mechanizmu.

Podľa všeobecnej mienky účastníkov seminár svoj účel splnil a podnikli úsilie pedagogických pracovníkov aplikovať do vysokoškolského vyučovania všetky nové objektívne poznatky marxistickej i nemarxistickej ekonomickej vedy.

František Kosorín

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Винтер Йозеф, Воспроизводство фиксного капитала и развитие хозяйственного цикла в США	589
Габриэлова Герта, Экономическая эффективность основных производственных фондов сельскохозяйственных кооперативов	607
Контра Мартин, К вопросу развития терциарного сектора в капиталистических государствах	621

Дискуссия

Цибулька Йозеф, К дискуссии о собственности отношениях и к проблеме против новой системе управления	639
Бараник Михал, Замечания к книге Яна Спишиака „Хозяйственное право и научное руководство“	646

Консультации

Покорны Душан, К познавательному характеру макроэкономической модели (II)	651
---	-----

Рецензии

Роса Я., Сбережения населения и жизненный уровень — В. Канихова	670
Маррис Р., The Economic Theory of „Managerial Capitalism“ — М. Шестакова	672
Клеер Й., Анализ структур общественно-экономического мира — Е. Кришкова	676
Корнай Я., Математическое программирование в перспективном планировании — Р. Крч	679
Робинсон Й., Economics an Awkward Corner — П. Рапош	682

Сообщения

С общегосударственного семинара преподавателей политической экономики (Ф. Косорин)	686
--	-----

CONTENTS

Articles

Vinter Josef, Reproduction of Fixed Capital and Development of the Economic Cycle in the U. S. A.	589
Gabrielová Herta, Economic Effectiveness of Capital Production Funds in Agricultural Cooperatives	607
Kontra Martin, Growth of the Tertiary Sector in Capitalist States	621

Discussion

Cibulka Josef, Towards the Discussion on Ownership Relations and the Polemics against the New System of Management	639
Baránik Michal, Notes on J. Spišiak's book „Economic Law and Scientific Management“	646

Consultation

Pokorný Dušan, On the Cognitive Character of the Macroeconomic Model (II)	651
---	-----

Reviews

Rosa J., Savings among Inhabitants and Standard of Living — V. Kanichová	670
Marris R., The Economic Theory of „Managerial Capitalism“ — M. Šestáková	672
Kleer J., An Analysis of the Socio-economic Structures of the Third World — E. Krišková	676
Kornai J., Mathematical Programming in Perspective Planning — R. Krč	679
Robinson J., Economics an Awkward Corner — P. Rapoš	682

Reports

From the National Seminar of Instructors in Political Economy (F. Kosorin)	686
--	-----

Autori článkov tohto čísla: Josef Vinter, Ing., CSc., vedúci Katedry politickej ekonómie na Vojenskej politickej akadémii Klementa Gottwalda v Prahe — Herta Gabrielová, Ing., pracovníčka Ekonomického ústavu SAV v Bratislave — Martin Kontra, dr., CSc., doc. Katedry politickej ekonómie Univerzity Komenského v Bratislave — Josef Cibulka, dr., CSc., vedecký pracovník Filozofického ústavu SAV v Bratislave — Michal Baránik, Ing., CSc., doc. Katedry základov plánovania národného hospodárstva na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave — Dušan Pokorný, dr., CSc., vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave

---

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČSAV — Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XV, 1967, číslo 7 — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Vedúci redaktor Ernest Freistadt, tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská. — Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. — Výmer PIO č. 9263/50-III/2. — Rozširuje poštová novinová služba. — Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Celoročné predplatné Kčs 45,—, jednotlivé číslo Kčs 4,50. — © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967 — K-09*71205